LORD OF THE WORLD

ROBERT HUGH BENSON

Роберт Гю Бенсон

ВОЛОДАР СВІТУ

КНИГА ПЕРША:
ПРИШЕСТЯ

ПЕРША ГЛАВА

1

Clavi domus David

Олівер Бренд, новий посол Кройдену, сидів у своєму кабінеті та поглядав у вікно понад писальну машинку. Хата його була на віднозі Сорейських горбів. Щоправда, годі вже було пізнати, що то були горби, стільки тунелів і проломів було там. Такий вид захоплював лише комуніста. Зараз понижче широких вікон насип опадав стрімко на яких сто стіп, а кінчався високим муром. Поза муром, як далеко сягнути оком, тріюмфували світ і людські діла. Два величезні шляхи, схожі на перегонові траси, кожний неменше як на чверть милі завширшки, вриті в землю на двадцять стіп, тяглися до залізничного вузла, віддаленого на яку милю. Один шлях, цей по лівому боці, йшов до Брайтену, той по правому, завертав на Тонбрідж і Гастінгс. Оба шляхи були розділені високим цементовим муром. По одному боці муру їздила електрична залізниця; шлях по другому боці муру, складався із трьох ліній: першою їздили урядові вози із скорістю сто п'ятдесят миль на годину; другою лінією — приватні вози, зі швидкістю небільше як шістдесят миль на годину; третьою лінією, дешевою урядовою, із скорістю тридцять миль на годину зі зупинками що п'ять миль. Попри цю лінію йшла дорога виключно для пішоходців, наколесників і звичайних авт, що могли їхати не скорше як дванадцять миль на годину.

Поза тими величезними шляхами простягалося безкрає море домів, з-поміж яких то тут то там виринали низькі вежі урядових будинків. Від Кетергему до Кройдену все виглядало чисто та ясно в незадимленому повітрі; геть далеко на захід і північ здіймалися до квітневого неба невисокі підміські гори.

Коли зважити на густоту населення, в Оліверовому кабінеті шуму було чути мало. Лише деколи вчувалося гудіння, коли сталевими рейками пролітав на північ чи на південь поїзд, а то звучав припадковий милий акорд велетенських вантажних возів, які виїжджали або приїжджали до вузлової станції.

Олівер любив людське життя з його шумом і метушнею. Тепер він прислухався, лагідно всміхаючись і поглядаючи на чисте небо, потім знову поклав пальці на клявіші й узявся писати свою промову.

Оліверові було малощо понад тридцять. Виглядав на вдоволеного зі себе самого та світу.

Відчинилися двері, й у кімнату ввійшов мужчина середніх літ, поклав на стіл купу паперів і хотів уже відійти, не кажучи й словечка. Олівер іще раз ударив по клявішах, але зараз же підняв руку та спитав:

— Як же ж там, пане Філіпс?

— Наспіли вістки зі Сходу, — відповів секретар.

Олівер скоро глянув на нього і поклав руку на папери.

— Щось точного? — спитав.

— Ні, пане, лінія була перервана знову. Лишень наново згадується прізвище Фельзенбурґа.

Олівер наче не чув його. Скорим рухом руки притягнув папери до себе і почав перелистувати.

— Четверта картка, пане Бренд, — сказав секретар.

Олівер хитнув нетерпеливо головою, і секретар зараз вийшов з кімнати. Виглядало, що ця четверта картка, писана червоним на зеленому папері, полонила всю Оліверову увагу. Перечитав її кілька разів, зідхнув і знову задивився у вікно.

Двері ще раз відчинилися, й увійшла молода жінка високого росту.

— Що ж там, дорогенький? — спитала.

Олівер похитав головою, міцно затиснувши уста.

— Нічого точного, — сказав, — навіть менше, як звичайно.

Взяв у руку зелену картку і почав читати вголос. Жінка сіла на крісло біля вікна. Була вона дуже гарна, висока, струнка, з поважними сірими очима. Слухала пильно, й очі її з зацікавлення загорілися.

"Іркутськ — чотирнадцятого квітня — вчора — як звичайно — але — зачувати — виступлення — із Суфі — партії — війська — й далі — концентруються — Фельзенбурґ — промовляв — буддистів — юрба — замах — на — Ляму — минулої — п'ятниці — робота — анархістів — Фельзенбурґ — їде — до — Москви — як — умовлено — він..."

— от і все! — закінчив розчаровано Олівер. — Як звичайно, перерване.

— Ні трішки не розумію — озвалася вона. — Хто це взагалі той Фельзенбурґ?

— Дорога дитино, так, власне, запитує ввесь світ. Нічого не знаємо, хіба те, що в останній хвилині його додали до американської делеґації. Минулого тижня "Теральд" помістив його життєпис, але потім його спростували. Відомо напевне лишень те, що це зовсім молода людина, про яку досі ще нічого не чули...

— Але тепер знатимуть багато, — запримітила Мейбел.

— Знаю. Це, здається, він сам зайнявся цілою справою. Про інших не чути ні словечком. Щастя наше, що він по правильному боці.

— А яка твоя думка про те все?

Олівер, задуманий, відвернувся від вікна.

— Мені здається, що наступила вирішальна мить, але, на жаль,

не всі це розуміють. Справа завелика для фантазування. Нема найменшого сумніву, що Схід упродовж останніх п'яти літ готовився до нападу на Европу. Їм на перешкоді стояла лише Америка. І це є остання змога зупинити їх. Але чому Фельзенбурґ мав би висунутися на перше місце?

Тут він раптом зупинився.

— З нього мусить бути добрий лінґвіст. Це, мабуть, чи не п'ятий раз, що він промовляє до такої юрби. А може він лише американський перекладач? До лиха! Цікавий я, хто він такий!

— А як йому на ім'я?

— Гадаю, Юліян. В одному звідомленні було так подано.

— Відкіля ж було це звідомлення?

Олівер хитнув головою.

— Приватне підприємство, — сказав. — Европейські аґенції припинили працю. Кожна телеграфічна станція під охороною як день, так ніч. Літаки патролюють усі кордони. Держава думає полагодити цю справу без нас.

— А якщо не вдасться?

— Якщо пекло розшаліється... — він розпучливо підняв руки.

— А що ж уряд на те?

— Працює як день, так ніч, зрештою, як і вся Европа. То була б Армаґеддонова*) помста, якщо прийшло б до війни.

— І ти не маєш ніяких надій на уникнення війни?

— Я маю дві надії, — мовив Олівер спроквола: — одне, що вони бояться Америки та й просто зі страху здержуються; друга, що здержує їх від того — це милосердя. Коби то вони зрозуміли, що співпраця — одинока надія світу. Але ж бо ті прокляті релігії...

Мейбел зідхнула та задивилася на широку рівнину дахів.

Положення справді було надто поважне. Союз Держав під владою Сина Небес постав завдяки злуці японської й китайської династій та внаслідок розвалу Росії. Вони злучили всі свої війська, а що за тридцять п'ять літ відкрили власну силу — наложили свої сухі жовті руки на Австралію й Індію. Коли після упадку Росії решта світу зрозуміла безцільність війни, жовта раса захотіла використати нагоду. Виходило, що цивілізація останніх ста літ знову має пропасти в хаосі. Не так тому, що народи Сходу бажали нової війни, як тому, що її хотіли правителі. Здавалося наче б вони пробудилися з довгого сну. Тому тяжко було уявити собі, що в останній мент удасться відвести їх від цього. Кружляли теж уперті чутки, що за кулісами того руху стояв релігійний фанатизм і що терпеливий Схід готовився вогнем і мечем новітньої зброї навернути Европу, яка зліквідувала чи не всі давні релігії та заступила їх Релігією Гуманізму.

Олівер глянув у вікно. Тихе море лондонських дахів пригаду-

---

*) Армаґеддон — місце завзятого бою, який відбудеться зі злом у день Страшного Суду.

вало йому, що в усій Европі після перемоги Здорового Людського Розуму над бабськими байками про християнство нарешті настав мир. Його тривожила думка, що всі ті здобутки прийшлося б віддати знову дикому безладдю сект і догм. Бо ніщо інше, лише такий наслідок був би з того, якщо Схід наложив би свої руки на Европу. Навіть католицизм віджив би, — говорив він до себе — ця дивна віра, що так часто спалахувала наново по всіх переслідуваннях, які намагалися її знищити. А з усіх релігій — на думку Олівера — католицизм був найбільше комічний, ґротесковий і невільничий. Така загроза більше тривожила Олівера, ніж думка про фізичну катастрофу та пролив крови, що впали б на Европу у висліді нападу зі Сходу. Один лишень пантеїзм, який в останньому столітті став поширюватися все більше й більше на Сході й Заході, зумів би покінчити з надприроднім божевільним віруванням. Він сам уважав себе пантеїстом, а "Бог" означав для нього ніщо інше як суму всього видимого життя. Завданням поступу є, щоб кожна одиниця розплилася в родині, родина в державі, держава у континенті, континент у світі. Але ж бо і світ це ніщо інше, як вислів того неособового життя. Поправді пантеїзм — це католицький помисл, з тією різницею, що з нього викинуто все надприроднє й індивідуальне. Це зрада — звертатися до надзмислового Бога, бо ніякого надзмислового Бога нема. Якщо взагалі може існувати якийсь "бог", то "богом" є — людина.

А все ж Олівер і Мейбел, так би мовити, "подружжя", бо вони підписали тимчасовий контракт (який можна було зірвати, бо держава виразно признавала розвід), були далекі від того, щоб бути байдужими матеріялістами. Світ для них був життям, що б'ється однаково у квітці, звірі та людині. Життя це струмок чудової сили, що випливає з глибокого джерела і дає поживу всьому, що живе й відчуває.

Романтичність того дивного світу набирала ще глибшого значення через свою зрозумілість для відчувань, які з нього випливали. Були, правда, в ньому таємниці, але таємниці скоріше привабливі, ніж зрадливі, бо з кожним відкриттям, що його робила людина, виявляли нові чудеса. Наприклад, як докорінно змінило погляд людей на себе самих відкриття астронома Кляйна, що двадцять років тому назад довів науково існування людського життя на інших плянетах! Одначе, одинокою передумовою поступу та побудови нового "Єрусалиму на цій плянеті", на якій припадок дозволив нам жити, мусів бути мир, а не меч, принесений світові Христом, чи вжитий Магометом. Мир, зроблений людським розумом. Основою такого миру повинно би бути зрозуміння, що людина — це все. Тому то для Олівера й Мейбел останнє століття було одним великим об'явленням. Мало-помалу давні релігії вимирали, а всюди поширилося нове світло. Піднісся дух світу, сонце зійшло на Заході, вони обоє з жахом і відразою дивилися на Схід, де, як їм здавалося, збиралися хмари, з того місця, що було колискою усяких забобонів.

Мейбел підвелася і підійшла до Олівера.

— Дорогенький, — сказала вона, — ти не повинен знеохочува-

тися. Воно теж минеться, як і передше миналося. Це багато значить, що вони взагалі слухають Америки. А цей містер Фельзенбурґ, здається, стоїть на правильному боці.

Олівер поцілував її в руку.

2

Півгодини опісля при сніданку був якийсь пригноблений. Його мама, старенька, понад вісімдесятлітня жінка, що ніколи не з'являлася до полудня, відразу запримітила, в якому настрої був її син. Глипнула, сказала кілька слів і всю увагу звернула на сніданок.

Мейбел перервала мовчанку.

— А як там із твоєю завтрішньою промовою? — спитала.

Оліверове лице прояснилося трохи, і він почав балачку. В Бермінґені, мабуть, були неспокої з приводу урядової політики. Домагалися вільної торгівлі з Америкою. Европейський ринок замалий, тож завданням Олівера було заспокоїти тамошніх людей. Хотів їм сказати, щоб сиділи тихо. Годі ж хвилюватися, поки не полагоджено східнього питання; хай не морочать урядові голови саме тепер такими дрібницями. Скаже їм теж, що уряд уповні по їх стороні.

— Вони твердолобі — заявив укінці схвильований. — Твердолобі! Вони, наче ті діти, що десять хвилин перед обідом із криком домагаються хліба з маслом. Воно ж прийде сяк чи так, треба лише трохи потерпіти.

— І ти їм це скажеш?

— Що вони твердолобі? Певно!

Мейбел глянула на Олівера з признанням. Вона знала, що він у великій мірі завдячував популярність своїй щирості. Люди потребують, щоб їх часом виганьбити... Її сміливий, геніяльний чоловік. Їм самим справляло це приємність.

— А як поїдеш? — спитала вона.

— Літаком. Відлет у вісімнадцятій годині з Блекфраєрс, засідання зачинається в дев'ятнадцятій, о двадцять першій буду знову дома.

Він узявся до закуски, а мама приглядалася йому, лагідно всміхаючись.

Мейбел почала легенько бубнити пальцями по вкритому адамашковою скатертю столі:

— Будь ласка, поспішися трохи, дорогенький. Мушу бути в Брайтоні о третій годині.

Олівер скінчив їсти, посунув свою тарілку на середину стола, де було підвищення, і, переконавшись, що все начиння було там, засунув руку під стіл. В цю ж мить підвищення тихесенько зникло, й усі троє ждали спокійно, аж знизу почувся дзенькіт тарілок.

Старенька Оліверова мама виглядала на свій вік добре. Лице її було рожеве, хоч покрите зморшками, а серпанок і очіпок, модні п'ятдесят літ тому, були їй зовсім до лиця. Сьогодні ранком виглядала трохи пригноблена.

Почувся легесенький дзенькіт, тихесенький шелест — і середня частина стола виринула знову на своє місце з чудовою імітацією смаженої курки.

Олівер і Мейбел залишилися ще кілька хвилин. Мейбел збиралася відійти.

— Що з мамою? Сьогодні вона знову якась інакша.

— Ах, це певно знову через їжу. Не може звикнути до сучасних харчів.

— І більш нічого?

— Ні, коханий, я зовсім певна. Вона не скаржилася на здоров'я.

Олівер задумано слідкував за якоюсь жінкою, яка сходила вниз вулицею. Останнім часом його трохи непокоїли дивні слова, почуті раз чи два з уст матері. За молодих літ вона була вихована в християнському дусі, і йому здавалося, що з того виховання в неї ще дещо залишилося. Вона носилася зі старим виданням "Душевного Городця", але запевняла, що це лише самі нісенітниці. Що не спалила його, то це треба приписати дитинячим примхам старенької жінки. Все ж Оліверові було б приємніше, коли б цей "Городець" спалила: забобон завжди має в собі дивну життєву силу, а з постарінням мозку може взяти верх. Християнство, — на думку Олівера, — було дивною, тупою релігією. Дивною, бо наказувала вірити в неможливе, а тупою, бо не могла дати справжньої радости. А все ж ця запорошена релігія жила ще в малих, темних капличках, усе ще цю істеричну, сентиментальну релігію проповідували з Вестмінстерської катедри. Він сам був раз зайшов туди і все, що бачив, наповнило його відразою й люттю. Мимрили там дивні фальшиві слова до тупоголових, старих і придуркуватих. І було би просто жахливим, коли б його рідна мама мала знову поставитися прихильно до тієї віджилої обрядовщини.

Він сам, як далеко міг сягнути думкою в минуле, завжди був проти всяких уступок для Риму й Даблина. Все противився поглядам, що краще зібрати всю західню отруту в одному місці, аніж дати їй поширюватися. Як би там не було, ця отрута була там. Рим відступили вповні цьому одягненому в біле дідові в заміну за всі парафіяльні церкви та катедри в Італії. І самозрозуміло, що там зацарювала середньовічна темрява; знову ж Ірляндія, як була здобула Гом-Рул тому тридцять літ, заявилася за католицизмом, прийнявши з відкритими обіймами цей найскрайніший індивідуалізм. Англія, сміючись, погодилася на все і таким коштом значно зменшила собі клопоти з поширенням аґітації, бо зараз же половина її католицького населення виеміґрувала до Ірляндії. Вірна своїй комуністично-колоніяльній політиці, Англія воліла, щоб індивідуалізм процвітав десь там на острові, поки не видихається сам по собі. Олівер глумливо читав про різні дива: що десь там з'явилася в блакитній одежі якась жінка і що на тому місці, якого торкалися її ноги, збудували святиню. Але глум його змінявся заклопотанням, коли думав про Рим. Перенесення столиці до Торіно було явним доказом утрати престижу Італійської републики та її уряду та одночасно відновленням історичної авреолі над старою релігійною глупотою. Та воно ясно, що так довше не може тривати. Світ урешті почав це розуміти!

Зайнятий цими думками, Олівер стояв іще пару хвилин біля дверей, коли з хати вийшла Мейбел. Спостереження давало йому надію, що все ж урешті переможе розум. Ось тут перед ним про-

стягалося безмежне море домів, високі скляні склепіння прилюдних купалень і спортових палаців, вежі шкільних будинків, у яких щодня відбувалася наука про громадянський устрій, і схожі на павуків крани й риштування, що виростали тут то там; ба, навіть кілька гострокінчастих веж не розпорошили його уваги. Тут перед ним простягався у сірій лондонській імлі велетенський вулик чоловіків і жінок, які вивчили нарешті першу лекцію євангелії, що нема Бога, лише чоловік, нема священика, лише політик, нема пророка, лише вчитель.

Врешті пішов до свого бюрка продовжувати працю над своєю промовою.

Мейбел теж трохи задумалася, коли з газетою на колінах сиділа в поїзді, що широким шляхом мчав до Брайтену. Вістки зі Сходу хвилювали її більше, аніж вона виявила чоловікові. Не хотіла вірити в можливість інвазії зі Сходу. Життя на Заході було таке тихомирне: люди нарешті станули твердо на скелі; тож було немислиме, щоб дали себе зіпхнути наново в болотяні низини: це протирічило б законові про розвиток. А все ж мусіла признати, що природа використовує теж і катастрофи.

Як сходила сходами на залізничу площу, побачила поперед себе священика. Здавалося, був це кремезний, старий чоловік, бо хоч хода його була легка й рівна, волосся мав біле. Внизу біля сходів зупинився, обернувся трохи, і тоді Мейбел на превелике здивування побачила молоде, гарне лице, з густими чорними бровами та ясними сірими очима. Минувши його, пішла площею в напрямі дому, в якому жила її тітка.

Та сталося щось несподіване. У повітрі щось завищало, під ноги Мейбел упала велика тінь, щось наче тріснуло, засвистіло і вкінці важко застогнало. Мейбел скам'яніла з переляку, і в ту ж мить перед нею на ґумовий брук гримнув величезний летовець з лоскотом вибуху десяти тисяч кітлів. З його нутра вирвалися крики та стогони, а незабаром почали з'являтися покалічені й покривавлені люди.

Мейбел ще не збагнула якслід події, лишень, піддаючись натискові натовпу, мимовоі подалася вперед і задрижала цілим тілом коли побачила перед своїми ногами розчавленого мужчину, який стогнав і вився з болю. Чула якісь невиразні звуки, але зрозуміла виразно сказані слова: "Ісусе Христе, Мати Божа!" Опісля її вухо вловило шепотом промовлені слова: "Пропустіть мене. Я священик."

Стояла приголомшена раптовою подією, і дивилася півпритомна на молодого священика, що став навколішки, розіпнявши плащ, вийняв хрест, нахилився нижче, зробив рукою короткий знак, і почула слова, яких не розуміла. Потім священик підвівся і тримаючи хреста перед собою, пустився йти далі закривавленим хідником, оглядаючись обабіч, начеб чекав якогось знаку. Правобіч від Мейбел збігали сходами якісь простоволосі люди, а кожен ніс із собою щось схоже на старомодний фотографічний апарат. Вона знала що це були за люди, то ж серце в неї забилося з полегкістю: то були служителі евтаназії. Потім відчула, що хтось узяв її за плечі й потягнув назад, аж поки не вивів поза кільце схвильованої юрби і поза ряди

поліції й цивільних людей, що утворили кордон для здержання натиску.

3

Олівера охопив панічний страх, коли якої півгодини пізніше мама ввійшла в кімнату з вісткою, що один із урядових повітреплавів упав на площі біля станції в Брайтені, саме як із поїзду в годині 14.30 виходили пасажири. Олівер знав, що це значило, бо пам'ятав, що як уряд заборонив приватні лети, приключилася одна така катастрофа. Це значило, що всі люди, які були в літаку, згинули, а мабуть іще більше людей згинуло на тому місці, де літак упав. І що ж далі? Це доволі ясне: вона напевно була на площі в той час як там розбився літак. Вислав до тітки розпачливу телеграму, благав подати вістку. Дрижав, сидячи у кріслі, і ждав на відповідь. Мама сиділа побіч нього.

— Змилосердися, Боже, — прошептала несподівано й увірвала, коли Олівер обернувся до неї.

Одначе, доля була милосердна і через три хвилини, випередивши пана Філіпса з телеграмою, Мейбел у власній особі з'явилася в кімнаті, блідо всміхаючись.

— До лиха! — скрикнув Олівер і зітхнувши глибоко, прискочив до неї.

Мейбел не мала багато розповідати, про катастрофу, бо покищо не видано ніякого вияснення. Згадала про тінь, голосне вищання та падіння літака і скоро замовкла.

— Дорогенька! — вспів лишень сказати блідий Олівер, гладячи її руку.

— Там був теж священик, — пригадала Мейбел. — Я бачила його перед катастрофою на станції.

Олівер засміявся згірдливо.

— Він зараз став на коліна, — оповідала вона, — тримаючи в руці хрест, заки прийшли доктори. Коханий, чи люди все ще вірять у все те?

— Ну, вони вірять, що вірять.

— Те все сталося так... так скоро і той священик несподівано знайшовся там, наче б попросту передбачав нещастя. Олівере, як це можливе?

— Ну, люди готові повірити у все, що їм втовкмачується в голову з молодих літ.

— І той чоловік, здавалося, вірив теж, — себто, той умираючий чоловік. Я бачила його очі.

Вона замовкла.

— Ну і що, дорогенька?

— Олівере, а що ти кажеш умираючим людям?

— Що кажу? Ну, нічого! Що я можу сказати? Та, гадаю, що я не бачив ще вмираючого.

— Я теж не бачила до сьогодні, — сказала Мейбел і злегка здригнулася. — Слуги евтаназії взялися скоро за діло.

Олівер узяв її легенько за руку.

— Кохана, то мусіло бути страшне, ти все ще дрижиш.

— Ні, але слухай... Коли б я могла їм щось сказати, я була б сказала... Вони ж були передо мною... Я розважала, але переконалася, що говорити вмираючим про гуманність — недоречно.

— Знаєш, кохана, те все, щоправда, може бути сумним, але в самій речі не є воно аж таке вороже. Вже все минулося.

— А вони... ті від світу надії, вони так відразу скінчили з усіми?

— Річ ясна!

Мейбел на мент замовкла, затиснувши уста, потім зідхнула:

— А той священик... той священик так не думав?

— Кохана, скажу тобі, що він думає. Він вірить, що чоловік, якому він показав хрест і промовив тих кілька слів, є десь тепер живий, хоч мозок його уже мертвий. Щоправда, священик не знає точно, де саме той чоловік: чи у свого роду величезній домні, де поволеньки згоряє; чи, якщо мав щастя, і той кусник дерева зробив своє діло — знаходиться поза хмарами перед Трьома Особами, що становлять одну. Там знаходиться також чимало інших істот: одна Жінка в Голубому, багато інших у білому, з головами під пахвою, а ще багато більше з головами при боці; всі вони мають арфи, ввесь час співають і похожають по хмарах. Воно їм, мабуть, дуже до вподоби. Крім того, той священик вірить, що всі ті добрі істоти вічно споглядають униз на згадані вже печі-домни і славославять ті три особи за їхній надзвичайний винахід. Усі ті нісенітниці, щоправда, можуть бути забавними, але не перестають бути вигадками.

Мейбел вдоволено усміхнулася. Ще ніколи ніхто їй так гарно того не з'ясував.

— Ну, коханий, маєш повну рацію. Все це не може бути правдою. Якже ж він може вірити в щось подібного? Але при тому він виглядав інтеліґентною людиною!

— Дорогенька, коли б я тобі від колиски розповідав, що місяць зроблений зі зеленого сира і цю "мудрість" день-у-день від ранку до вечора впоював тобі в мозок, то тепер і ти мабуть повірила б. Але справжніми священиками є евтаназійці, і в глибині душі ти це добре знаєш.

Мейбел зідхнула з полекшею й підвелася з крісла.

— Олівере, як гарно ти вмієш потішити! Як я люблю тебе! Але я мушу піти до себе. Я все ще дрижу цілим тілом.

Та, ледве перейшовши половину кімнати раптом зупинилася, зігнулася і скинула один черевик.

— Ох!.. — вистогнала слабим голосом.

На черевику була пляма іржавої барви. Олівер запримітив, що Мейбел зблідла, і зірвався з крісла.

— Кохана, — сказав, — будь же розумною!

Вона глянула на нього, всміхнулася і вийшла.

Олівер залишився сидіти. Який же він був щасливий. Боявся навіть подумати, як би виглядало його життя без Мейбел. Познайомився з нею сім років тому, коли вона була ще дванадцятирічною дівчиною. А минулого року вони в бюрі реєстрації шлюбів підписали подружній контракт. Мейбел справді була йому потрібною. Щоправда, світ без неї існував би далі, жив би без неї і сам Олівер, привикнувши до втрати, але не бажав би переживати такого. На його

думку любов була подвійним притяганням: притяганням розуму й тіла, але нічого більше. Все ж радів, що Мейбел так гарно все сприймає і що його власні погляди виходять її устами.

Це було подібне до двох вогнів, що стрічаються для створення третього. Правда, кожне полум'я могло горіти окремо, — і, зрештою, до того мусіло дійти, — але покищо його ущасливлювало полум'я і світло зустрічі. Так, він дійсно був щасливим, що вона врятувалася від розбитого повітреплава.

Про своє розуміння християнської віри він узагалі вже й не думав. Для нього було самозрозумілим, що католики вірили в такі речі. З'ясування тієї віри в такий спосіб здавалося йому таким самим блюзнірством, як насмішки з фіджійського божка з очима з перлової маси та перукою з кінського волосся. Такі речі попросту годі брати поважно. Він теж часом дивувався, як це люди можуть вірити в такі небилиці. Одначе, опісля прийшла йому на поміч психологія, то ж і він зрозумів, що те все — суґестія.

І ця обридлива віра так уперто противилася прийняттю евтаназії — цьому справжньому виявові глибокого милосердя. Насупився трохи, пригадавши собі вигук матері: "Змилосердися, Боже!", та зараз же поблажливо всміхнувся над патетичною дитинністю нещасливої старенької, і знов узявся до праці.

Але проти волі вертався думкою до того моменту, коли його дружина, побачивши плямку крови на черевику, перелякалася і зблідла. Кров! Так, то був факт, і ніщо інше. Як скінчити з цим? Ну, тут може помогти ґрандіозна Віра Людства — той чудовий Бог, який умирав і воскресав наново по десять тисяч разів на день; який умирав щодня, як цей старий божевільний Савло з Тарсу, від самого початку світу і який воскрес знову. І не одинокий раз, як той Син Теслі, але з кожною дитиною, що прийшла на світ. Оце була відповідь! І чи не було воно аж надто вистачальним?

Яку годину пізніше містер Філіпс прийшов з новою купою паперів.

— Більше новин зі Сходу нема, пане, — повідомив він.

ДРУГА ГЛАВА

1

Особисте листування з заступником кардинала Англії забирало Персі Френклінові щодня щонайменше дві години, а збирання матеріялів малощо не вісім годин.

За останніх вісім літ методи Апостольської Столиці підлягли ще раз переглядові, з метою пристосування їх до нових потреб. І кожна важливіша дільниця в усьому світі мала не лише адміністраційного митрополита, але теж представника в Римі. Обов'язком його було вдержувати взаємини з Папою та з людьми, яких він заступав. Іншими словами: централізація поступила дуже скоро вперед, згідно з законом життя; а з централізацією свобода методів і поширення влади. Англійським кардиналом-інспектором був чернець Мартин,

бенедиктинець. Обов'язком Персі було щодня написати Мартинові довгого листа про всі події, які дійшли до його відома. Такі ж обов'язки мали приблизно дванадцять інших єпископів, священиків і світських. Персі й усім вище згаданим було заборонено порозумітися в цій справі з собою.

Одного дня, яких два тижні після відвідин у Брайтені, Персі саме кінчав листа, коли його слуга заглянув крізь двері й повідомив, що о. Френсис жде внизу.

— За десять хвилин, — сказав Персі, навіть не підвівши голови.

Скоренько написав кілька останніх рядків, витягнув картку паперу з машини, перечитав іще раз, мимовільно перекладаючи латину на англійське.

Вестмінстер, 14 квітня

Ваша Еміненціє: Відучора дістав я трохи більше інформацій. Виглядає на правдоподібне, що проєкт закону про введення есперанта для всіх державних справ буде предложений у червні. Цю вістку одержав я від Джансона. Це, як я вже згадував, буде остання цегла, щоб включити нас у континент... У найближчому часі треба буде рахуватися з новим напливом Жидів до масонства. Досі вони здержувалися, одначе тепер "Скасування Ідеї Бога" матиме велику притягаючу силу для тих Жидів, які не вірять в особового Месію. В цьому теж можна добачити вплив Релігії Гуманности. Сьогодні чув у середмісті на цю тему проповідь рабіна Симеона. Вражало, що його так дуже оплескували. М. і. сподіваються чим раз більше, що з'явиться чоловік, який візьме провід у комуністичному русі та згуртує довкола себе всі сили. У прилозі пересилаю вирізок з "Ню Піпел" на цю тему. Скрізь відгуки на цю тему. Вони кажуть, що мусить виникнути причина появи такого чоловіка, що вони мали пророків і предтеч упродовж ста літ, а що останніми часами такий не з'явився, то, — згідно зі законом правдоподібности, — треба сподіватися, що незабаром такий з'явиться. Чи не цікаве воно, як дуже й дуже ці погляди, — коли брати їх поверховно, — покриваються з християнською вірою?... Ваша Еміненція побачать, що порівняння з "Дев'ятим Валом" говорить доволі ясно само за себе... Сьогодні я довідався про відступництво старої католицької родини Ворґрейв із Норфольку разом з їх священиком Міклемом. Кажуть, що він уже давно до того простував. "Епоха" згадала про це з великим вдоволенням, та, на жаль, такі події сьогодні не новина... Серед мирян велика зневіра. За три останні місяці покинуло нас сімох священиків у Вестмінстерській дієцезії. Зате маю приємність повідомити Вашу Еміненцію, що, дякуючи Всевишньому, сьогодні вранці бувший англіканський єпископ Карлейлу та шість священиків були прийняті на лоно Католицької Церкви. Цього надіялися вже кілька тижнів. Залучаю теж вирізки з "Трибуни", "Лондон Трампет" і "Обсервера" з моїми замітками. Ваша Еміненція побачать, яке схвилювання запанувало у зв'язку з тим наверненням.

Рекомендація. Прошу подбати, щоб заява про вилучення з Церкви Ворґрейвів і тих вісьмох священиків була прилюдно проголошена в Норфольку та Вестмінстері.

Персі відклав листа до решти шости паперів, вложив усі в заадресовану коверту. Потім узяв берет і вийшов до ліфту.

Як лише ввійшов до розмовниці зі скляними дверми, завважив, що криза вже настала, якщо не минула. О. Френсіс виглядав нужденно, але з його уст і очей світило дивне завзяття. Хитнув раптово головою.

— Я, отче, прийшов розпрощатися, — сказав. — Вже невсилі довше терпіти.

Персі постарався укрити хвилювання. Вказав на крісло й сам теж сів.

— Усьому прийшов кінець, — сказав Френсіс зовсім спокійним голосом. — У ніщо не вірю. Вже від року я не вірив.

— Хочете сказати, що вже нічого не відчуваєте? — хотів поправити Персі.

— Не те, отче, — відповів Френсіс. — Можу вам сказати, в мені вже нема зовсім нічого. Тепер я неспроможний навіть сперечатися. Я прийшов просто попрощатися.

Персі не мав що сказати. За вісім місяців він частенько розмовляв з Френсісом, коли лише той признався йому, що його віра почала заломлюватися. Розумів добре, що ця людина мусіла переживати. Співчував нещасному якого захопив вир "Нової Гуманности".

Зовнішні справи взяли верх над внутрішніми, а віра вподібнилася до немовляти, яке лазить посеред якоїсь величезної машинерії. Вийняток становили лише ті, які зрозуміли, що воля та милосердя Боже були всім, а почування — нічим. Годі було сказати, чи переможе він те все, чи ні. Щоб залишитися вірним справі, треба мати сталеві нерви. Тяжко було теж ствердити, де тут треба було дошукуватися причини; одначе віра говорила Персі, що Френсіс теж був не без вини, що все так склалося. В нормальних часах можна б сприймати віру свобідніше, одначе в ті бурхливі дні нескореними залишилися лише скромні серця. Що ж до особистої відповідальности Френсіса, Персі вперто вірив, що у Френсіса обрядові формальності відогравали ролю важнішу ніж молитва. Зовнішнє приглушило в ньому внутрішнє. Тому старався не виявити почування у своїх очах.

— Ви, звичайно, думаєте, що це моя вина — сказав Френсіс гостро.

— Дорогий отче, — відповів Персі, що непорушно сидів у кріслі, — я знаю, що то ваша вина. Слухайте, що вам скажу. Кажете, що християнство — це непотрібний абсурд. Але знаєте, що це не так! Воно може бути неправдою, про це я тепер не говорю, хоч напевно знаю, що воно являється правдою незаперечною, — одначе воно не може бути абсурдом доти, доки вчені та чесні люди його тримаються. Сказати, що воно безглузде як довго освічені та чесні люди визнаватимуть його — це звичайна зарозумілість; це значить твердити, що всі віруючі не лише помиляються, але вони теж нерозумні і...

— Гаразд, — перебив Френсіс, — скажімо, що я відкликаю свої слова і лише кажу, що не вірю в християнські вигадки.

— Не відкликайте сказаного, — заговорив поважно Персі, — ви все ще твердо вірите, що християнство — абсурд; ви говорили мені таке кільканадцять разів. То ж я повторяю, що зарозумілість і то велика, довела до вашого відступства. В цьому винувате ваше внутрішнє наставлення, хоч тут можуть відігравати ролю й інші причини.

О. Френсіс кинув бистрий погляд.

— Ах, знову стара історія! — сказав глумливо.

— Якщо дасьте мені слово чести, що тут не грає ролі якась жінка або що ви не маєте якогось особливо грішного задуму, я вам повірю. Та це стара історія, як ви влучно запримітили.

— Присягаюся вам, що ні! — вигукнув о. Френсіс.

— Слава Богу! — сказав Персі. — Коли так, то матимете менше труднощів, щоб навернутися знову до віри.

Хвилинку в кімнаті царювала тиша. Персі справді не мав уже що сказати. Він стільки разів говорив йому про внутрішнє життя, в якому відкриваються істини і скріпляються акти віри; намовляв до молитви і покори, аж утомився. А стрінувся з відповіддю, що це буде лишень автосуґестією. Якже ж людині яка свідомо замикає очі перед правдою, він міг пояснити що хоч любов і віра з одного боку могли здаватися нічим іншим як лише автосуґестією, то з другого боку вони такі самі реальні явища, як нпр., артистичні здібноші, та що їх треба так само плекати. Очевидність, — виходило, — не значила нічого для цеї людини.

Свідомий сумної безнадії в серці цього брата, який мав очі, але не бачив, мав вуха, але не чув, пригноблювала о. Персі. Хотів, щоб той чоловік сказав "Прощавайте!" та щоб відійшов.

О. Френсіс, що досі сидів недбало, мабуть відчитав його думки, і нараз устав і сказав:

— Я вам надокучив. Піду!

— Ви не надокучили мені, любий отче, — лише мені дуже жаль вас, бо все, що для мене є правдою, ви відкидаєте.

Френсіс глядів на нього вперто.

— А я певний, що це неправда, — сказав він. — Признаю, що все це дуже гарне і я рад би в нього вірити. Не гадаю, щоб я ще колись знову міг бути щасливим, одначе... одначе так воно вже склалося.

Персі зідхнув. Як часто говорив Персі, що серце такий же дар Божий як і розум, і що виключення серця з шукання Бога заздалегідь засуджене на невдачу... Та цей священик, видно, не хотів знати правди, ба — що більше — відповів, що виною всього того суґестивне виховання.

— Гадаю, що тепер ви вже більше не схочете й чути про мене, — сказав Френсіс.

— Ні, це ви покидаєте мене, — відповів Персі. — Що я не можу піти теперішніми вашими слідами, ви, мабуть, знаєте.

— Але... але, чи ми не можемо бодай залишитися приятелями?

Серце старшого священика стиснулося.

— Приятелями? — мовив він. — Чи то ви під приязню розумієте

сантиментальність і нічого більше? Якими приятелями могли б ми бути?

Лице Френсіса затьмарилося.

— Я так і думав собі.

— Джоне! — вигукнув Персі. — Чи ж ти не розумієш, що між нами не може бути нічого спільного, коли ти не віриш у Бога?!

Френсіс зірвався з місця.

— Ну добре, я не можу вірити в нього. Іду!

Пустився до дверей.

— Джоне! — повторив Персі. — Чи справді хочете відійти ось-так від мене? Навіть руки не подасьте?

— Що ж, — зупинився розжалений гнівом Френсіс, — ви сказали, що не можете бути моїм приятелем!

Персі хотів щось сказати. Потім зрозумів і всміхнувся.

— Ох, то ви лише так розумієте приязнь, правда? Будь ласка, пробачте. А все ж ми можемо бути ввічливими один до другого, коли хочете.

Він усе ще стояв із простягненою рукою, а Френсіс кинув зукоса на неї оком, і уста його задрижали. Врешті відвернувся і вийшов без словечка.

2

Персі стояв нерухомий, поки автоматичний дзвінок не дав знати, що Френсіс справді вже вийшов. Тоді й він вийшов та пішов коридором, що вів до катедри. Минаючи захристію, почув, далеко спереду тихі звуки органу, і завернув до каплиці, що служила за парохіяльну церкву. Завважив, що вечірня ще не скінчилася. Тому зійшов просто вниз навою, завернув направо, перейшов серединою і став на коліна.

Як і завжди, почав свою мовчазну молитву, свідомо не думаючи про зовнішній світ. Був подібним до людини, що зникає з поверхні землі, і намагався ще більше скупчитися і заглибитися в самого себе, аж поки для нього завмерли звуки органу та човгання ніг. Не відчував навіть твердої лави під війцями — все зовнішнє наче відпало від нього, а він залишився лише сам з биттям власного серця. Перед його духовним оком з'являвся образ за образом. Потім наступила друга фаза заглиблення: зрікся всього того, що мав і чим був, свідомий того, що навіть його тіло залишилося поза ним, а осталося лише його серце й воля, які трепетали перед Всевишнім, корячись перед волею Того, Хто був їхнім Паном і Оборонцем. Знову відітхнув глибоко, відчуваючи, що ця Присутність тремтить навкруги нього. Тоді повторив механічно кілька слів і врешті поринув у спокій, який наступає у хвилину завмирання думки.

Відпочинув на мить. Далеко понад ним чути було звуки екстатичної музики, голоси сурм і сюрчання флейт, але вони турбували його не більше, ніж вуличний шум засипляючу людину. Мав таке враження, наче б від зовнішнього світу відділювала його якась заслона, опинився поза межами почувань і рефлексій, у таємничому світі, доступ до якого знайшов по довгих зусиллях, у світі, де вже нема ніяких проблем, лиш одна правда.

Полонений такими переможними враженнями відпочивав кілька хвилин і потім повернувся до свідомости та став мовити:

— Господи, ось я тут і Ти тут. Пізнаю Тебе. Немає тут нікого, лише Ти і я... Передаю все в руки Твої — Твого відступника-священика, Твій нарід, світ і мене самого. Кладу це перед Тобою, кладу це перед Тобою...

Замовк у ваганні, аж поки те, над чим роздумував, не явилося йому ясним, наче рівнина перед шпилем гори.

— Господи, коли б не Ти і Твоя ласка, я сам ступав би в нужді та пітьмі. Ти один урятував мене. Скріпи мене та закінчи Твій твір у моїй душі. Дай, щоб я ні на хвилиночку не заломився. Якщо візьмеш назад руку Твою, знов западуся в ніщо.

Так то душа його взивала до Бога з розпростертими благально руками, безпомічна, а все ж віруюча. Потім спалахнула в ньому сила волі і він став повторяти Правди Віри, Надії і Любови, щоб скріпити її. Ще раз зідхнув глибоко та знову відчув присутність Всевишнього. І знову став благати.

— Господи, зглянься над Твоїм народом. Багато відреклося Тебе. Не погнівайся на нас навіки. Не погнівайся на нас на віки... Приєднуюся до всіх янголів, святих і Цариці Небес, зглянься над ними та надімною і вислухай нас. Спусти на нас світло Твоє і істину Твою. Твоє світло і правду Твою! Не накладай на нас тягару більшого, ніж можемо двигнути. Господи, чому не промовиш!

Так боровся зі самим собою в пристрасному вичікуванні, чув як м'язи тріскають з напруги. І знов ослаб, знову піддався мовчазній самопожертві. Знав, що це душа кожної молитви. Внутрішнім зором переносився з Голгофти до неба та знову назад на неспокійну землю. Бачив Христа, вмираючого в самотності, коли земля дрижала та стогнала, Христа царюючого як священика на своєму престолі в сяючих шатах, Христа терплячого, невблаганно мовчазного у виді Найсвятіших Тайн, і за кожним разом звертав очі на Предвічного.

Чекав звістки, а вона приходила так тихесенько й ніжно наче тінь, і, щоб уловити її, він від зусилля спітнів кров'ю та сльозами.

Бачив Містичне Тіло в агонії, розпростерте над світом, як на хресті, мовчазне в муках; бачив напружене тремтіння нервів, аж поки біль не об'явився у барвистих лискавках; бачив як життєдайна кров крапля за краплею стікала з Його голови, рук і ніг. Під хрестом зібралася юрба та весело глузувала: "Він рятував інших, а Себе самого невсилі врятувати... Хай зійде з хреста, тоді повіримо йому". Далеко з-за кущів і печер виглядали, плачучи, Ісусові друзі; одна Марія пробита сімома мечами мовчала; учень, якого Він любив, не знайшов слів потіхи.

Бачив теж, що небо не озвалося ні словом, що навіть янголам велено було сховати мечі в піхви та ждати вічної Божої терпеливости, бо агонія ледве почалася; прийдуть іще тисячі страхіть, поки настане кінець — ота кінцева сума Розп'яття... Він мусить ждати і стежити, задоволений, що стоїть там і нічого не робить; воскресення повинно значити для нього не більше, як бачену в сні надію. Ще мусить прийти Субота, коли Містичне Тіло лежатиме в темному гробі і навіть маєстат хреста та свідомість, що Ісус жив, мусить за-

тертися. Цей внутрішній світ, стежку до якого Персі знайшов по великих трудах, був у вогні страшних мук; був гіркий мов жовч, гудів йому в ухах жахливим криком... тяготів на ньому, пронизував його, натягав, наче на тортурах. Тоді воля його вчинилася кволою та безсилою.

— Господи, не видержу того! — простогнав.

Та вмить знов опам'ятався, тяжко зідхаючи звогчив уста і подивився на темніючу абсиду. Орґан уже замовк, хори опустіли, світла погасли. Соняшне сяйво теж поступово зникало зі стін, похмурі, холодні обличчя дивилися на нього зі стін і склепіння. Виринув знов на поверхню життя, привиди розплилися; і він уже сам не міг збагнути змісту баченого.

Та він мусить зібрати все докупи і вглибитися в ньому. Мусить сповняти обов'язки супроти Бога, якого сприйняв своїми змислами і душею. Подвівся з лавки і попростував до каплички Найсвятіших Тайн.

Коли так ішов, випрямлений і високий, знову з ковпаком на біловолосій голові, побачив якусь стареньку жінку, що пильно дивилася в нього. На мить завагався, гадаючи, що вона хоче сповідатися. А вона вже підходила до нього.

— Пробачте, пане, — озвалася.

Отже, вона не католичка. Відхилив трошки ковпак.

— Чим можу вам служити?

— Пробачте, пане, чи то не ви були тому два місяці підчас тієї катастрофи у Брайтені?

— Так, це я був.

— Я так і думала. Моя невістка бачила вас там.

Персі знетерпеливився: йому вже надокучило, що пізнають його по білому волоссю та по молодому обличчі.

— Ви, пані, були там?

Вона поглядала на нього недовірчиво й цікаво, міряючи очима згори вниз. Потім оволоділа собою.

— Ні, пане! то була моя невістка. Пробачте, та я...

3

Того вечора при священичому столі йшла розмова про поширення масонства. Вже від кількох літ можна було запримітити це явище; католики розуміли добре небезпеку, що її приносив зі собою цей рух. Не могло бути згоди між масонством і католицтвом. Та ж уже кілька століть тому Церква викляла цей рух. Дивні речі діялися в останньому столітті. Найперше відбувся у Франції зорґанізований наступ на Церкву. Католики давно вже це передбачали. Пізніше ті передбачення потвердилися, коли в 1918 р. о. Жером, домініканець, бувший масон, оголосив ревеляції про Великий Схід Масонів. Виявилося, що католики мали рацію і що масони, бодай ті, на вищих становищах, були спричинниками протирелігійного руху в усьому світі. О. Жером помер у своєму ліжку і його смерть зробила сильне враження на людей. Потім у Франції та Італії посипалися щедрі пожертви на лікарні, сиротинці й тим подібні установи.

Після того підозри стали розвіватися. Взагалі здавалося і не переставало здаватися, що масонство — це ніщо інше, лише велетенська добродійна установа. Але тепер знову сумніви відродилися.

— Я чув, що Фельзенбурґ — масон, — озвався монсеньйор Мекінташ, адміністратор катедри. — Великий майстер, чи щось таке.

— Але хто це такий той Фельзенбурґ? — спитав молодий священик.

Монсеньйор скривився і похитав головою. Він належав до тих скромних людей, які пишаються своєю малоосвіченістю, як інші пишаються своїми знаннями. Хвалився тим, що ніколи не читав часописів, ані книжок, хіба тих з написом "imprimatur". Священик, — так він частенько говорив, — має обов'язок берегти віру, а не старатися здобувати якісь там світські мудрощі. Персі не раз заздрив йому.

— Той чоловік — загадка, — відповів на запитання о. Блекмор. — Здається, він викликав великі заворушення. Вже сьогодні на вулиці продавали його життєпис.

— Три дні тому я стрінув одного американського сенатора, — озвався Персі. — Він розповідав мені, що навіть там не знають про Фельзенбурґа чогось докладного, крім того, що він чудовий промовець. Виступив на політичну арену щойно минулого року, але осягнув подивугідну популярність якимись надзвичайними методами. Його вважають теж великим мовознавцем. Тому його забрали до Іркутська.

— Так, так, — говорив далі монсеньор, — масони... Це дуже поважна справа. Минулого місяця чотирьох моїх парохіян через них покинуло Церкву.

— Рішення масонів — приймати у свої лави жінок — було справді майстерним кроком, — муркнув о. Блекмор, наливаючи собі клярету.

— Дуже дивне, що вони так довго вагалися з тією справою, — завважив Персі.

До розмови долучилися два інші священики. Вони теж останніми часами утратили парохіян через поширення масонства. Кружляли чутки, що в цій справі має вийти Пастирський Лист.

Монсеньйор похитав значливо головою.

— Потрібно чогось більшого ніж Лист, — сказав він.

Персі пригадав, що Церква вже сказала своє останнє слово кілька століть тому. Наложила виключення з Церкви на всіх членів тайних товариств і чогось більшого вона не в силі була вчинити.

— За винятком хіба того, щоб постійно остерігати вірних, — вставив монсеньйор. — У найближчу неділю виголошу проповідь на цю тему.

Персі поробив іще деякі замітки і вернувся в свою кімнату з наміром іще раз повідомити кардинала про цю справу. Розпечатав прибувші листи і насамперед узявся читати листа від кардинала. Наче дивним збігом обставин у листі кардинала Мартина було кілька запитів, що торкалися якраз тієї справи, про яку було говорено. Кардинал питав:

"Що роблять у вас масони? Фельзенбурґ — це теж один із них.

Постарайтеся роздобути якнайбільше інформацій про нього та повідоміть мене. Пришліть мені його англійський або американський життєпис. Чи ви все ще тратите католиків через нього?"

Персі побіжно пробіг очима інші запити. Вони здебільша торкалися його давніших заміток, але навіть і в цих було згадано Фельзенбурґове прізвище.

Відложив папір і став роздумувати.

— Дуже цікаво, — думав він, — що прізвище Фельзенбурґа не сходить людям з уст, а водночас ніхто про нього нічого певного не знає.

Сам Персі з цікавости купив був на вулиці три світлини, що мали б зображати цю загадкову людину. І коли б навіть одна з них була правдива, то всі три правдивими бути не могли.

На одній була зображена страшна бородата креатура, щось наче козак з круглими, вибалушеними очима. Ні! здоровий розум не міг сприйняти цього за правду. То був лишень доказ, як пересічна людина представляла собі чоловіка, який зумів здобути великий вплив на Сході.

Друга світлина зображала товсте лице з маленькими очима та бородою. Персі глянув на зворотну сторону фотографії і побачив там адресу нюйоркської фірми. Потім узяв третю. Ця представляла довгувате, гарно виголене лице з пенсне, чоловіка, напевне, мудрого, але чи міцного? А Фельзенбурґ, без сумніву, був міцним.

Персі схилявся до думки, що найправдоподібнішою була друга світлина. Одначе всі три не переконували. Зложив їх разом і поклав у шухляду.

Потім обперся ліктями на стіл та став роздумувати. Старався пригадати собі, що саме американський сенатор Воргавс говорив йому про Фельзенбурґа. Та цього не вистачало, щоб ствердити факти. Фельзенбурґ, мабуть, не послуговувався ніякою з тих метод, яких сьогодні вживають політики. Не контролював ніяких газет, ні на кого не нападав прилюдно, не користувався протекціонізмом. Не окружав себе улесливими креатурами, не підкуплював, і взагалі йому не закидали ніяких потворних злочинів. Подобало на те, що його оригінальність пояснювалася його чистими руками, його незаплямованим минулим та — магнетичній силі характеру. Він був людиною, що радше належала до лицарського віку: невинна, чиста, захоплююча, наче сяюча з радости дитинка. З першого ж разу з'єднав собі людей, коли наче візія виринув із затухлих, мутних вод американського соціялізму — з вод, яким тому сто літ учні містера Гірста не дозволяли виступити з берегів. То був кінець плютократії. Славні давні закони з 1914 р. попробивали смердячі бульки тих часів. Уведення законів 1916 і 1917 р. перешкодили їм витворитися наново в якійнебудь формі. То безсумніву був рятунок Америки, хоч той рятунок був похмурий і невідрадний. І ось тепер з того плоского соціялізму виринула ця романтична фіґура, зовсім відмінна від усіх своїх попередників... На це натякав сенатор. Усе те було для Персі в ту хвилину надто скомпліковане і він скерував думки в інше русло.

Живем у втомленому світі, говорив собі Персі. Все здавалося таке безнадійне та безвихідне Старався не думати про своїх співбратів-священиків, але не міг не бачити, що ті люди невідповідні для сучасного положення. Не переоцінював себе; знав аж надто добре, що й він також зовсім некомпетентний, доказом чого була хоч би й поведінка з бідним о. Френсісом та іншими якими двома десятками священиків, які тиснулися до нього в душевних стражданнях упродовж десяти літ. Або навіть архиєпископ, хоч який святий він був, зі своєю дитинною вірою, — чи був він людиною що могла очолити англійських католиків і боротися з їхніми ворогами? Під сучасну пору, здавалося, не було вже велетнів на землі. Що ж було діяти? Персі скрив лице в долонях.

Так ось що було потрібне — Церква потребувала нового монашого чину. Старі — не з їх вини — були занадто обмежувані правилами. Потрібний був монаший чин без ряси та тонзури, якого не обов'язували б традиції і звичаї, лише молитва і самопосвята. Мусів би це бути чин без усяких привілеїв, без минулої історії, у якій могли б шукати вигідного прибіжища. Мусіли би бути франктірерами*) Христової Армії, як Єзуїти, але без їхньої фатальної репутації, хоч у цій репутації вони не були винні. Для того потрібен основник, але — хто, в ім'я Боже? — основник nudus sequens Christum nudum... Так — франктірери — священики, єпископи, миряни та жінки, звичайно, з трьома обітами і спеціяльною клявзулею про виразне відречення назавжди від майна. Кожний одержаний подарунок мусіли би передати єпископові даної дієцезії. За те єпископ мав би сам постачати все потрібне до життя і для подорожі. Ах, що то вони могли б зробити!... Ця думка полонила Персі до глибини душі.

Коли ж знов охолов, прозвав сам себе дурнем. Або ж цей плян не був уже такий старий як вічні гори і нездійснимий у практиці? Ба, це ж було мрією кожного гарячого прихильника від першого Спасителевого Року, заснувати такий чин!... Який же він нерозумний!... Персі ще раз почав роздумувати над тим усім.

Певне, ось таке було потрібне проти масонів. І жінки теж. Чи то не тому провалювався проєкт за проєктом, що мужчини призабули про силу жінок? Та сама причина знищила була й Наполеона. Він довіряв Жозефіні, але вона недовіряла йому. Тому то Наполеон не вірив усім жінкам. У Католицькій Церкві теж не було дано жінкам відповідальної праці, хіба використовувалися в ролі послугачок або у виховній ділянці. Невже ж не було для них місця в інших ділянках? Та навіщо роздумувати над тим? Це ж не була його справа. Коли Папа Анґелікус, що тепер править у Римі, не подумав над тим, чому мав би братися до того немудрий, химерний священик у Вестмінстері?

Ударив себе в груди і поринув у часослов.

---

*) Франктірер, легко озброєний французький вояк, виділений спеціяльно для наскоків, боїв дрібними загонами, для розвідок і несподіваних виправ.

Скінчив за півгодини і знову сидів задумавшись. Та цим разом думав про бідного о. Френсіса. Цікавий був знати, що він тепер робить: може зняв уже римський ковнір, ознаку Христових слуг? Бідний нещасник! А скільки було в тому вини самого Персі Френкліна?

Почувся стукіт у двері. Це о. Блекмор прийшов погуторити трохи, заки піде відпочивати. Коли Персі розповів йому що сталося, о. Блекмор вийняв люльку з уст і значучо зідхнув.

— Я знав, що до того дійде, — сказав він. — Ну, ну!..

— Він усе ж був доволі чесним, — завважив Персі. — Розповідав мені вісім місяців тому, що має клопіт.

О. Блекмор задумано смоктав люльку.

— Отче Френклін, — сказав, — справа дійсно починає бути дуже поважна. Всюди та сама історія. Що це, властиво, діється в світі?

По хвилині надуми Персі відповів: — Все, здається, котиться одно наперед одного, наче морські хвилі.

— Кажете — хвилі?

— Як же ж інакше? — сказав Персі.

О. Блекмор глянув на нього пильно.

— Це все радше видається мені спокоєм перед бурею? Чи переживали ви коли тайфун?

Персі похитав головою.

— Отже, — говорив Блекмор, — найгрізнішою його ознакою є тиша. Море наче вкрите оливою, людина почувається малощо не мертвою, безсилою до найменшого чину. Потім аж настає буря.

Персі з цікавістю глядів на нього. Ще ніколи не бачив цього священика в такому настрої.

— Перед кожною великою бурею настає така тиша. Так було перед Східньою Війною, так було перед Французькою революцією. Так було перед Реформацією. Кожну з тих хуртовин попереджував позірний спокій. Подібне тяглося в Америці цілих кількадесят літ... Отче Френклін, я гадаю, що щось станеться.

— Скажіть мені — попросив Персі, нахилившись уперед.

— Знаєте, я бачив Темплетона тиждень перед його смертю, і він, такби мовити, вложив мені цю думку в голову. Подумайте, отче, про цю небезпеку, що насувається на нас зі Сходу, то я гадаю, що вона прийде з іншого боку. Думаю, що буря розшаліється радше на релігійному тлі... Скажіть мені, отче, Бога ради, хто це той Фельзенбурґ?

Несподівана згадка цього таємничого прізвища так приголомшила Персі, що не спромігся відповісти, лишень широко розкрив очі.

— Так, Фельзенбурґ, — сказав Блекмор іще раз. — Цей чоловік не сходить мені з думки. А все ж, що я знаю про нього? Хто взагалі знає щонебудь про нього?

Щоб заспокоїти биття серця, Персі глибоко зідхнув. Сам не розумів, чому так хвилюється. І, зрештою, хто такий Блекмор, щоб його боятися?

Та заки вспів промовити слово, Блекмор заговорив знову:

— Погляньте лишень, як люди покидають Церкву! Ворґрейви, Ґендерсони, сер Джемс Бартлет, леді Маґніер і ті всі священики. Ні,

всі вони не були негідники — я хотів би, щоб вони були ними, тоді було б багато легше говорити про цю справу. Але ж бо цей сер Джеймс Бартлет, людина, що половину свого майна віддала на Церкву та ще навіть і тепер не жалує того. Він каже, що всяка релігія є ліпша, ніж ніяка, але щодо нього самого, то він уже не всилі більше вірити. Отже, що все це означає?... Кажу вам, щось мусить статися! Бог один знає, що! А Фельзенбурґ не сходить мені з голови... Отче Френклін...

— Що?

— Чи завважили ви, як мало ми маємо великих людей? Не так як п'ятдесят, а навіть тридцять літ тому. Тоді були такі люди, як Месон, Селборн, Шербрук і щось шість інших. Був і Брайтмен, архиєпископ, а тепер? Навіть серед комуністів їх нема. Був у них Брейтвейт, що помер п'ятнадцять літ тому. Безперечно, це теж був великий чоловік, але він вічно говорив про будуччину, а ніколи про теперішність. Скажіть же мені, якого великого чоловіка мали вони відтоді? І ось тепер кілька місяців тому в Америці з'явилася людина і її ім'я не сходить нікому з уст. Цікаво, правда?

Персі наморщив чоло.

— Не знаю, чи я зрозумів вас як слід? — сказав.

Перше, ніж заговорити, о. Блекмор взявся вибивати люльку.

— Знаєте, — сказав він встаючи, — мені здається, що той Фельзенбурґ задумує таки щось зробити. Не знаю, що саме? Може бути щось для нас, або проти нас. Але він масон, затямте це собі... Так, так, з мене такий собі старий дурень. Добраніч.

— Хвилиночку отче, — заговорив спроквола Персі. — Що ви під цим розумієте..? Господи Боже! Що ви хотіли сказати? — Замовк, вдивляючись у Блекмора.

Старенький священик глядів на нього з-під густих брів. Персі здавалося що і він боїться чогось, хоч говорив так спокійно. Але о. Блекмор не відповів.

Персі стояв непорушно доти, доки двері не зачинилися. Потім підійшов до свого пульту перед Розп'яттям і почав молитися.

ТРЕТЯ ГЛАВА

1

Старенька пані Бренд і Мейбел сиділи при вікні нового будинку адміністрації при площі Трафальґар, щоб послухати Оліверової промови з нагоди п'ятдесятих роковин від ухвалення реформи закону про бідних. У цей чудовий червневий день маси люду, що зібралися довкола статуї Брейтвейта, представляли собою величаве явище. Цей політик, що помер тому п'ятнадцять літ, був зображений з униз опущеними руками, з головою піднесеною вгору й одною ногою, трохи висуненою вперед. А сьогодні був укритий масонськими відзнаками, як це все більше й більше входило у звичай при таких нагодах. Він був тим, що надав величезного поштовху цьому тайному рухові, заявивши в парляменті, що розв'язка майбутнього поступу та бра-

терства народів знаходиться в руках масонів. На його гадку, одне масонство може боротися проти Церкви з її фантастичною духовою єдністю. Святий Павло мав рацію — так пояснював Брейтвейт — що хотів повалити мури, які роз'єднували народи, але помилився лиш у тому, що надто захоплювався Ісусом Христом. Такими словами зачав Олівер свою промову про питання Закону Бідних. Указував, що справжня любов ближнього існує лише серед масонів. Доказом того були різні фундації на континенті, без огляду на віроісповідання. Масонство здобуло багато нових членів, захоплених успіхом закону про бідних.

Старенька пані Бренд була в якнайкращому настрої. Схвильовано дивилася на велетенську юрбу, що зібралася послухати промову її сина. Довкола бронзової статуї трибуна була побудована на такій висоті, що, здавалося, той державний муж належав до одних із промовців. На прикрашеній трояндами трибуні знаходився також гучномовець, стіл і стілець.

Площа, наче вибрукована людськими головами, гуділа тисячами голосів, що їх час-від-часу глушили громи духових оркестр та громи барабанів різних добродійних товариств і юній, що надтягали зі своїми прапорами з усіх сторін та займали на площі призначені їм довкола трибуни місця.

Вікна з усіх боків повні були глядачів. Здовж Національної Ґалерії і церкви св. Мартина були побудовані підвищення для глядачів. Квітники позаду німих білих статуй, попереду статуя Брейтвейта, позаду статуї вікторіянських державних мужів Джана Дейвідсона, Джіма Бернса й інших. Зникла стара колюмна з левами. Нельсон не був до смаку для Антант Кордіяль, а леви не по нутру для нового мистецтва На їх місці простягався довжелезний хідник, перериваний сходами, що вели до Національної Ґалерії. Не менше як сто тисяч осіб, як подавали вечірні газети, заповнили простір як далеко сягало око та як далеко могло почути вухо.

Коли годинники стали вибивати години, дві особи виступили з-поміж статуї та вийшли наперед. У цю ж мить перешіптування перемішалися у вітальні вигуки. Юрба, що досі перешіптувалася, загула бурею оплесків. Перший виступив сивоволосий, випрямлений лорд Пембертон. Його батько тому сімдесят літ активно причинився до повалення палати лордів. Син показався гідним наслідником батька. Цей чоловік, тепер член кабінету, мав бути головою тієї підозрілої акції. За ним ступав Олівер, з відкритою головою, елеґантний. Навіть з такої віддалі мама і Мейбел бачили його жваві рухи, усмішку і його похилення голови на гаряче привітання натовпу, зібраного довкола трибуни.

Лорд Пембертон виступив уперед, підняв руку та дав знак. У цю ж мить оплески затихли, щоб дати місце гуркотові барабанів, який попередив масонський гимн.

Показалося, що лондонці вміли співати. Спершу здавалося, наче б один-одинокий могутній голос затягнув цю звучну мелодію, що зросла до ентузіязму, аж поки музика всіх орхестр не поплила за нею, як прапор пливе за своїм держаком. Цей гимн скомпонований тому десять літ, знала його добре вся Англія. Старенька пані

Бренд механічно підняла до очей задруковану картку паперу, читаючи вже знані їй слова:

"Володар, що царив на землі і на морі".

Пробігла очима від початку до кінця вірш, скомпонований з гуманітарного погляду дуже влучно і з запалом. Визначався релігійним тоном звучання; несвідомий християнин міг співати його без докорів сумління, хоч його глузд зводився до ясного твердження, що людина це — все! Навіть наведено кілька Христових слів. Царство Боже, сказано там, — у людському серці, а найбільша з усіх чеснот — милосердя.

Мама глянула на Мейбел і запримітила, що вона, задивившись на Олівера, співала від щирого серця. Тому мама й собі стала ворушити устами.

Гимн закінчено, натовп ще радісно викрикував, але виступив іще раз старий лорд Пембертон і тонким металічним голосом проголосив пару речень привіту. Після того відступив назад, а на його місце став Олівер.

Для жінок було задалеко, щоб чути його промову, але Мейбел тремтючи подала матері листок паперу, а сама похилилася вперед і напружила слух. Старенька пані Бренд знаючи, що не може почути сина, мусіла вдоволитися читанням його промови з поданого їй невісткою листка.

На вступі промовець привітав приявних, які прийшли вшанувати цього великого мужа, що керував зборами зі свого п'єдесталу з нагоди цих великих роковин. Потім подав огляд минулого і порівнював давнє положення Англії з теперішнім. П'ятдесят літ тому, говорив промовець, бідність усе ще була ганьбою, тепер уже ні. Причини, які доводили до бідности, були ганьбою, або заслугою. Хто не вшанував би людини, виснаженої на службі своїй країні, або зломаної вкінці обставинами, супроти яких вона була безсила?... Вичисляв реформи, які були ухвалені тому п'ятдесят літ, саме того дня. Закон про вбогих раз і назавжди прославив убожество і співчуття до нещастя

Олівер заявив присутнім, що він буде голосити славу терпеливій бідноті та її винагороду. Працюватиме над реформою законів про тюремництво. Друга частина промови була присвячена прославленню Брейтвейта, якого Олівер назвав предтечею руху, що власне тепер зачався.

Вікно, при якому сиділа Оліверова мама та Мейбел, було зарезервоване для них. Обі сиділи спереду на кріслах, а позаду них були інші люди. Вони стояли дуже мовчазні і пильно слухали промови, витягнувши шиї.

Саме, як пані Бренд глянула на Олівера, він підніс руку вгору та вказав на пам'ятник. Буря оплесків заглушила його слова. Коли Олівер трохи нахилився, мама почула якийсь свист і крик Мейбел... Що сталося? В цю ж мить роздався тріск пострілу і мала Оліверова жестикулююча постать захиталася. Старенький Пембертон, що сидів при столі, зірвався з місця, рівночасно коло трибуни заметушилася юрба. Перелякана пані Бренд схопилася з крісла і впилася руками в підвіконня; Мейбел ціпко вчепилася мами і щось кричала, чого

мама не могла зрозуміти. Над площею розітнувся дикий крик, голови похилялися сюди й туди, наче збіжжя бите бурею. Та за хвилину Олівер з'явився на своєму місці, щось викрикуючи та ґестикулюючи. Мама опала назад у крісло, відчуваючи тиск крови у своїх старечих жилах та важке калатання серця.

— Дитино, дитино, що сталося? — схлипувала вона.

Мейбел стояла, прикипівши поглядом до Олівера. Хоч на площі все ще не втихала метушня і шум, вона розбирала поодинокі слова і виклики.

2

Вдома вечором Олівер розповів їм про цілу подію. Він сидів у кріслі з рукою на перев'язці.

Їм не вдалося підійти до нього близько, бо на площі вчинилася справдива буря. Але з уряду вислали до Мейбел післанця з повідомленням, що Олівер лише легко ранений і що знаходиться під опікою лікарів.

— То був католик, — оповідав Олівер і втомлено дивився в простір. — Все мусіло бути добре підготоване заздалегідь, бо при ньому знайшли заряджений револьвер. Цим разом священик не мав щастя.

Мейбел притакнула легенько головою; вона читала в повідомленні про кінець цього чоловіка.

— Його вбили на місці, душили і топтали, — говорив Олівер. — Я робив що міг, ви бачили. Але ж... може так було і найліпше для нього самого.

— Чи ти, сину, справді зробив, що лише міг? — допитувалася стривожена мама.

— Мамо, я кричав до них, щоб погамувалися, та вони мене не слухали.

Мейбел нахилилася до нього:

— Олівере я знаю, що мої слова видадуться глупими, але я... але я не хотіла б щоб вони його вбили.

Олівер усміхнувся. Він добре знав цю її вразливу рису.

— Воно було б далеко краще, коли б не вбили, — повторила вона і зараз сіла, замовкши. — А чого він, власне, вистрілив саме тоді? — спиталася сперегодя.

Олівер на мент глянув на маму, але мама спокійно гачкувала. Тоді він став оповідати обачливо:

— Я сказав був тоді, що Брейтвейт одною промовою вчинив більше для світу ніж Христос і всі Його святі, разом узявши.

При його словах мамин гачок раптово зупинився, але зараз же знову почав працювати, як і передше.

— Але він вистрілив би в мене сяк чи так — доповнив Олівер.

— Відкіля ж знають, що він був католик? — знову спитала Мейбел.

— Мав при собі чотки і вспів іще призвати свого Бога.

— І більше нічого не знають?

— Більше нічого. Все ж таки був гарно зодягнений.

Олівер сперся об спинку крісла трохи втомлений і примкнув очі. Жили в рамені билися нестерпно. Все ж у глибині душі почував себе дуже щасливим. Правда, фанатик його поранив, але йому не було жаль переносити біль для такої справи. Крім того знав, що Англія співчувала йому. Містер Філіпс усе ще працював у сусідній кімнаті, відповідаючи на телеграми, що надходили безупину. Калдекот, прем'єр-міністр, Максрел, Сновфорд і з дванадцять інших телеграфували раз-у-раз свої поздоровлення, а з усіх сторін Англії одно за одним наспівали повідомлення. То був вирішальний козир для комуністів: на їхнього представника виконано замах підчас того, як він виконував свій обов'язок та обороняв свої засади. Це був неабиякий виграш для них, а втрата для індивідуалістів, бо виявилося, що їх прихильники не були одної гадки. Велетенські мерехтливі електричні повідомлення над Лондоном подавали вістки в есперанто, коли Олівер присмерком, вертаючись додому, заходив у поїзд:

"Олівер Бренд ранений... Замаховець католик... Обурення в усій країні. Добре заслужена кара для замаховця."

Олівер був задоволений, що чесно зробив усе можливе для рятунку замаховця.. Навіть у хвилину великого болю він кричав, що повинна відбутися справедлива судова розправа, але спізнився. Бачив перелякані очі, що вийшли з орбіт налитого кров'ю обличчя, бачив, як з-заду стискали і скручували шию винуватця. Потім лице зникло, а в тому місці, де воно було, чувся лишень тяжкий тупіт. Ах, усе ж іще залишилося в Англії трохи запалу й льояльности.

Мама встала і мовчки вийшла з кімнати, а до Олівера присілася Мейбел.

— Коханий, ти занадто втомлений, щоб говорити.

Він відкрив очі.

— Але ж ні, серденько! Чому питаєш?

— Як ти гадаєш, які будуть наслідки з того?

Олівер підвівся трошки і за звичкою, почав дивитися у темніючі вікна. Всюди понад будинками ясніли світла — море повних місяців серед густої містичної синяви літнього вечора.

— Наслідки? — перепитав. — Вони можуть бути лишень добрі. Це мусіло вже раз статися. Дорогенька, я подеколи почуваюся дуже пригноблений, як це ти сама знаєш. Гадаю, що цього вже більше не буде. Часами я навіть побоювався, що ми втрачаємо наше завзяття і що старі Торі-консервати мали почасти слушність, передбачаючи занепад комунізму. Але після сьогоднішнього випадку...

— Що?

— Що?! Ми доказали, що можемо теж проливати нашу кров. Воно сталося в сам час, якраз у такий переломовий час. Не хочу переборщувати — це лише подряпина — одначе вона була зроблена так обдумано, і... так драматично. Той нещасник не міг вибрати гіршого моменту. Люди цього не забудуть.

Очі Мейбел світилися радісно.

— Бідненький, — озвалася вона, — дуже болить тебе?

— Не дуже. А зрештою, — до лиха! — навіть не думаю про неї... Коби тільки ця проклята східня криза скінчилася!

Він знав, що має трохи гарячки і що тому був роздратований, то й постарався оволодіти собою.

— Ох, дорогенька, — сказав червоніючи, — коли б вони не були такі тупоголові! Вони того ніяк не розуміють, ніяк не розуміють!..

— Так, Олівере.

— Вони не розуміють, яке то все чудове: людськість, життя, вкінці правда і смерть забобону. Чи я не говорив їм того вже сотки разів?

Вона дивилася на нього палкими очима. Любила бачити його таким, бачити його самовпевнене, зарум'яніле обличчя, ентузіязм у його блакитних очах! Нахилилася і зненацька поцілувала його.

— Дорогенький, як я горджуся тобою! Ах, Олівере!

Він не сказав нічого, але вона відчувала в серці, що він її так само любить, як вона його. Так сиділи вони мовчки, небо ще більш потемніло, стукіт машини в середній кімнаті казав їм, що світ живе та що вони обоє беруть участь у цьому житті.

Раптом Олівер занепокоївся:

— Чи ти запримітила щось саме тоді, як я згадав був ті слова про Ісуса Христа?

— Тоді мама перестала гачкувати, — відповіла Мейбел.

— То ти теж завважала це? Чи не гадаєш, що вона завертає до давнього?

— Ох, вона старіється, — сказала Мейбел поблажливо. — Звичайно, вона трохи там і оглядається назад.

— Це було б жахливо, не вважаєш?

Мейбел заперечила.

— Ні, ні, дорогенький. Ти такий схвильований і втомлений. От трохи сантиментальности... Олівере, я гадаю, що не слід говорити таких речей у її приявi...

— Та ж вона чує таке тепер повсюду.

— Ні, вона не чує таких речей. Не забувай, що вона майже ніколи нікуди не виходить. А, крім того, вона була вихована в католицькому дусі.

Олівер притакнув, знов нахилився і мрійно задивився у вікно.

— Чи то не страшне, що суґестія держиться так кріпко? Вона невстилі викинути того зі своєї голови навіть після п'ятдесяти літ. Але вважай на неї, добре?... Та до речі...

— Що таке?

— Знову трохи більше вісток зі Сходу. Кажуть, що Фельзенбурґ перебрав усе скрізь у Тобольську, в Якутську, Бенаресі в Індії — всюди. Він був теж в Австралії.

Мейбел швидко випростувалася:

— Чи це не багатонадійне?

— Гадаю, що так. Немає сумніву, що суфіси перемагають, але на як довго, це інше питання. Та й військо не розбігається на всі сторони.

— Якже ж з Европою?

— Европа озброюється так скоро, як це лише можливе. Чув я що будемо мати в Парижі з'їзд великодержав. Буду змушений поїхати туди

— Але ж твоя рука, коханий!

— Рука мусить видужати. Мусітиме їхати зі мною, як би там не було.

— Розкажи мені щось більше.

— Більше нема нічого такого. Лишень ясне, як день, що це криза. Коли вдасться переконати Схід, щоб притримав свої руки, то він уже ніколи не захоче простягати їх знову. Це значитиме: вільна торгівля в усьому світі і таке інше, я гадаю. Та якщо ні...

— Тоді?

— Тоді наступить така катастрофа, якої ніхто ніколи собі не уявляв. Вся людська раса буде втягнена у війну, і або Схід або Захід буде зметений з лиця землі. Нова вибухова Беніншайнова матерія доконає цього напевно.

— Але ж чи воно зовсім певне, що Схід має таку вибухову матерію?

— Зовсім певне. Беніншайн продав тайну рівночасно Сходові й Заходові. А потім помер — і в тому мав щастя.

Мейбел чула вже ці поголоски, але її уява відмовлялася їх сприймати. Двобій Сходу і Заходу при цих нових умовинах був справою, що переступала всякі поняття. Наскільки сягала людська пам'ять, в Европі вже не було війни, а війни на Сході велися давніми способами. Тепер же, коли поголоски відповідали правді, то цілі міста будуть знищені одною бомбою. Можливості були попросту неймовірні! Військові знавці здебільша висловлювали противорічні погляди. Ціла воєнна процедура це теоретична справа. У минулому не було нічого такого що було б можна порівняти з теперішнім положенням. Подобало воно на таке, що стрільці з лука взялися диспутувати про кордит.*) Одно лише було певне. Схід мав усякі новітні воєнні прилади і міг виставити армію, рівну половині армій, виставлених разом рештою світу. Висновки з того обрахунку не були для Англії потішаючими.

Щоденники присвячували цій справі короткі, дбайливо написані передовиці, основані на скупих вістках, що продіставалися з нарад, які відбувалися по другому боці світу. Фельзенбурґове ім'я з'являлося все частіше й частіше. Одначе, назагал старалися затушувати цю справу якомога більше. Все, здавалося, йде своєю ходою, світова торгівля процвітала, европейські акції стояли малощо нижче, ніж минулого року, люди й далі будували доми, одружувалися, народжувалися сини й доні, ходили за своїми справунками, відвідували театри просто тому, що не мали що іншого робити. Справи тієї не могли ні врятувати, ні змінити. Була завелика. Люди інтеліґентніші, що вміли думати, подеколи божеволіли зі страху, передбачаючи жахливі можливості. Скрізь відчувалося сильне напруження. І більш нічого. Не виголошували багато промов на цю тему. Вважали недоцільним. Не було іншої ради — треба було ждати.

---

*) Кордит — новітня вибухова матерія, що складається з нітрогліцерини, стрільної бавовни та мінеральних товщів.

3

Мейбел, пам'ятаючи прохання Олівера — вважати на маму, кілька днів старалася робити це якомога краще. Одначе, не сталося нічого такого, що могло б її затривожити. Старенька трохи заспокоїлася, а, зрештою, її життя проходило як звичайно. Часом просила невістку прочитати їй щось і слухала, як звичайно, з цікавістю. Заходила до кухні, дбала, щоб страви були різноманітні і, здавалося, що цікавиться всім тим, що цікавило її сина. Спакувала його подорожній мішок для відлету в Париж, дала йому тепле білля і, коли вийшов з хати, махала йому на прощання рукою, стоячи при вікні. Олівер сказав, що його не буде три дні.

Вечором наступного дня мама захворіла. Коли покоївка повідомила про це, затривожена Мейбел побігла нагору. Застала стареньку в кріслі, неприродно зарум'янену і неспокійну.

— То нічого, дитино, — говорила пані Бренд, оповідаючи притишеним голосом про об'яви своєї хвороби.

Мейбел поклала її до ліжка і післала по лікаря. Вона любила свекруху і завжди тішилася її присутністю. Приявність матері впливала на настрій невістки так, як впливає вигідний фотель на втомлене тіло. Мама була тиха й людяна, цікавилася дрібничками, добре пам'ятала свої юні дні й ніколи не ображувалася і не сперечалася. Мейбел зі зворушенням спостерігала, як цей старечий дух готується заснути, чи, вірніше (як вона вірила), зіллятися з духом життя, на якому держиться світ.

— Вона нездужає на старече виснаження, — сказав лікар, оглянувши хвору. — Може вмерти кожної хвилини, але може ще пережити і десять літ.

— То не треба повідомляти Бренда?

Лікар легенько заперечив рукою.

— Значить, нема небезпеки, що мама може померти в найближчих днях?

— Ні, ні, та ж я сказав, що може жити й десять літ.

Лікар показав, як уживати апарат із киснем, і відійшов.

Коли невістка повернулася назад, мама лежала спокійно. Простягнула невістці старечу поморщену руку і спитала: "Що ж, дитино?"

— Ви трохи виснажені, мамо. Мусите спокійно лежати і нічого не робити. Може вам щось прочитати?

— Ні, дитино, я хочу трохи подумати.

Мейбел уважала зайвим сказати мамі, в якій небезпеці вона знаходиться, бо ж минуле не існує, ані немає судді, перед яким приходилось би станути. Смерть — це кінець, а не початок. Це спокійне євангеліє і принайменше воно стає спокійним саме у хвилину, коли наступить смерть.

То ж Мейбел знову зійшла вниз як не зовсім спокійна, то все ж спокійніша, ніж раніше.

Яка це дивна, а заразом гарна річ — смерть, — думала собі. Затихає наново одна струна, що бреніла тридцять, п'ятдесят або сімдесят літ, вертається назад у тишу велетенського Інструменту,

що сам для себе був усім. Щоправда, ті самі тони зазвучать знову, навіть у цей мент вони звучать десь по всьому світу, хоч різняться своєю безконечною ніжністю. Та давнє тремтіння минає; глупо думати, що воно вічно звучить десь інде, бо ж ніяке "десь інде" не існує. Вона теж котрогось дня скінчиться, хай же той її тон буде чистим і прекрасним.

Містер Філіпс прийшов, як звичайно, наступного ранку.

— Мамі, гадаю, трохи легше, — сказала Мейбел. — Їй треба ввесь день спокійно лежати.

Секретар уклонився і відійшов до Оліверової кімнати. Там була ціла купа листів, на які треба було дати відповіді.

Кілька годин пізніше, коли Мейбел пустилася знову нагору, стрінула Філіпса, що сходив униз. Був збентежений і почервонілий.

— Пані Бренд посилала по мене. Хотіла знати, чи пан Олівер вернеться сьогодні вечором.

— Та ж приїде, чи не так? Ви не чули?

— Пан Бренд говорив, що приїде пізно на вечерю. В Лондоні буде в дев'ятнадцятій.

— А нема ще яких новин?

Секретар закусив уста.

— Є деякі чутки. Пан Бренд телеграфував мені годину тому.

Здавалося, наче б його щось непокоїло. Мейбел гляділа на нього здивовано.

— А зі Сходу нема ніяких вісток? — спитала.

Його брови трохи стягнулися.

— Пробачте, пані, — відповів він. — Про те мені не вільно говорити.

Мейбел не образилася. Вона занадто вірила своєму чоловікові. Все ж серце її билося сильніше, коли йшла до кімнати хворої.

Свекруха теж виглядала якась неспокійна. Лежала з червоними плямами на блідому обличчі і з трудом усміхнулася на вітання Мейбел.

— У вас був пан Філіпс, мамо? — спитала Мейбел.

Старенька дивилася на неї з болем, але не сказала нічого.

— Не хвилюйтеся, мамо. Олівер вернеться сьогодні вечором.

Мама глибоко зідхнула.

— Не журися мною, дитино, не мороч собі голови. Тепер мені набагато краще. Олівер вернеться на вечерю, чи не так?

— Коли літак не припізниться. А тепер, мамо, подам вам сніданок.

Мейбел провела пополудне не зовсім спокійно. Напевне щось сталося. Секретар, що снідав з нею у вітальні, був також якийсь схвильований. Сказав, що його не буде цілий день. Олівер дав йому різні доручення. Не починав балачки на тему Сходу, не оповів їй теж ніяких новин про паризьку конференцію. Повторив лише ще раз, що Олівер вернеться пізно вночі. Півгодини пізніше спішно відійшов.

Мама, здавалося, спала, коли Мейбел пізніше знову заглянула нагору. Не хотіла турбувати її; не хотіла теж сидіти в хаті. Вийшла в сад; походжаючи, билася з думками, чогось надіялася, чогось бо-

ялася. Там побула, аж поки подовгаста тінь не впала почерез стежку та поки порошно-зеленава імла з заходу не заллляла дахів.

Коли ж вернулася в хату взяла вечірній часопис. Там не було ніяких новин, лише згадка, що паризька конференція закінчиться сьогодні вечором.

Вибила двадцята година, а Олівера все ще не було. Паризький літак повинен був уже прилетіти годину тому. Мейбел поглядала на темніюче небо і бачила, як зорі, наче діяманти, з'являлися одна за одною. Але по небі не просунулася струнка, крилата риба. Щоправда, Мейбел могла переочити її. Годі було теж здаватися на точне прибуття літака. Але ж бо вона бачила його вже передше сотки разів і дивувалася, чому не бачила його тепер? Не хотіла вечеряти сама, неспокійно ходила сюди й туди, щохвилини зупинялася при вікні і прислухалася тихому шумові поїздів, слабому гуркотові шин і музикальним акордам, які доходили з вузлової станції, віддаленої всього милю відсіля. Засвітилися світла, і величезне місто уподібнилося до казкової країни, завішеної між земними вогнями і небесною темрявою Чому ж Олівер не вертався, чому бодай не дав їй знати, що його затримало?

Почувалася погано, але зійшла ще раз нагору, щоб потішити стареньку. Застала її знову дуже сонною.

— Олівер іще не вернувся, — сказала, — щось мусіло задержати його в Парижі.

Стареча голова на подушці притакнула а уста вимовили щось невиразне. Мейбел зійшла знову вниз. Вечеря вже спізнилася на цілу годину.

Ах, та ж було стільки різних причин, які могли задержати його. Не раз вертався ще пізніше. Може, літак пізніше відлетів, може, чаради затяглися в безконечність, то ж волів переночувати в Парижі, а забув надати телеграму. Може, навіть телеграфував до Філіпса, а той забув передати телеграму?

Вкінці, охоплена безнадією, підійшла до телефону і дивилася в апарат. Ось тут він, ці круглі мовчазні уста з багатьма ґудзиками... Малощо бракувало, щоб не стала натискати і питати, чи не було якої вістки від чоловіка з Парижу: там же був його клюб, його бюро у Вайтголі, там була домова адреса містера Філіпса, був парлямент і інше. Одначе вагалася — говорила собі, що треба потерпіти. Олівер не любив, щоб йому перешкоджати. Він, напевно, скоро сам пригадає собі й поспішить облегшити її тривогу.

І тоді власне, коли вона відвернулася, пронизливо задзвонив дзвінок і біла табличка заясніла написом: Вайтгол.

Мейбел натиснула відповідний ґудзик і дрижачою рукою приклала слухавку до вуха. Слухала.

— Хто при телефоні?

Це був голос Олівера, і серце Мейбел забилося сильніш.

— Це я, Мейбел, — відповіла. — Я тут сама одна.

— Ах, Мейбел! Гаразд. Я вернувся. Все в порядку. А тепер слухай. Чи чуєш мене добре?

— Так, так!

— Все пішло якнайкраще, все, що торкалося Сходу. Це Фельзен-

бурґова заслуга. Отже слухай. Сьогодні вечором не можу вернутися додому. До двох годин мусить появитися комунікат. Тепер маємо пресову конференцію. Приїжджай. Мусиш бути при цьому... Чуєш мене?

— Так, так!

— Тож приїжджай негайно! Це найважніша подія в історії. Не розповідай про те нікому. Приїжджай, поки нема стиску. За годину всі вулиці будуть забиті.

— Олівере!

— Що? Говори скоро!

— Мама хвора. Чи маю залишити її самою?

— Що?! Хвора?!

— Нема великої небезпеки. Був лікар.

Хвилинку тривала тиша.

— Так. Отже, приїжджай. Ми так чи сяк, вернемося вночі. Скажи мамі, що приїдемо пізно.

— Дуже добре.

— ...Так, ти мусиш бути тут. Буде Фельзенбурґ!

ЧЕТВЕРТА ГЛАВА

1

Того самого пополудня Персі мав гостя. Не було в ньому нічого особливого. Коли Персі зійшов униз сходами і глянув на нього крізь велике вікно вітальні, не міг ніяк здогадатися чого цей чоловік хоче. Пізнав лише, що гість не був католиком.

— Хочете говорити зі мною? — спитав священик, указуючи на крісло. — На жаль у мене дуже мало часу.

— Я вас не затримаю довго, — відповів гість. — Одна особа посилає мене до вас. Вона раніше була католичкою і бажає знову вернутися на лоно католицької Церкви.

Персі раптом підвів голову: подібне доручення було майже нечуваним явищем в останніх часах.

— То ж пане, прийдете, так? Обіцяєте мені?

Гість був дуже схвильований. На лице в нього виступив піт, очі були дуже сумні.

— Звичайно, прийду, — сказав Персі, всміхаючись.

— Так, пане, але ви не знаєте, що це за людина. Воно... воно грозить великим замішанням, коли б ця справа вийшла наверх. Ніхто не сміє знати про неї. Можете приобіцяти мені затримати все в тайні?

— Не можу давати таких обіцянок, — сказав священик. — Не знаю ще обставин.

Гість нервово звогчив уста.

— Добре, пане, — сказав він спішно. — Не скажете нічого, поки не побачите її. Обіцяєте мені?

— Ах, та ж певно! — відповів священик.

— Добре. Краще буде, якщо я не скажу, як я називаюся. Краще для вас і для мене. Та й... та й, прошу вас дуже, ця жінка хвора. Мусите прийти сьогодні, якщо ви згідні. О двадцять другій годині буде для вас вигідно?

— А де ж це? — спитав нараз Персі.

— Це... це недалеко залізничого двірця, в Кройдені. Адресу напишу вам тепер. Але ви не приходьте скоріше двадцять другої.

— Чому ж не зараз?

— Бо... бо... там можуть бути інші люди. Потім вони від'їдуть. Я це знаю.

Воно було трохи підозріле. Персі думав собі, що підступи знані були вже й раніше, проте відмовитися не міг.

— Чому ж вона не посилає по парафіяльного священика? — спитав.

— Вона... вона не знає, хто її парафіяльний священик. Вона бачила вас раз у катедрі. Тоді питалася вас, як ви називаєтеся. Чи пригадуєте собі — старенька пані?

Персі пригадував собі невиразно, що щось такого сталося яких два-три місяці тому. Та він не міг бути певний того, і сказав про це гостеві.

— То ж, пане, прийдете, чи ні? — наполягав відвідувач.

— Мушу порозумітися з отцем Даленом, — відповів священик. — Якщо він дасть дозвіл...

— Тільки будьте такі добрі і не зраджуйте отцеві Даленові її імени. Не зрадите?

— Я й сам іще не знаю його, — сказав священик усміхаючись.

На те гість випростався, змагаючись із внутрішнім неспокоєм.

— Добре, спершу позвольте мені сказати ось що: Син тієї старенької жінки — це мій працедавець і дуже визначний комуніст. Вона живе при ньому та його дружині. Обоє не будуть сьогодні вечером дома. Ось тому я прошу вас. То ж прийдете?

Персі хвилинку пильно вдивлявся в нього і подумав: якщо це змова, то змовники мусять бути слабодухами. А потім відповів:

— Прийду, пане. Обіцяю. Тепер же подайте мені прізвище.

Гість знову нервово звогчив собі уста та став боязко розглядатися довкола. Потім, виглядало, рішився і прошептав виразно:

— Ця старенька пані зветься Бренд — мама пана Олівера Бренда.

Персі став, приголомшений. Це було занадто неймовірне, що б скидалося на правду. Він аж надто добре знав ім'я Олівера Бренда — того Бренда, що за допустом Божим у цю хвилину в Англії діяв на шкоду католицькій справі більше, ніж будь-хто інший з живих людей. Це той Бренд — пригода якого на площі Трафальґар, вчинила таким популярним. Тепер же його мама...

Він звернувся гостро до незнайомого:

— Пане, я не знаю, хто ви такий — чи ви вірите в Бога, чи ні. Одначе, чи присягнетеся мені на вашу релігію і вашу честь, що говорите правду?

Боязкі очі чужинця стрінулися з очима Персі й закліпали. Та це було кліпання слабої характерности, а не зради.

— Я... я, пане, присягаюся на всемогучого Бога.

— Ви католик?

Незнайомий заперечив головою.

— Але я вірю в Бога, — сказав він. — Принайменше, я так гадаю.

Персі подався назад, намагаючись іще раз добре передумати справу. В душі не відчував радости переможця — такі зворушення не були його слабою стороною. В його серці був страх, тривога, зчудування, а понад усім тим — свідомість безмежности Божої ласки. Коли ця ласка опромінила цю жінку, то хто взагалі міг би відмовитися від такого завдання? Врешті він завважив, що незнайомий дивиться на нього з тривогою.

— Ви боїтеся, пане? Чейже не схочете відкликати своєї обіцянки? — спитав гість.

Ті слова розігнали трохи хмару і Персі всміхнувся.

— Ах, ні, — сказав він. — Я буду там о двадцять другій годині... Чи та жінка смертельно хвора?

— Ні, це стареча неміч. Сьогодні їй трохи покращало.

Священик протер собі очі й устав.

— Добре, я буду там, — сказав. — А ви, пане, будете?

Незнайомий заперечив головою і теж устав.

— Я, пане, мушу бути з містером Брендом. Там сьогодні вечором має відбутися мітінґ; та я не повинен говорити про те... Ні, пане. Ви спитаєте про паню Бренд і скажіть, що вона жде вас. Слуги відразу поведуть вас нагору.

— Гадаю, не треба згадувати, що я священик?

— Так, якщо ви собі того бажаєте.

Він добув записник із кишені, написав кілька слів, вирвав листок і дав його священикові.

— Це адреса, пане. Будьте такі добрі, подерти її, коли перепишете. Я... я не хочу втратити працю.

Персі стояв, скручуючи у пальцях карточку.

— А чому ви не католик? — спитав він.

Незнайомий мовчки похитав головою. Опісля взяв капелюх і пустився до дверей.

Персі ціле пополудне був дуже схвильований. За останні місяць-два мало сталося такого, що могло б йому додати відваги. Доводилося повідомляти щось про шість чи більше важних відступств від Церкви, ледве чи одно навернення. Не було найменшого сумніву, що час працював на шкоду Церкви. Також ця божевільна подія на площі Трафальґар наробила величезної шкоди: люди вперто говорили, а часописи просто писали, що Церква заперечує свою віру в надприродне кожним своїм ділом. "Пошкреби католика, а побачиш убивника" — це був зміст передовиці "Ню Піпел". І самого Персі той замах дуже затривожив. Щоправда єпископ із проповідниці засудив учинок і його мотиви, але ця проповідь послужила провідним часописам ще одним приводом, щоб закинути Церкві використовування насильства при кожній нагоді, а рівночасно ця сама Церква відпекується від насильства. Жахлива смерть замаховця ні трохи не злагіднила загального сбурення. Поширювалися навіть чут-

ки, буцім то замаховець годину перед замахом вийшов з єпископської палати.

А тут рівночасно, мов на глум, надходить вістка, що рідна мама героя забажала примиритися з Церквою, яка намагалася вбити її сина!..

Їдучи на північ до священика у Вустері, а потім назад на південь аж до самого вечора, коли стали засвічуватися світла, Персі без перерви роздумував над випадком: чи не була це змова — свого роду відплата, спроба заманити його в засідку? Одначе він приобіцяв нічого не говорити й піти, отже не міг завертати. По обіді закінчив свого листа, як звичайно, заадресував і наклеїв марку, але не міг відігнати від себе поганого передчуття. Потім у вихідній одежі зійшов униз до кімнати о. Блекмора.

— Чи вислухаєте мою сповідь, отче? — сказав різко.

2

На станції Вікторія, що звалася далі так у честь великої королеви з дев'ятнадцятого століття, рух був ні більший ні менший, як звичайно. На пероні, що тепер мав яких двісті стіп під землею, побачив дуже багато людей, що приїздили та від'їздили.

Спустившись скляним ліфтом, опинився на ґумовому хіднику — саме перед дверима одного з може двадцяти довгих ваґонів, які від'їжджали щохвилини.

Персі ввійшов досередини, зайняв місце і зрозумів, що щойно аж тепер починається його праця. Але не хвилювався: адже висповідався і мав душевний спокій. Для страху не було місця. Сидів собі в сірому вбранні та солом'яному брилі, нічим не зраджуючи, що він — духовна особа. (Священики дістали дозвіл зодягатися по-цивільному, коли зайде потреба). Тому, що хворій не грозила небезпека смерти, не взяв зі собою Найсвятіших Дарів (о. Дален порадив йому, що може, зрештою, взяти їх з церкви св. Йосифа, недалеко станції). Мав зі собою тільки фіолетний епітрахиль, як це було в звичаї, коли відвідується хворих.

Подорож була доволі спокійна. Персі поглядав на порожнє місце напроти себе та старався зібрати думки, коли нараз ваґон зупинився. Виглянув, збентежений, і пізнав по білих емальйованих стінах, що були вже в тунелі. Затримка могла статися з різних причин; тому ніхто з людей, що були у ваґоні, не надавав їй якогонебудь значення.

Але раптом десь дуже здалека, зближаючись щораз виразніше і відбиваючись луною об стіни, надлетів відгомін криків, змішаних зі свистом та співами. Варвітня зростала, і розмови у ваґоні стихли. Хтось відчинив вікно, і в тій самій хвилі попри те вікно пролетів інший ваґон, що мчав у протилежному напрямі, але по тій колії, якою мусіли їхати поїзди від станції Вікторія.

— Щось таки мусіло статися, — подумав Персі.

Встав і перейшов порожнім переділом до іншого вікна. І знову почув, як роздалися крики, а тоді побачив ще один ваґон, що летів у протилежному напрямі, а за ним ще один.

Нараз Персі відчув струс, утратив рівновагу і впав на лавку, бо й той ваґон, яким їхав, також подався назад. У сусідньому переділі почулися крики. Персі вернувся назад і застав кілька осіб, що вихилялися з вікон, не звертаючи уваги на його питання.

Персі зупинився безрадно, даремне чекаючи вияснень, і глибоко незадоволений, що ця таємнича подія вивела з ладу розклад руху поїздів.

Ваґон далі посувався назад, зупинився ще двічі і врешті знов зупинився на станції Вікторія, але на яких сто ярдів далі від того місця, з якого вирушив.

Тепер уже не було сумнівів, що сталося щось особливе.

Коли Персі відчинив двері, почув голосний рев юрби, а, подивившись у самий кінець станції, почав розуміти справу.

Всю почекальню і всі перони залила велетенська, схвильована, галаслива юрба, що ввесь час зростала. Сходи, завширшки двадцяти ярдів, якими користувалися лише в наглих випадках, пригадували величезний чорний водопад, висоти двадцяти стіп. З кожного ваґону, що над'їжджав, висипалося все більше й більше чоловіків і жінок, які бігли, мов мурашки, туди, де вже зібралися інші люди. Вигуки чоловіків, писків жінок, різкі металічні звуки й гудіння величезних машин та часте гудіння сурми зливалися в страшний галас. Нераз відчинилися вгорі запасні двері, а з них тонкою струєю висипалися люди на вулиці. Персі не мав часу на них дивитися, бо раптом під годинником, на урядовій сиґналовій таблиці, засяяли велетенські вогнисті літери. Вони подавали в есперанто і по-англійськи звідомлення, на яке Англія так довго чекала. Заки рушив з місця, прочитав їх яких дванадцять разів і далі дивився на них здивовано, наче на якесь надприродне явище, що могло однаково означати тріюмф неба і пекла:

Закінчення Східньої конференції
Мир замість війни
Установлення всесвітнього братерства
Фельзенбурґ сьогодні вечором у Лондоні.

3

Щойно з двогодинним опізненням добився Персі до дому Брендів у Кройдені. Сперечався і благав, грозив, але служба наче ошаліла. Половина з них зникла в місті разом з юрбою, бо, помимо заборони уряду, вістка, що Фельзенбурґа вітатимуть у Павловій Палаті (що колись була знана як катедра св. Павла), поширилася по місті.

Люди чисто зсунулися з глузду. Один чоловік з нервового напруження впав мертвий на станції, та на те ніхто не зважав. Тіло лежало скорчене під лавою. Юрба раз-у-раз відпихала Персі, коли він пробивався з плятформи на плятформу, щоб знайти ваґон, який відвіз би його до Кройдену. Здавалося, що не вдасться пропхатися до потрібного ваґону, але такого не було, а порожні збиралися поміж плятформами, наче нанесені повінню дрова. Знову ж інші ва-

гони, що приїжджали з-поза міста, привозили ошалілих, розгарячкованих людей. Вони зникали наче дим на гумових хідниках. Плятформи безупину заповнювалися новими і так само скоро порожніли. Щойно пів до дванадцятої вночі площа опустіла.

Ну, нарешті він був тут. Скуйовджений, без капелюха, вимучений, поглядав на темні вікна. Не знав, що думати про те все. Війна все ж явище жахливе. А така війна, до якої тепер могло дійти, була б жахливішою за всі попередні. Та на його гадку були ще жахливіші речі. Яка користь з загального миру, не основаного на Христовій науці? Невже ж і в цьому була рука Господня? Всі ті питання були безнадійні. Отже, Фельзенбурґ був особою, якій завдячувано те все. Це діло, без сумніву, найбільша подія, яку досі знали в цивілізованому світі. Що це за людина той Фельзенбурґ? Якого він характеру? Які його мотиви, методи? Як він використає свій успіх?... Питання засипали Персі, наче струї іскор. І кожна з цих іскор могла бути нешкідливою, але, одночасно могла також спричинити світову пожежу. А тимчасом ось тут була старенька жінка, що бажала, заки помре, примиритися з Богом...

Знов натиснув ґудзик електричного дзвінка три чи чотири рази і чекав. Потім побачив, що нагорі з'явилося світло, отже, там почули!..

— По мене прислали, — сказав здивованій служниці. — Я мав бути тут о двадцять другій годині, та припізнився через той незвичайний рух.

Служниця ледве пробурмотіла запитання.

— Так, правда, я думаю, — сказав він. — Це мир, а не війна. Будь ласка проведіть мене нагору.

Проходячи коридором, відчував щось подібне до провини. Отже, це була Брендова хата — того знаменитого промовця, що так гіркокрасномовно вмів говорити проти Бога, і ось він, священик, закрадається сюди під покровом ночі. Ну, ну, це не годилося з його призначенням!..

Нагорі, перед дверима одної кімнати служниця звернулася до нього:

— Ви доктор, пане? — спитала.

— Це моя справа, — відповів Персі коротко і відчинив двері. Заки ще вспів зачинити їх, з кута кімнати почувся слабий зойк:

— Ох, слава Богу, я гадала, що Він забув про мене. Ви священик, отче?

— Я священик. Чи ви не пригадуєте собі мене з катедри?

— Так, так, пане. Я бачила, як ви молилися, отче. Ох, слава Богу, слава Богу!

Персі стояв хвилину дивлячись на її старече, розчервоніле лице обрамлене чіпком, на її ясні западені очі й тремтячі руки.

— То ж, моя дитино, — сказав він, — говоріть.

— Хочу сповідатися, отче.

Персі вдягнув фіолетний шнур-епітрахиль і сів біля ліжка.

*

Одначе вона не хотіла відпустити його так скоро.

— Скажіть мені, отче, коли принесете мені Святе Причастя? — спитала.

Він не відповів одразу.

— Я гадаю, що пан Бренд і його дружина не знають нічого про це все?

— Ні, отче.

— Скажіть мені, чи ви тяжко хворі?

— Не знаю, отче. Вони не хочуть сказати мені. Минулої ночі я гадала, що вже прийшов кінець.

— Коли б ви хотіли, щоб вам принести Найсвятіші Тайни? Зроблю, як схочете.

— Чи могла б я післати по вас через день-два? Отче, чи я маю сказати йому?

— Ви не мусите.

— Якщо мушу — я скажу.

— Добре, роздумайте над тим і дайте мені знати. Ви чули що сталося?

Вона притакнула кивком голови, але майже зовсім байдуже. Персі відчував у серці легкі докори сумління з приводу всього. Як-не-як, але примирення душі з Богом важніша справа, ніж замирення Сходу зі Заходом.

— Ця подія може мати велике значення для пана Бренда, — сказав священик. — Знаєте, він тепер може стати великим чоловіком.

Вона ще й далі дивилася на нього мовчки, легесенько всміхаючись. Персі дивувала ця молодість у такому старечому лиці. Опісля її лице змінилося.

— Отче, я не повинна довше задержувати вас, але скажіть мені ось що: Хто такий той чоловік?

— Фельзенбург?

— Так.

— Ніхто не знає. Завтра ми повинні дізнатися більше. Сьогодні він у Лондоні.

Вона виглядала тепер якось так дивно, що Персі очікував атаку хвороби. Лице її запалося зі схвилювання і виглядало трохи лукаво, трохи перелякано.

— Що ж іще, моя дитино?

— Отче, мене трохи проймає жах, як подумаю про цю людину. Він не може пошкодити мені, правда? Тепер я безпечна? Я католичка?...

— Дитино, звичайно, ви безпечні. Що з вами? Як цей чоловік може пошкодити вам?

Та вона все ще дивилася так тривожно, що Персі поступив на крок ближче.

— Ви не повинні піддаватися таким думкам, — сказав він. — Здайтеся на волю Божу. Як той чоловік може скривдити вас?

Він говорив тепер, як до дитини. Та це нічого не помагало. Уста її все ще були затиснені, а погляд перебігав зі священика кудись поза нього в морок кімнати.

— Дитино, скажіть мені, в чому річ? Що знаєте про Фельзенбурґа? Вам щось снилося? — спитав Персі.

Вона притакнула раптово й енерґійно. В Персі щойно тепер серце забилося сильніше зі страху. Невже ж ця жінка втратила ясність думки? Або чому прізвище згаданої нею людини здається і йому таким зловіщим? Потім пригадав собі, що й о. Блекмор говорив те саме. Насилу сів іще раз.

— Так розкажіть мені відверто, — сказав він. — Чи вам щось снилося? Що саме?

Вона піднялася трошечки в ліжку, знову стала розглядатися кругом; потім боязко поклала свою руку з перстенем на пальці, на його руку.

— Чи двері зачинені, отче? Ніхто не слухає?

— Ні, ні, дитино. Чому ви так дрижите? Не будьте забобонні.

— Отче, я вам розкажу. Сон це дурниця, чи не так? Отже мені снилося, що я була десь у якомусь великому домі. Не знаю, де це було. Був це дім, якого я ніколи не бачила. То був один з тих старих, дуже похмурих домів. Я наче була ще дитиною і боялася чогось. Всі коридори були темні, я йшла плачучи у цій темряві, розглядалася за світлом, а світла ніде не було. Потім почула чийсь голос геть із далека. Отче...

Її рука стиснула його руку ще сильніше і вона знову стала розглядатися по кімнаті.

З великим трудом Персі здержав розчароване зідхання. Одначе, не важився покинути її саме в таку хвилину. В домі царила глибока тиша. Лише знадвору час-від-часу чути було переїжджаючі авта, які з переповненого міста поспішали на провінцію. Персі подумав, що вже мусить бути пізно. Враз почувся голосний крик.

— Чи не краще було б вам сказати мені відразу? — спитав він спокійно. — Коли вони повернуться?

— Ще не зараз — прошептала вона. — Мейбел сказала, що не раніше як о другій годині. Котра тепер година, отче?

Він глянув на свій годинник.

— Ще нема першої.

— Добре, добре, отче... Я була в тому домі, і я почула голоси. Тоді побігла здовж коридорами, аж нараз завважила світло з-поза дверей. І тоді я зупинилася... Нахиліться ближче, отче...

Персі знову відчув незрозумілий страх. Нараз хвора зійшла на ледве чутний шепіт. Її старечі очі, здавалося, гіпнотизували його.

— Я, отче, зупинилася. Не важилася ввійти досередини. Отче, у тій кімнаті був Фельзенбурґ...

Несподівано внизу стукнули двері і залунали кроки. Персі рвучко обернувся, а рівночасно почув як старенька жінка глибоко зідхнула.

— Тихо! — сказав він. — Хто це?

З коридору доходили голоси двох осіб, і старенька жінка пустила священикову руку.

— Я... я гадала, що то він, — прошептала вона.

Персі встав, сумніваючись, чи вона розуміла ситуацію.

— Так, дитино, — сказав він спокійно, — але хто це прийшов?

— Мій син і його жінка, — відповіла вона і її лице знову змінилося. — Але... Але, отче...

За дверима почулися кроки, і її голос завмер. Мить царила повна тиша. А потім озвався тихий голос Мейбел:

— О, в неї світиться! Ходи-но сюди, Олівере, але тихенько.

Клямка у дверях обернулася.

П'ЯТА ГЛАВА

1

Почувся оклик здивування, за яким наспіла тиша, і врешті з'явилася молода, висока гарна жінка. Лице її спалахнуло. Вона зробила крок і зупинилася. За нею йшов мужчина, якого Персі зараз пізнав, бо бачив чимало його портретів. З ліжка доходило тихеньке скимління і священик, інстинктово, підняв руку, щоб утишити хвору.

— А це що?! — скрикнула Мейбел, видивившись на мужчину з молодим обличчям і сивим волоссям.

Олівер хотів щось сказати, одначе не вимовив ні словечка. Обличчя його зраджувало також велике схвилювання. Вкінці він озвався:

— Хто це? — спитав виразно.

— Олівере, — скрикнула Мейбел, миттю обернувшись до нього. — Та це ж той священик, якого я бачила...

— Священик! — скрикнув Олівер і ступив крок уперед. — Я думав...

Персі набрав у груди повітря, щоб здавити своє схвилювання.

— Так, я священик, — сказав він.

І знову з ліжка почулося скимління. Персі зігнувся, щоб заспокоїти стареньку і побачив, як Мейбел розщіпає порохівник, одягнений поверх білої сукні.

— Мамо, ви посилали по нього? — спитав Олівер неприязним притишеним голосом, шарпнувшись усім своїм тілом.

Але Мейбел здержала його.

— Успокійся, дорогенький, — сказала вона. — А ви, пане...

— Так, я священик, — відповів Персі, ледве здаючи собі справу з власних слів.

— І ви посміли увійти до моєї хати?! — скрикнув Олівер підступивши ще ближче і зараз же подаючись назад. — Присягнете, що ви священик? Ви були тут цілий вечір?

— З півночі.

— І ви не... — почав Олівер і знову замовк.

У цю ж мить поміж ними стала Мейбел.

— Олівере, — сказала вона, все ще схвильована, — не будемо тут робити сцен. Бідна мама занадто хвора... Пане, будь ласка зійдіть з нами вниз.

Олівер відступився трохи набік і Персі підійшов до дверей. Потім обернувся і підніс руку вгору.

— Хай Господь благословить вас, — промовив до бідної старенької жінки, що щось жебоніла. Тоді вийшов і чекав за дверима.

В кімнаті відбувалася тиха розмова, крізь яку пробивалися співчутливі слова Мейбел. А за хвилину Олівер був уже біля нього. Він дрижав, як у пропасниці, і його лице вкрилося потом. Мовчки дав священикові знак іти за собою.

Все те видавалося Персі якимсь несамовитим сном. Усе склалося так несподівано і було таким далеким від дійсности! Був свідомий усієї безмірности і ницости випадку своєї непрошеної відважности. Але найгірше сталося, а найліпшою потіхою були свідомість виконаного обов'язку.

Олівер широко відчинив двері, натиснув електричний ґудзик і ввійшов до ясно освітленої кімнати. Все ще мовчки вказав на крісло. Олівер стояв перед ватраном, засунувши глибоко руки в кишені піджака. За ним увійшов Персі і сів на вказане господарем крісло. Обвів поглядом кімнату: м'який, пухнатий зелений килим, тонесенькі шовкові занавіси, щось із шість низьких столиків, а на них багато квітів; книжки на полицях уздовж стін. У кімнаті відчувалося сильний запах квітів, хоч вікна широко відчинені. Нічний легіт ворушив занавісами. "Це жіноча кімната", — подумав собі Персі. Потім глянув на гнучку випрямлену постать Олівера. "Лице його схоже на лице поета", — подумав знову.

Увійшла Мейбел, і Персі став. Вона зачинила за собою двері, підійшла до Олівера і поклала руку на його плече.

— Сядьже ж, коханий, — сказала. — Мусимо трохи поговорити! Сідайте, пане.

Всі троє сіли. Персі по одному боці, Олівер і Мейбел напроти на лавці з прямим опертям для спин.

— Справа мусить зараз же бути вияснена, — почала Мейбел, — одначе не потребуємо брати всього надто трагічно. Олівере, чи ти мене розумієш? Не роби сцен. Залиши цю справу мені.

Говорила з веселою безжурністю, але як на своє здивування ствердив Персі, щиро і без найменшого сліду цинізму.

— Олівере, коханий — продовжувала вона, — не насуплюйся так! Все буде добре.

Персі завважив, яким злющим поглядом змірив його Олівер.

— Олівере, та ж почекай. Чого дивишся на цього пана так злобно? Він не зробив ніякої кривди.

— Ніякої кривди! — просичав Олівер.

— Так, ніякої кривди. Яке має значення, що там собі добродушна старенька жінка думає? Ну, пане, звольте нам, будь ласка, розповісти, як це ви сюди дісталися?

Персі знову зідхнув глибоко. Такого обороту він не сподівався.

— Я прийшов, щоб привернути на лоно Церкви пані Бренд.

— І ви виконали це?

— Так, я це зробив.

— Чи не сказали б ви нам, як називаєтеся? Це облегшило б справу.

Персі вагався, але зараз же постановив триматися її власної тактики.

— Не маю чого критися: я називаюся Френклін.

— Отець Френклін? — перепитала Мейбел з ледве помітним наголосом на першому слові.

— Так, отець Персі Френклін з єпископської палати у Вестемінстері, — відповів священик рішуче.

— Ну добре, отче Персі Френклін, чи не схотіли б ви розповісти нам, чого ви сюди зайшли? Хочу цим сказати, хто посилав по вас?

— Пані Бренд посилала по мене.

— Добре, але як?

— Того не можу вам сказати.

— Ну, добре. Та чи не пояснили б ви нам, навіщо це здасться, бути прийнятим назад до Церкви?

— Завдяки приверненню до Церкви, душа примирюється з Богом.

— Ох, Олівере, будь же спокійний. — А як ви це робите, отче Френклін?

Персі в цю ж мить підвівся з крісла.

— Так ми не дійдемо до цілі, ласкава пані, — сказав він. — Навіщо ті всі запити?

Мейбел, все ще з рукою на Оліверовому коліні, дивилася здивовано на священика.

— Навіщо ті всі запити, отче Френклін? Ну, хочемо, просто, знати все докладно. Ваша Церква чейже не забороняє давати такі пояснення, правда?

Персі завагався знову. Він ніяк не міг зрозуміти, до чого зміряє Мейбел. Потім побачив, що це вийшло б на їх користь, якщо б він зовсім стратив голову. Тож сів знову.

— Певно, що ні. Я вам розкажу, якщо ви хочете це знати. Я вислухав сповідь пані Бренд та уділив їй відпущення гріхів.

— Ох, так. То це так відбувається? А що ж далі?

— Коли загрожує смертельна небезпека, людина повинна прийняти Святе Причастя і Оливоломазання.

Олівер здригнувся.

— До лиха! — закляв під носом.

— Олівере! — скрикнула Мейбел погрожуюче. — Прошу тебе, залиши цю справу мені самій. Так багато краще... А потім, я гадаю, отче Френклін, ви схочете дати нашій мамі також і ті... інші речі?

— В цьому нема необхідности, — відповів священик, відчуваючи, що з невідомих причин починає програвати справу.

— Ох, то ті речі непотрібні? Але ви все ж схотіли б зробити і те, останнє?

— Я зробив би це, якщо б воно було можливе. Одначе, я все ж зробив те, що було неодмінно потрібне.

Відповідаючи на питання, напружував усю силу волі, але почував себе, як людина, одягнена в сталеву броню, що стріла ворога у вигляді легенької пари. Просто волів би тисячу разів, щоб Олівер зірвався і кинувся йому до горла, ніж оцю молоду жінку, що панувала над ними обидвома.

— Так — сказала вона лагідно — ледве чи мій чоловік згодив-

ся б на те, щоб ви ще раз зайшли сюди. Але я рада, що ви виконали те, що вважаєте за необхідне. Немає сумніву, що ви були б задоволені з того, отче Френклін, як і та бідна старенька жінка. Однак, для нас — для н а с — вона стиснула Оліверове коліно, — для нас воно байдуже. Ох! — але ще одне питання.

— Будь ласка, — сказав Персі, дивуючись, що взагалі можуть бути ще якісь питання.

— Ви християни — даруйте мені, якщо я сказала би щось образливого, — але ви знаєте, що всі християни уславилися намаганням здобути якнайбільше душ і привернути їх для християнської релігії. Ми були б дуже вдячні вам, отче Френклін, якщо ви дали б нам слово чести, що не будете розголошувати цієї... цієї пригоди. Воно було б дуже неприємно для мого чоловіка та спричинило б йому багато клопотів.

— Пані Бренд... — почав говорити священик.

— Хвилиночку... Бачите, ми не обійшлися з вами погано. Не вживали насильства. Обіцяємо вам, що теж не робитимемо ніяких прикростей мамі. Чи справді не приобіцяєте вдоволити нашого прохання?

Персі уже мав доволі часу для надуми, то ж зараз відповів:

— Певно, що обіцяю.

Мейбел вдоволено відітхнула.

— Добре, коли так, то все в порядку. Ми дуже й дуже вдячні... То ж, я також пообіцяю вам, що мій чоловік після доброї надуми, можливо, знайде якийсь спосіб, дати вам нагоду прийти сюди знову, щоб уділити Причастя і... там тих інших речей.

Олівер знову спазматично стрясся.

— Ми ще подумаємо над цим, — вела далі вона. — В усякому разі вашу адресу ми знаємо, то ж можемо вас повідомити... Між іншим, отче Френклін, чи ви вертаєтеся до Вестмінстеру ще сьогодні вночі?

Персі потакнув головою.

— Ох, я сподіюся, що ви якось продістанетеся. Побачите, як дуже Лондон схвильований. Ви, мабуть, чули...

— Фельзенбурґ? — сказав Персі.

— Так. Юліян Фельзенбурґ, — сказала зворушено Мейбел. І її очі засяли дивним захопленням. — Юліян Фельзенбурґ — повторила вона. — Знаєте, він тут. Задержиться трохи в Англії.

При згадці цього прізвища Персі знову відчув якийсь дивний страх.

— Як я зрозумів, то буде мир, — сказав він.

Мейбел піднялася, а за нею Олівер.

— Так, — мовила вона майже пристрастно, — буде мир. Мир — нарешті!

Підійшла на крок до нього, а лице її пашіло, наче вогняна троянда. Підняла трошечки руку вгору. — Вертайтеся, отче Френкліне, до Лондону і придивляйтеся добре. Побачите його. Хочу сказати, ви побачите ще багато іншого, крім того. — Її голос почав тремтіти. — І тоді ви, може, зрозумієте, чому ми так з вами повелися, чому вже більше не боїмося вас, чому ми годимося, щоб наша мама ро-

била так, як їй подобається. Ах! Ви зрозумієте, отче Френклін, коли не цієї ще ночі, то завтра, а якщо не завтра, то таки в найкоротшому часі!

— Мейбел! — скрикнув Олівер.

Мейбел обернулася, обняла Олівера й поцілувала його в уста.

— О, я не стидаюся, мій дорогенький. Хай він поїде і побачить сам. Добраніч, отче Френклін!

2

Коли Персі вертався до Лондону переповненим ваґоном, він усе ще не здавав собі справи з усього, що сталося. Нез'ясований страх не покидав його. Ледве чи чув, що кругом нього говорили люди, хоч говорили вони голосно і безугаву. Зрештою, його воно не цікавило. Але не міг не зрозуміти, що в Лондоні відбувалися дивовижні сцени, що холодні лондонці потратили голови та що Фельзенбурґ учора вечором промовляв у Павловій палаті.

Тричі зупинявся ваґон і тоді мимоволі Персі спостерігав несамовиту метушню, що кипіла довкола. Бачив людей, що ганяли у присмерку поміж рейками, бачив два розбиті ваґони, порозкидані шматки брезенту, чув гудки і крики, що доходили звідусіль.

Коли, врешті, вийшов на перон, то побачив там ще гірший нелад, ніж це було тому дві години. Мертве тіло далі лежало під лавкою, а довкола тлумився натовп, що все прибував поїздами. Протискаючись крізь юрбу, завважив він також, що вгорі все ще блимало те велетенське повідомлення під годинником. Вкінці опинився у ліфті та за хвилину був уже на вулиці поза станцією. Лямпи все ще світилася, але понад ними вже простягалися перші бліді смуги світанку. Обабіч були готелі та "Доми Радости", ясно освітлені, наче на привіт короля. Далеко спереду майоріла в ранньому світлі велетенська палата. І звідусіль оглушливий шум та галас. Годі було розрізнити звуки один від одного. Людські голоси, гудки, гудіння бубнів, тупотіння тисяч ніг на гумових хідниках, гуркіт коліс, що доходив від станції — все те зливалося в один несамовитий рев, перериваний ще різкішими звуками.

Годі було пробитися далі. Персі опинився на дуже вигідному для обсервації місці — на найвищому ступені сходів, що вели до колишнього залізничого парку, а тепер широкої площі, що лучилася з лівого боку з широкою вулицею до палати, а з правого — з вулицею Вікторії. Увесь простір був ясно освітлений і залитий морем людських голів. Правобіч здіймалася до неба ілюмінована катедральна вежа. Персі здавалося, що він бачив уже щось подібне у сні.

Просунувся ще на крок-два й обперся об колону. Старався не роздумувати, лише здавити хвилювання. Поволеньки зрозумів, що ця юрба була не така, як звичайно буває — вона була об'єднана; поодинокі клітини безупинно зливалися в одну велетенську істоту. Ця істота мала спільну волю, спільне піднесення, спільну голову. А ті крики були лише доказом творчої сили. Ось тут була ця велетенська Гуманність, що складалася з живих істот. Він міг їх бачити

як далеко сягало око. Вони ждали і ждали чогось. Не питав себе чого вони ждали. Знав, що ще не знає того. Але розумів, що чекають об'явлення — чекають на щось таке, що увінчало б їх прагнення та закріпило б ці прагнення навіки.

Питав самого себе, де саме він уже бачив такий образ, і вкінці пригадав, що таку сцену бачив раз у сні — у сні про Страшний Суд, коли людство зібралося стрінути Ісуса Христа! Ах, якою малесенькою видавалася йому та Постать тепер, якою далекою і, при всій своїй реальності, незначною, якою безнадійно далекою від цього жахливого життя! Погляд Персі сковзнув по церковній вежі. Ось! Там була частина справжнього Хреста — малесенький кусочок дерева, на якому дві тисячі літ тому помер Син Чоловічий... Так, так, це сталося дуже давно.

Персі не знав, що з ним діялося. "Ісусе милий, не будь моїм суддею, будь моїм спасителем", шептав він, міцно тримаючись монолітної колони. Але незабаром зрозумів, що його молитва була безсилою. Вона розплилася, наче зідхання, серед цього незчисленного живого людського зборища.

Чи він правив Службу Божу, чи ні? Цього ранку в білих ризах? Так. Він вірив у все це розпучливо, але щиро... а тепер...

Глядіти в будуччину було так само безплідно, як і в минувшину. Не було будуччини ні минувшини; все те було одним вічним моментом, теперішнім і минулим...

Перервав ті глибокі думки і дивився лише на те, що бачив перед собою власними очима.

Світало. Тихе, лагідне світло розливалося по небозводі. Хоч яке величне воно було, але, у порівнянні з цим яскравим світлом, що освічувало вулиці, видавалося жалюгідним. "Нам не треба сонця, — шепнув, усміхаючись сумно, — ні сонця ні свічок. Маємо наше власне світло на землі — світло, яке освітило кожного чоловіка..."

На тлі мерехтливого світанку, у блиску сліпучих вуличних вогнів, церковна вежа наче відступала кудись далі, маліла і ставала все більше якоюсь безпомічною.

Персі став прислухуватися і мав таке враження, що десь далеко на сході блискало і там родилася тиша. Хтось позаду раптово і недоладно заговорив, і Персі нетерпеливо потрусив головою. Чи не може той чоловік замовчати і не перешкаджати вчуватися в тишину? Нараз голос умовк, а здалека долинув шум, подібний до літньої повені. Доходив уже до Персі, переливався в нього над головою, наповняв йому вуха. І вже не було окремих криків, бо вони всі зіллялися в дихання новонародженого велетня. Персі закричав теж. Не знав, що саме вимовляли його уста, але мовчати не міг. Його жили і його нерви діяли, наче налиті вином. І лишень, коли глянув уздовж довгої вулиці, що збігала вниз, коли почув вигуки тієї величезної юрби, що сунула в напрямі палати, зрозумів, чому кричав і чому не міг мовчати. На відстані якої півмилі в повітрі з'явилося щось дуже схоже на рибу, молочно-біле й гарне, мов світанок.

Таємнича поява завернула в напрямі Персі, немов пливучи по

тишині, створеній нею самою. Підносилася над крутою вулицею і пливла нижче двадцяти стіп понад людськими головами.

І ось розляглося спільне велетенське зідхання, а потім знову залягла тиша.

Коли Персі зібрав докупи думки, поява наблизилася ще більше. Персі ствердив, що вже бачив таких літаків зі сотню, але оцей, що надпливав, відрізнявся від усіх попередніх. Ось, підплив ще ближче, посуваючись помалесеньку, наче чайка над морем. Ось уже можна було розрізнити гладенький ніс, низенькі поруччя і нерухому голову пілота; можна було навіть почути м'який шум обертання пропелера. А вкінці Персі побачив те, на що чекав: високо на покладі стояло задраповане білою матерією крісло, що мало якісь витиснені відзнаки на спинці. У кріслі сидів самотній, непорушний чоловік. Не зробив найменшого знаку, наблизившись, його темне одіння різко контрастувало з білим покриттям крісла, його голова була піднесена й лагідно оберталася повільним рухом то в один, то в другий бік.

У глибокій тиші літак наблизився ще більше. Голова обернулася ще раз, і в цьому моменті при ясному лагідному світлі можна було цілком виразно побачити обличчя людини в темному. Бліде обличчя молодого мужчини з густими чорними бровами, з виразно наскресленими рисами, тонкими устами і зовсім сивим волоссям.

Потім лице відвернулося, пілот скерував машину вбік, і вона слухняно обійшла ріг вулиці та попливла в напрямі палати.

Звідкись, наче гасло, залунав істеричний крик і його відразу підхопили тисячі горлянок, наповнивши простір несамовитим ревом.

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ КНИГИ.

Роберт Гю Бенсон

ВОЛОДАР СВІТУ

КНИГА ДРУГА

З У Д А Р

ПЕРША ГЛАВА

1

"Ми мали час, — читав він, — трохи відпочити від учорашнього оп'яніння. Та заки зважимося щось пророкувати, добре буде розглянути факти. До вчорашнього вечора ми ввесь час турбувалися тим, як закінчиться криза на Сході. Коли ж вибила двадцять перша година, у Лондоні було не більше сорока осіб, — себто членів англійської делеґації, — які знали напевно, що небезпека минула. За півгодини після тієї хвилини уряд поробив деякі таємні зарядження: про новину поінформовано деяку кількість довірених людей і для втримання порядку викликано поліцію та шість полків війська, на яких покладено обов'язок утримати порядок у місті. Павлову Палату опорожнили, вислали остороги до залізничних компаній, і щойно по тому — точно за півгодини — проголошено новину електричними повідомленнями в кожній ділянці Лондону й у всіх великих провінційних містах. Не маємо стільки місця, щоб описати, як гарно урядові чинники виконали свої обов'язки. Обмежимося лише до ствердження, що в Лондоні не нараховано і семидесяти нещасливих випадків. Не належить також до нашого обов'язку критикувати уряд, що вибрав такий, а не інакший спосіб проголошення новини.

"О двадцять другій годині Павлова палата виповнилася по самі береги. Давні хори зарезервовано для членів парляменту і державних службовців, ґалерії заповнили пані, а до решти будинку залишено вільний вхід для всіх. Летунська поліція звітує нам, що в промірі приблизно одної милі довкола середмістя всі проїзди були заблоковані народом, а дві години пізніше, як усі ми знаємо, те саме було з усіми головними вулицями Лондону.

"Призначення п. Олівера Бренда на першого промовця — було дуже щасливою думкою. Його рука все ще на перев'язці, а його поява, як теж його пристрасні слова вчинили того вечора потрясаюче враження. Його промову подаємо в іншому місці. Опісля промовляли по черзі прем'єр-міністер, міністер адміраліції, містер Сновфорд, державний секретар для східніх справ і лорд Пембертон. Усі вони обмежувалися до підкреслення значення події. О двадцять другій годині бурхливі оплески перед парляментом привітали приїзд з Парижу американської делеґації. Її члени один-по-одному виходили на трибуну південними дверима давнього хору. Кожний делеґат про-

мовляв по черзі. Годі підібрати належних виразів одобрення для слів, сказаних у такий момент. Хай нам буде дозволено лише згадати одного Маркгама, як промовця, що вмів найглибше торкнутися сердець слухачів, які мали щастя його почути. Він вичерпно з'ясував усе те, на що інші лише натякали, а саме, що всі успіхи американських заходів треба завдячувати виключно п. Юліянові Фельзенбурґові. До тієї хвилини п. Фельзенбурґ ще не приїхав. Одначе, на цілу бурю запитів п. Маркгам мусів повідомити, що цей джентлмен буде незабаром серед нас. Потім п. Маркгам з'ясував нам, наскільки це було можливим з'ясувати кількома реченнями, ті способи, якими містер Фельзенбурґ за кілька хвилин розв'язав найважчу справу, що її знає історія. Зі слів делеґата виходило, що п. Фельзенбурґ (якого життєпис подаємо в іншому місці) — найславніший оратор, якого колинебудь знав світ. Ми вжили ці слова, добре їх обміркувавши. Всі мови для п. Фельзенбурґа даються легко. Упродовж восьми місяців (себто, за час Східньої конвенції) він виголошував промови не менше як у п'ятнадцяти різних мовах. Зробимо деякі замітки про те, як він виголошує промови. Він виявив, — як сказав нам п. Маркгам, — подивугідне знання не лише людської влачі, але й кожної риски, в якій вона проявляється. Показалося, що він знає докладно історію, пересуди, острахи, надії і сподівання всіх безчисленних сект і каст Сходу, з якими вважав за потрібне говорити. Фактично, як це зазначив п. Маркгам, Фельзенбурґ являється першим досконалим твором космополітичної креації, до якого змагало людство протягом усієї своєї історії. Не менше як у дев'ятьох містах, між іншим, у Дамаску, Іркутську, Царгороді, Бенаресі та Нанкіні, його вітали як месію магометан. Вкінці, в Америці, де, власне, з'явилася ця визначна людина, всі згадують його з признанням. Він не має за собою жодного злочину. Нема ні одної людини, яка б могла йому закинути щось із підлости "жовтої преси": продажности, економічного або політичного шантажування — вчинків, які сплямували минувшину всіх попередніх політиків, що довели американський континент до теперішнього стану. Містер Фельзенбурґ не створив навіть н'якої партії. Переміг він сам, а не ті, що йому підлягали. Приявні у Павловій палаті зрозуміють нашу безрадність у доборі слів, щоб описати потрясаюче враження, яке зробили слова Маркгама.

"Коли п. Маркгам скінчив говорити, настала тиша. Щоб заспокоїти наростаюче хвилювання, органіст заграв перші акорди масонського гимну. Приявні підхопили його, і за кілька хвилин спів лунав не лишень у цілій палаті, — ні, — до нього приєдналися і люди, що стояли на вулиці, перетворивши Лондон у справжню святиню ВОЛОПАРЯ.

"Щойно тепер доходимо до найтруднішої частини завдання, тож буде краще признатися відразу, що мусимо рішуче відкинути журналістичний спосіб писання. Найбільші бо речі найкраще висловлювати простими словами.

"При кінці четвертого вірша гимну сходами до трибуни почала здійматися постать у звичайному темному вбранні. Спочатку на неї не звернули уваги, одначе, коли делеґати несподівано заметушилися,

спів став затихати, а в моменті, коли ця постать, поклонившись направо і наліво, вийшла на трибуну, зовсім затих. І тут стався цікавий випадок. Спочатку орґаніст, не запримітивши нічого, грав далі, і щойно коли з юрби вирвалося схоже на стогін зідхання, — увірвав гру. Не було оплесків, — навпаки, — серед велетенського натовпу запанувала тиша. Замовкли і люди, що були на вулиці.

"Перші слова своєї промови п. Фельзенбурґ почав серед тиші, яка видавалася чимсь живим, матеріяльним. Пояснення цього феномену залишаємо фаховим психологам.

"Не можемо дослівно переказати його промови. А втім, здається, ніхто з репортерів не робив тоді нотаток. Промова, виголошена в есперанто, була дуже проста і дуже коротка. Складалася зі стислого повідомлення про величезної ваги факт Міжнародного Братерства, привітання всіх, яким пощастило дожити до здійснення цієї історичної події, а закінчилася похвальним гимном для Духа Світу, втілення якого відбулося сьогодні.

"Стільки про саму промову. Одначе, про враження, яке зробила на нас ця людина, ми не в силі говорити. Перед нами стояв мужчина яких тридцяти трьох років, гладко виголений, прямої постави, сивоволосий, з темними очима та бровами. Стояв непорушно, оперши́сь на поруччі естради. Один-одинокий раз лишень він підніс руку, і цей рух вистачав, щоб викликати серед натовпу щось подібне до ридання. Він говорив помалу й виразко. Коли ж скінчив, став, очікуючи.

"Не було відповіди, натомість розляглося протяжне зідхання, що справило на приявних (принаймні, на одного з них) таке враження, що оце вперше за всі часи світ відітхнув свобідно. По тому знову запанувала краюча серце тиша. Багато людей мовчки плакало, в тисяч інших уста беззвучно ворушилися, а всі погляди були звернені на ту просту постать, наче б у ній зосередилися надії кожної душі. Здається, не помилимося, коли скажемо, що з такою самою надією впродовж багатьох віків зверталися очі цілого християнського світу на особу, знану тепер в історії під іменем Ісуса Назаретського.

"Пан Фельзенбурґ постояв нерухомо ще трошки, а потім зійшов сходами, перейшов трибуною і зник.

"Про події, що відбулися надворі, ми одержали від одного очевидця такі відомості: білий літак, добре знаний усім, що були в Лондоні тієї ночі, висів непорушно в повітрі на висоті яких двадцяти стіп над землею біля бічних дверей, що ведуть на хори. Вістки зі залі проникали крізь стіни і хвилями розходилися поза мені палати, так що натовп незабаром уже знав, хто прибув тим літаком. Коли ж Фельзенбурґ вийшов, такий самий стогін пролунав по всій площі й опісля запанувала така сама тиша. Літак приземлився, Фельзенбурґ зійшов на поклад, і машина знову піднеслася на двадцять стіп угору.

"Спочатку приявні сподівалися почути також якусь промову, але він не вважав за потрібне говорити. Ще якусь хвилину літак висів нерухомо, а тоді почав оцю чудову параду, якої Лондон ніколи не забуде. Тієї ночі п. Фельзенбурґ чотири рази облетів метрополію, не

промовивши ні словечка. І повсюди натовп шалів вибухами, стрічаючи наближення літака, а провожав його відлет німою тишею захоплення.

"Дві години після сходу сонця літак з'явився над Гемпстедом і зник у північному напрямі. І з того часу ми стратили з очей людину, яку з повним правом можемо назвати СПАСИТЕЛЕМ.

— "Що ж іще можна до цього додати?

"Коментарі зайві. Можемо лише коротко сказати, що почалася нова доба, за якою марно тужили пророки, королі, терплячі, вмираючі, працюючі й пригноблені. З лиця землі усунено міжконтинентальні суперництва, скінчилися також і внутрішні непорозуміння. Про того, хто став передвісником світанку, не потребуємо більше говорити. Лиш один час може показати, що ще може ця людина зробити.

"Але досі п. Фельзенберґ зробив гігантську роботу. Східню небезпеку знищено раз і назавжди. Варварські фанатики, як і цивілізовані народи, зрозуміли тепер, що панування Війни скінчилося. "Не мир, а меч", — сказав Христос, і його слова перетворилися в гірку дійсність.

"Не меч, а мир!" — оце відповідь тих, які відкинули Христове ярмо, або які його ніколи й не визнавали. Засади любови та згоди, які Захід (хоч і не дуже радо) застосовував у себе впродовж останніх літ, прийнялися теж на Сході. Вже ніколи не буде рішати зброя, лише справедливість, ніколи вже людство не буде взивати Бога (який скривається), лише віднесеться до людини, яка нарешті зрозуміла свою власну божескість. Надприродне померло, ба, — щобільше, — ми тепер знаємо, що воно ніколи не існувало. Залишається вивчити нову лекцію: кожне діло, слово і думку сповняти радо і справедливо. Лекція ця тягнеться вже роки. Всі закони прийдеться зреформувати, всякі перешкоди повалити. Партія мусить зіллятися з партією, країна з країною, континент з континентом. Вже люди не будуть боятися того, що то буде "на тому світі", не буде страху перед війною. Людина досить стогнала в родових болях, через свою власну глупоту, проливала свою кров наче воду, але нарешті пізнала сама себе, осягнула мир. Величезна каша відповідальність, але перемога напевно буде за нами. Тож будемо помалу, але вперто ступати вперед, хоч, щоправда, свідомі наших злочинів у минулому, але свідомі наших здобутків у будуччині, ступатимемо назустріч нагороді, яка вже стає видною, нагороді, яку людський егоїзм, релігійна темнота та суперництво між народами так довго закривали перед нашими очима — нагороді, яку обіцював той, який не знав, що говорив, а заперечував те, що сам твердив: "Блаженні убогі духом, мирні й уступчиві та милосердні, бо вони дістануть землю, будуть зватися дітьми Божими і знайдуть милосердя".

Дуже блідий, Олівер, біля якого тепер уклякла його дружина, обернув картку і прочитав іще коротеньке повідомлення, подане в останніх вістях:

"Як повідомляють, прийшло до погодження між урядом і Фельзенбурґом".

2

— Ах, ця журналістична балаканина, — озвався вкінці Олівер: — Дурне базікання. Але... сама ця річ...

Мейбел встала, підійшла до вікна й сіла. Раз чи двічі хотіла щось сказати, але ні слова не пройшло крізь її уста.

— Дорогенька, — спитав її чоловік, — не маєш мені щось на цю тему сказати?

Хвилину гляділа на нього — нерішена.

— Сказати, — відповіла — таж ти сам говорив: "Навіщо здадуться слова?"

— Скажи мені ще раз, — продовжував Олівер, — як переконатися, чи то не був сон?

— Сон? — спитала Мейбел. — Чи взагалі міг бути колинебудь такий сон?

Вона встала, пройшлася по хаті, знов уклякла біля нього й узяла його руки у свої.

— Дорогий, — говорила, — кажу тобі, це не сон. Це нарешті дійсність. Я теж була там — чи не пригадуєш собі? Ти чекав мене, як усе скінчиться: він вийшов і ми бачили його, ми чули його слова, ти з трибуни, я — з ґалерії. Потім ми бачили його, як перейшов насип; ми тоді стояли серед юрби. Опісля ми вернулися додому — і там застали священика.

Обличчя Мейбел змінилося, коли здавалося, наче б мала перед очима божеське видіння. Говорила зовсім спокійно, без схвилювання й істерії. Олівер пильно глядів на неї, потім нахилився і поцілував її.

— Так, кохана, це правда, та я все ще хотів би підтвердження. Скажи мені, що ти бачила?

Я бачила Сина чоловічого. Ах, інакше годі це висловити! Він спаситель світу, як сказано в часописі. Я його відчула у серці, як тільки побачила його. Усі почували те саме, дивлячись, як він стояв, тримаючись поруччя. Кругом його голови було щось наче авреоля. Тепер я все розумію. Ми ждали його так довго, але нарешті він прийшов. Нарешті приніс людям мир і доброзичливість. Його голос був наче... наче голос моря, такий простий, як... як... такий сумний... і такий сильний. Чи ти не відчував того?

Олівер похилив голову.

— Я вірю йому, — говорила далі лагідно Мейбел. — Не знаю, де він, і коли прийде знову та що робитиме. Гадаю, що матиме багато ще роботи, заки вповні пізнають його — закони, реформи — це буде твій обов'язок. А решта з-поміж нас мусить ждати, любитися і бути вдоволена.

Олівер підвів голову, вдивляючись у неї.

— Мейбел, серденько...

— Властиво, я знала це вже й учора вночі, але щойно сьогодні ранком, як пробудилася, зовсім усвідомила собі все. Всеньку ніч він снився мені... Олівере, де він тепер?

Олівер похитав головою.

— Знаю, де він, одначе я присягнув...

Вона притакнула і встала.

— Так, я не повинна була питати про це. Ми повинні бути вдоволені й чекати.

Хвилину царила мовчанка. Потім озвався Олівер.

— Кохана, що ти розуміла під тим, коли говорила, що він іще незнаний?

— Я розуміла це так, як висловила: Люди знають його діла, але не знають, хто він. Та з часом і те будемо знати.

— А тимчасом?

— Тимчасом мусиш працювати; все інше помалу прийде само. Ох, Олівере, будь сильний і май віру.

Поцілувала його швидко й вийшла.

Олівер і далі сидів у кріслі та — як це було його звичаєм — поглянув на краєвид перед вікном. Учора в таку пору від'їхав був із Парижа і вже знав про все — бо делеґати приїхали були годину перед тим. Та ще не знав того Чоловіка. Тепер знав принайменше, бачив Його, чув його, був очарований ним. Не був усилі пояснити собі того, певно, як і інші не могли. Хіба одна Мейбел. Усі інші, як і він, трепетали переможені, а рівночасно їх серця горіли від схвилювання. По черзі виходили з Павлової Палати — Сновфорд, Кертрайт, Пембертон та інші. Із ступнів дивилися вслід тій дивній людині. Хотіли щось сказати, але замовкли, дивлячися вділ на хвилююче море блідих облич, чули стогін і мовчання, відчували ту всемогучу силу магнетизму, що випромінювала як щось дотикальне, коли літак піднявся і почав тріюмфальний лет.

Потім знову він і Мейбел бачили його, стоячи на палубі електричного човна, що поніс їх на південь. Білий літак летів уздовж понад головами безчисленної юрби, віз, — якщо хто має право до такої назви, то лише він, — справжнього Спасителя світу. Опісля обоє вернулися додому і застали там священика.

Ця стріча приголомшила його. Бо, на перший погляд, здавалося йому, що той священик був тією самою людиною, що дві години тому назад сходила на трибуну. Схожість була подивугідна. Те саме молоде обличчя і сиве волосся. Мейбел напевне не завважила того, бо бачила Фельзенбурґа тільки дуже здалека. Він же був у тому переконаний. Знову ж ця справа з мамою була жахливою! Коли б не зважав був на Мейбел, хто зна, чи не прийшло було б до чогось несамовитого. Яка вона розумна й опанована! Маму треба, покищо, залишити у спокої. Поволеньки може вдасться вплинути на неї. Майбутнє! Ось що заволоділо тепер ним! Майбутнє і ця всепокоряюча міць особистости, в чар якої попав учора. Все інше видавалося дрібничками, навіть недуга матері і її повернення до католицизму. Все блідло перед сходом цього незнаного сонця. А за годину він знатиме більше; Його викликали до Вестмінстеру на пленарне засідання парляменту. Мають сформулувати для Фельзенбурґа пропозиції і задумують запропонувати йому високе становище.

Так, так, — як це сказала Мейбел, — тепер їх обов'язком здійснити засади, що несподівано втілилися в цьому біловолосому молодому Американцеві — засади Всесвітнього Братерства. То буде величезна праця: всі закордонні справи треба буде впорядковувати наново: торгівля, політика, методи правління — все це треба наново розглянути. Европа була вже зорганізована у внутрішніх справах на основі спільного оборонного пакту. Тепер цей пакт не важний, бо

вже нема ніякої небезпеки. В інших ділянках чекає на уряд теж величезна праця. Треба підготовити Синю Книгу, в якій буде поданий точний звіт про події на Сході разом із текстом договору, який предложено їм у Парижі і який був підписаний володарем Сходу, февдальними королями, турецькою республикою і потверджений американськими уповноваженими представниками... А, зрештою, і внутрішню політику наодмінно треба зреформуати: давні тертя між центром і скрайньою лівицею мусять зникнути назавжди. Може існувати лише одна партія, що буде виключно в розпорядженні Пророка...

Оліверові голова пішла обертом, коли подумав про ті велетенські завдання, коли побачив, що треба наново укладати ввесь світовий порядок, а все життя на Заході треба переробити докорінно. То дійсно була Революція, катаклізм, ще страшніший, ніж могла бути інвазія Сходу. Темряву треба перемінити у світло, хаос — у повний лад.

Відідхнув глибоко і сів, роздумуючи. Півгодини опісля зійшла до нього знову Мейбел. Мали обідати сьогодні раніше, бо він їхав до Вайттолу.

— Мама трохи заспокоїлася, — повідомила Мейбел. — Тепер мусимо бути більше терпеливими. Олівер, чи ти дозволиш, щоб священик прийшов іще раз?

Олівер заперечив головою.

— Я ще не думав над тим, тому рішення залишаю тобі.

Вона хитнула головою.

— Поговорю з нею тепер. Тепер вона розуміє мало з того, щó сталося... В котрій годині вернешся?

— Мабуть щойно завтра раненько. Засідання затягнеться на всю ніч.

— Добре, серце. Чи маю щось переказати Філіпсові?

—Потелефоную завтра вранці... Мейбел, чи ти пам'ятаєш, що я розповідав тобі про того священика?

— Що він схожий на того другого?

— Так. Що ти думаєш про це?

Мейбел усміхнулася.

— Взагалі нічого не думаю. Чому ж вони не могли б бути подібні?

Олівер узяв з тарілки фіґу, з'їв її і підвівся.

— Воно якесь таке дивне... — сказав. — А тепер добраніч, дорогенька.

3

— Ох, мамо, говорила Мейбел, приклякнувши біля ліжка недужої — чи ви аж ніяк не в силі зрозуміти того, щó сталося?

Розпучливо силкувалася вияснити старенькій, яка небуденна зміна настала в світі — та все надаремне. Їй здавалося, що від того залежить усе; що буде невіджалувана шкода, коли ця жінка відійде у вічну темряву, несвідома того, що довершилася величезна подія. Але її намагання не приносили кращих вислідів, ніж би принесли

намагання християнина, що стояв би навколішках біля постелі вмираючого Жида у перший Великодний понеділок. Старенька лежала в ліжку, перелякана і заразом завзята.

— Мамо, — мовила Мейбел, — дозвольте мені ще раз сказати вам. Чи ви не розумієте, що всі обіцянки Ісуса Христа сповнилися, хоча в інший спосіб? Царство Господнє дійсно настало, але тепер ми знаємо, хто той Господь. Ви самі тепер згадували, що бажаєте відпущення гріхів; отже, ви вже маєте це відпущення; всі ми маємо, бо нема такої речі як гріх. Є лише злочин. А далі те Причастя. Ви привикли вірити, що через Причастя приймаєте Тіло Господнє. Гаразд, але ж ми всі є часткою Бога, бо ж ми людські істоти. Чи не розумієте, що християнство це лише свого роду наука. Вірніше хочу сказати, що воно було якийсь час наукою, але тепер скінчилося. Ах, наскільки ж краще те нове, що тепер настало! Воно вірне! Можете переконатися самі, що це все правда.

Замовкла на хвилинку, зі зусиллям дивлячись на те злиденне, старече лице, розчервонілі поморщені щоки, неспокійні, покорчені руки на ковдрі.

— Дивіться, як християнство збанкротувало, як розсварило народи, подумайте про всі ті страхіття — інквізицію, релігійні війни, непорозуміння між чоловіком і жінкою, між батьками та дітьми, непослух супроти держави, державну зраду. Ах, чейже не схочете вірити, що то було справедливо? Який же то був отой Бог! А потім пекло. Як, узагалі, могли вірити у щось подібного? Ох, мамо, не вірте у такі страшні речі... Чи не розумієте, що вже нема більше того Бога — що Він узагалі ніколи не існував! Все те то був лише гидкий кошмар, але тепер ми всі нарешті знаємо правду... Мамо, подумайте про те, що сталося минулої ночі — як з'явився той чоловік, якого ви так боялися. Я оповідала вам, що він — такий тихий, а такий сильний... як усі мовчали... в такому... такому напруженні, та як шість мільйонів людей гляділи на нього... То й подумайте лише, що він учинив... як вилікував усі давні рани. Подумайте, що у всьому світі настав мир, і що, нарешті, все йде до ще кращого! Ах, мамо, відверніться від тих старих страшних брехень, зречіться їх, будьте відважні!

— Священика, священика! — у відповідь простогнала старенька.

— Ох, ні, ні, не священика! Він безсилий учинити щонебудь.. І він сам знає теж, що те все брехня!

— Священика, священика! — простогнала старенька мама. — Він може сказати тобі... Він може дати тобі відповідь!...

Від схвилювання лице її викривилося, старечі пальці стиснули чотки. Мейбел злякалася і підвелася.

— Ох, мамо! — Вона схилилася і поцілувала свекруху. — Добре. Я вже не буду більше говорити. Але ж бо подумайте про все спокійно. Ні трішки не бійтеся. Це все щира правда.

Постояла ще хвилину, зі співчуттям у погляді. Ні, тепер шкода було говорити. Треба почекати до завтра.

— Я знову загляну до вас, як будете вечеряти. Мамо, не дивіться так! Поцілуйте мене!

— Дивно, — говорила до себе вечором, — як людина може бути

така сліпа! І що за слабодухість — кликати лише священика! Це смішне, безглузде!

Сама вона була дивно спокійна. Навіть смерть не здавалася вже їй страшна, бо ж чи смерть не була поборена перемогою?

Протиставляла себелюбний індивідуалізм християнина вільному альтруїзмові неофітів. Християнин стогнав і корчився перед смертю, або, в найкращому випадку, уявляв собі смерть як браму до свого власного вічного життя. Визнавці ж нової віри не бажали нічого понад те, щоб людина жила і розвивалася, щоб Дух Світу постійно об'являвся і тріюмфував у той час, коли людські одиниці задоволялися б поверненням у збірник джерела енергії, з якого виринули в життя.

У цей мент Мейбел готова була на всякі терпіння і глянула би радісно в очі смерті, а тому шкода було їй тієї старенької жінки нагорі. Бо ж чи не було то сумно, що навіть смерть не могла змусити хвору збагнути саму себе і речеву дійсність?

Була наче оп'яніла, наче тяжка заслона піднялася нарешті та показала приємний, вічний краєвид — ясну й тихомирну країну, де лев лежить поруч ягняти, а леопард — поруч козеняти. Вже не буде війни. Ця кривава примара померла, а з нею і той виплодок усієї погані, що жила в тій війні: забобони, конфлікти, терор і нереальність. Ідолів розбито, щурі розбіглися. Єгова впав — цей Галилеєць із страшними очима був у гробі; влада священиків скінчилася. А на їх місці станула дивна, спокійна постать непереможної сили та нескаламученої ніжности... Він, якого вона бачила — Син Чоловічий, Спаситель світу, як вона назвала його тепер. Той, що так звався, не був потворна фігура, пів-Бога і під-чоловіка, що — як твердив — визначався двома природами, але не мав ніякої; той, що був спокушуваний без спокуси, завойовував без заслуги, як упевняли його послідовники. Натомість тут був той, якого слідами вона могла ступати, справжній бог, а так само і людина. Бог, тому, що був людським, а людина тому, що був божественним.

Цього вечора вже більше не говорила з мамою, заглянула лише до спальні на кілька хвилин і побачила, що старенька спала. Її худа рука була на ковдрі, а між пальцями все ще затиснений цей глупий шнурок кораликів. Мейбел перейшла тихенько в тьм'яному світлі і спробувала забрати чотки. Одначе, зморщені пальці скорчилися і замкнулися, а з напів-затиснених уст видобувся стогін. — Ах, яке ж це жалюгідно, — подумала Мейбел, — як розпучливо, що душа має відлетіли у таку темряву, а вперто бореться принести найвищу, найшляхетнішу жертву, — зречення життя, хоч саме життя того вимагає!

Потім вийшла у свою кімнату.

Годинники вибили третю, і сірий світанок уже торкався стін, коли наглядачка, що чувала біля хворої, розбудила Мейбел:

— Ходіть негайно, мадам: пані Бренд умирає...

4

Олівер вернувся додому коло шостої години, зараз же пішов нагору до маминої кімнати і побачив, що все вже скінчилося.

Світло нового ранку залило кімнату, зі саду вливалося свіже повітря та спів пташенят. Мейбел клячала при ліжку, все ще тримаючи поморщену руку старенької мами і скривши лице на грудях мертвої. Мамине лице було спокійніше, ніж колинебудь, зморшки ледве-ледве були помітні на алябастровій масці, уста усміхнені. Олівер постояв мовчки, перемагаючи спазм у горлі, а потім поклав руку на плече дружини.

— Коли? — спитав.

Мейбел підняла голову.

— Ах, Олівере, — прошептала вона. — Це було годину тому... Глянь ось тут.

Випустила руку покійної зі своїх і показала на чотки, все ще затиснені поміж пальцями. Мусіли розірватися від передсмертного зусилля вмираючої, бо одна коралина лежала побіч.

— Я робила, що могла, — хипала Мейбел. — Я не була зла для неї. Вона ввесь час, доки могла говорити, кликала священика.

— Моя дорога... — почав Олівер, стаючи навколішки побіч дружини. Потім нахилився і поцілував чотки. Сльози залили йому очі.

— Так, так, — сказав він — залиши її у спокої. За ніщо в світі не забрав би я їх від неї. Це ж була її іграшка, чи не так?

Мейбел здивовано глянула на нього.

— Ми теж уміємо бути великодушні — сказав Олівер. — Нарешті до нас належить увесь світ. А вона... вона не втратила нічого; вже було запізно.

— Я робила, що могла.

— Так, кохана, і ти робила правильно. Та вона була застара і не могла зрозуміти.

Замовкла.

— Евтаназія? — прошептав він якось так, що це подобало на незвичайну ніжність.

Мейбел притакнула головою.

— Так, — відповіла — саме як почалася остання агонія. Вона боронилася, та я знала, що це була б твоя воля.

Заки Олівер вернувся до свого кабінету, вони обоє походили ще яку годинку по саду. Став розповідати їй про все, що сталося.

— Він відмовився — говорив Олівер. — Ми пропонували йому створити спеціяльну посаду: він звався б Дорадником, але дві години тому відмовився. Все ж таки обіцяв працювати для нас... Ми виготовили програму і тепер маємо відіслати її йому... Так, ми були однозгідні.

— А програма?

— Програма торкається виборчого права, законів про бідних і торгівлі. Більше не можу тобі сказати. Він сам предложив ті точки. Ми ще не маємо певности, чи зрозуміли його.

— Але ж, дорогенький...

— Так, то було щось надзвичайне. Чогось подібного я ще ніколи не стрічав. Взагалі не було дискусії.

— Себто, люди починають розуміти?

— Я теж так гадаю. Треба лише стерегтися реакції. Кажуть, що нібито католикам загрожує небезпека. На цю тему була стаття в ранішньому виданні "Ери". Нам прислали коректорські відбитки. Там сказано, що треба знайти способи для оборони католиків.

Мейбел усміхнулася.

— Це іронія долі, — говорив далі Олівер. — Та вони мають право жити. Чи допустимо їх до участи в уряді, це інше питання. Це теж вияснится за який тиждень-два.

— Скажи мені ще щось про нього.

— По правді, нема чого говорити, — ми не знаємо нічого, крім того, що він найбільша в світі сила. У Франції кипить. Пропонували йому диктатуру, але він також не прийняв. Німеччина зробила такі ж пропозиції, як і ми; Італія ті самі, що Франція, з титулом постійного Трибуна. Америка покищо нічого не робить, в Еспанії нема одно-згідности.

— А Схід?

— Імператор подякував йому і нічого більше.

Мейбел зідхнула глибоко і задивилася на місто, яке залягла літня спека. Справи були такі великі, що вона не могла їх збагнути. Було очевидним, що кожна країна не бажала нічого іншого, як лише того, щоб той чоловік правив нею. А він відмовив їм усім.

— Він відмовив їм усім! — повторила здавленим голосом.

— Так, усім. Мабуть чекає щó скаже Америка. Він, як знаєш, усе ще має там обов'язки.

— Скільки йому літ?

— Не більше як тридцяти два або три. На службі щойно кілька місяців. Перед тим жив собі сам у Вермонті, кандидував до сенату, виголосив одну чи дві промови; опісля призначили його делеґатом, але ніхто, мабуть, не оцінив його сили. Про решту знаємо.

Мейбел задумано похитала головою.

— То ми нічого не знаємо, — сказала вона. — Нічогісінько! Де ж він навчився стільки мов?

— Кажуть, що подорожував багато літ та того ніхто напевно не знає. Сам він нічого не сказав.

— Що ж те все може значити? В чому його сила, Олівере?

Олівер усміхнувся.

— Ну, Маркгам сказав, що в його непідкупності і красномовності. Та це ще нічого не каже.

— Так, це ще нічого не каже, — повторила Мейбел.

— Це попросту особистість, — пояснив Олівер. — Але "особистість" — це лише загально прийнята етикетка, яка нічого не пояснює.

— Так, лишень етикетка. Але чи воно справді так? Усі люди відчули силу його особистости: і ті, що були у Павловій Палаті, і ті, що згромадилися на вулицях. Чи ти не відчував того?

— Чи я відчував!? — вигукнув Олівер, і очі його спалахнули. — Таж я вмер би за нього!

Обоє вернулися до хати, і щойно при дверях згадали про покійну маму, що лежала там у своїй кімнаті.

— Вони там тепер у неї, — озвалася Мейбел. — Я хотіла б поговорити з тими людьми.

Олівер поважно кивнув головою:

— Краще було б сьогодні пополудні, — сказав він. — Від чотирнадцятої матиму одну годину вільну. Ага, Мейбел, чи ти знаєш, хто повідомив священика?

— Здогадуюся.

— Так, то був Філіпс. Я бачився з ним минулої ночі. Вже не прийде тут ніколи більше.

— Він признався тобі?

— Так. Був дуже зухвалий.

Оліверове лице знову злагідніло, коли при сходах розпрощався з Мейбел і пішов, щоб іще раз заглянути в мамину кімнату.

ДРУГА ГЛАВА

1

Раннім ранком, коли літак зближався до Риму, Персі Френклін почував себе так, ніби він простував до райської брами, або, — ще краще, — ніби він був дитиною, що повертається додому. Бо все залишене за собою десять годин тому в Лондоні, здавалося йому, не було краще від пекла. Був то світ, наче покинутий Богом, оп'янілий від самозадоволення, без надії й віри. Хоч життя плило своїм руслом, а все ж справжнього щастя там не було. Щоправда, не переставали надіятися добробуту; Лондон хвилювався аж надто. Кружляли всякі чутки: Фельзенбург вернеться, він уже вернувся, взагалі не кидав Лондону, буде президентом Ради, прем'єр-міністром, трибуном з усіми повновластями демократичного правління, з недоторканістю його особи, ба навіть королем — коли не імператором Заходу. Всю конституцію треба буде переробити, цілі уступи укладати наново; злочин уб'є та сама таємнича сила, яка вбила війну, харчі діставатимуть люди безплатно, відкрито тайну життя, вже більше не буде смерти — кружляли чутки... А все ж недоставало чогось, що чинило б життя вартісним — так думав собі священик.

У Парижі, коли літак приземлився на великому летовищі Монмартр (колись знане як церква Сакре Кер), чув як юрба, повіваючи прапорами, ревіла оп'яніла з радости. Коли літак полетів далі, бачив, як повзли сріблисті поїзди наче лискучі вужі; вони везли з провінцій людей на засідання Національної Ради. Законодавча Влада скликала засідання, щоб вирішити радикальне питання. У Ліоні було те саме. Ніч була ясна, як день і така ж гамірлива. Нарід з'їжджався, щоб зареєструватися для голосування.

Персі передумував події двох останніх днів. Мав дати про все звіт у Римі. Від часу, як вислав останнього листа три дні тому, в самій Вестмінстерській дієцезії було сім відступств від Церкви; двох священиків та п'ятьох знатних мирян. Скрізь говорили про неспокої. Бачив документ із заголовком "Петиція". Цей документ підписало

сто двадцять священиків із Англії й Валії. Вони домагалися, щоб їм було дозволено ходити в цивільному вбранні, бо невдовзі юрба стане їх переслідувати. Уряд не мав наміру сповнити своєї обіцянки — стати в їхній обороні. Священики підкреслювали, що навіть серед найвірніших католиків послушенство так ослабло, що годі ґарантувати, чи воно не заломиться зовсім.

Щодо власних завваг, то Персі вже добре їх передумав. Уже й давніше вказував він, що найбільше зло не переслідування, а велике захоплення гуманізмом. Воно дуже скріпилося з того часу, коли появився Фельзенбурґ і коли подали вістку про замирення на Сході. Це до решти розніжнило людей. Ніколи досі не бачив чогось подібного. Вірні навіть у десятій частині не захоплювалися так проповіддю найкращого проповідника, як ця безвірна юрба, що вистоювала холодний ранок на вулицях Лондону, щоб привітати прихід їхнього "спасителя". Навіть люди, що так сильно придержувалися традиції, зчудовано протирали засльожені очі й питали, чи вони дійсно колись могли вірити в існування якогось іншого Бога, якого треба було любити, чи то просто був лише сон? Питали один одного, як це сталося, що вони так довго примикали очі перед правдою? Християнство та віра в Бога зникали з людської свідомости, як зникає ранішня мряка зі сходом сонця. Ба, він сам уже не знав навіть, чи в глибині серця вірив у те, що проповідували його уста. Всі його почування завмерли три тижні тому, коли побачив цього білого літака і поглянув на цю мовчазну юрбу. Там було все так страшенно реальне! І Персі досі не міг сам собі пояснити, щó з ним сталося, коли побачив Фельзенбурґа. Шепчучи ім'я Ісуса, прикипів очима до спокійної, зодягненої в темне людини, обличчя і волосся якої були так дивно схожі на його власні. Відчув лише, що якась рука — тепла, не холодна — схопила його за серце; йому здавалося, що витиснула з нього всі релігійні почування. Лише з превеликим трудом пощастило йому врятувати душу від упадку. Розуміють це лише ті, що плекали духове життя і які знають, щó таке упадок.

Його почування тоді також заломилися, розум завмер, надія на милосердя затьмарилася. Всього одна твердиня не піддалася, не відчинила брами ворогові — твердиня сильної волі. Вона однісінька відмовилася признати Фельзенбурґа володарем.

Ах, як він молився ті три тижні! Здавалося йому, що майже нічого іншого не робив. А все ж спокою не знайшов. Звідусіль ранили його стріли сумнівів, ціла маса арґументів спадала на нього згори. Чував як день так ніч, старався втримати останню опору на ховзькій площині надприродного, раз-у-раз взиваючи Господа, який скрився. Спав із хрестом у руці й цілував його, пробудившись. Коли писав, розмовляв, їв, ходив чи сидів у поїзді, внутрішнє життя не переставало працювати. Були теж хвилини екстази, наприклад, коли йшов людною вулицею. Тоді раптом розумів, що Бог — це все, що Творець був ключем життя істоти, що смиренне підкорення Божій волі було більше ніж найблагородніше земське діло, що в надприродному вміщався початок і кінець існування. Такі хвилини навіщали його, що вказувало силу та напрям нагальних вітрів.

Зідхнув, відвернувся і пішов назад до переділу. Тут його очам представився образ, не так гарний, як дивовижний, а такий нереальний, як рельєфна мапа. Через скляні двері міг бачити під ясним небозводом сіру смугу моря на обрії. Вона ритмічно то піднімалася, то опадала, разом з літаком, що плив у попутньому західньому вітрі. Одинокий рух, що його можна було відчути — було легесеньке коливання літака. Лівобіч, як далеко сягало око, простягався безмежний краєвид Лише час-від-часу крила літака дозволяли бачити ледве помітні села, сріблисті річки та далекі горби Умбрії. За кожним разом, як літак трохи знижався, Персі пізнавав безладні обриси Вічного Міста з новими передмістями та з блакитною банею, що помалу більшала і більшала. Звідусіль, понад ним і під ним, усміхалося до нього небо Темна блакить, що ближче до обрію, переходила в ясну синьо-зелену барву.

Одинокий звук, якого Персі вже й не помічав, це був безперервний шум повітря. Відчув його щойно тоді, коли літак зменшив скорість, і цей шум ледь-ледь було чути. Задзвонив дзвінок. Персі трохи занудило, коли літак раптово обнизився. З трудом зібрав свої покривала. Коли ж знову виглянув, здалося йому, що літак повис у повітрі. Побачив перед собою вежі й дахи домів, внизу на мить замайоріла дорога й дахи домів, а поміж ними зелені клаптики землі. Знову задзвонив дзвінок, літак легенько затремтів і лагідно осів на сталевій сітці летовища. У вікнах показалися обличчя, що хиталися сюди й туди. З багажем у руках Персі рушив до виходу.

2

Під ногами Персі все ще наче коливалася земля, коли годину пізніше сам один сидів при філіжанці кави в одній з величніх заль Ватикану. Хоч як утомлений, все ж відчував якесь дивне, радісне хвилювання, коли усвідомив собі, де опинився. Тихесенько закралося до нього те саме дивне почування, якого зазнав перед десятьма роками після висвячення, їдучи розгойданою кареткою вибоїстими вулицями Риму. Коли скрізь у світі тріюмфував технічний поступ, у Римі залишалося все по-старому. Тепер, коли журба за душевне добро світу, здавалося, спочивала на плечах цього міста, треба було думати про щось інше, а не про технічний поступ. Все виглядало незміненим, ба, здавалося, що колесо історії в цьому місті завернуло назад на сто п'ятдесят літ. У підручниках історії можна було прочитати, як деякі покращання, що їх завів італійський уряд, мало-помалу йшли внівець, коли це місто вісімдесят літ тому наново здобуло свою незалежність. Не було трамваїв, літаки мусіли приземлюватися поза мурами міста; нові будинки, яких не знесено, перероблено для церковних потреб. Квіринал перемінився в адміністраційний будинок "Червоного Папи", в посольських будинках примістили семинарії, ба, — навіть сам Ватикан, за винятком найвищого по-

верху, став мешканням Святішої Колеґії, що окружала Святішого Отця, наче зорі сонце.

— Дивовижне місто, — говорили дослідники старовини — одинокий живий примірник давніх днів. Тут побачите давні невигоди, нездорові умовини, страхіття, які можна було бачити хіба у сні. Вернулася теж стародавня пишність Церкви. Кардинали їздили золоченими каретами, Папа — на своєму старенькому мулі; Найсвятіші Тайни несли при звуках дзвіночків смердючими вулицями.

Такий влучний опис відносин цікавив світ малощо не сорок вісім годин. "Жахлива відсталість" — таких слів усе ще вживали принагідно при шалених нападах люди з меншою освітою; люди з вищою освітою перестали робити собі взагалі щонебудь з того, лише вважали це незбитим доказом, що забобон і поступ — два непримиренні вороги.

Хоч усе те Персі здавалося дивним, все ж воно й бадьорило його, коли їхав з летовища поза Народньою Брамою: старовинна селянська одежа, вози помальовані на синьо-червоно, що везли вино, заткані капустяним качаном, мокра білизна, що погойдувалася на шнурах, мули та коні — все те наче пригадувало йому, що людина є людиною, а не Богом, як впевняла решта світу. Тому теж люди безтурботні й індивідуалістичні; вони людські, тому їх цікавлять інші справи, а не лише скорість, чистота і точність.

Кімната у якій, при затемнених вікнах сидів Персі — жалюзії були спущені, бо сонце вже добре припікало — виглядала так, наче час зупинився більше як сто п'ятдесят літ тому. Випив каву з великого білого горнятка й оперся об спинку крісла. Тягар здавався йому вже легшим; чудувався, як скоро оволоділо ним почуття полегші. Навіть життя здавалося тут природнішим; внутрішній світ здавався очевиднішим; про це годі було дискутувати. Тут цей внутрішній світ був приказуючий і об'єктивний, у його світлі оживали знову старі постаті, які. здавалося, зникли були серед тієї світової гарячки. Тут людина почувалася вповні в Господній тіні; тут знов було можливим уявити собі, що святі нас бережуть, за нас моляться, що Марія царює на небесах і що Біла Частиця на вівтарі — це справжній Ісус Христос. Персі ще не зовсім прийшов до рівноваги, — зрештою, він був щойно годину в Римі, — навіть ця повна ласки атмосфера не в силі була зробити більше ніж зробила. Все ж таки почувався краще, вже не був такий стривожений, більше подібний до дитини і більше готовий покладатися на авторитет, який каже вірити без ремствування, і твердить, що світ постав дійсно так, а не інакше, для такої, а не іншої мети.

Знадвору почулися кроки і двері відчинилися. Увійшов кардинал-протектор. Персі не бачив його чотири роки і спершу майже не впізнав.

Тепер був це дуже старий чоловік, згорблений, кволий, з лицем, покритим зморшками, з дуже рідким білим волоссям, прикритим на маківці маленькою червоною шапочкою. Був у чорній бенедиктинській рясі зі звичайним абатовим хрестом на грудях. Ступав непевно, опираючись на чорну палицю в руці. Одинока ознака життєвої

сили була в його очах. Усміхаючись, подав Персі руку, а цей пригадавши собі, що він у Ватикані, схилився низько, щоб поцілувати аметист.

— Вітайте в Римі, отче, — сказав старенький чоловік на диво свіжим голосом. — Мене повідомили півтори години тому, що ви тут, та я хотів насамперед дати вам відпочити, вмитися та випити каву.

Персі промовив щось тихцем.

— Так, так, ви напевно втомлені, — сказав кардинал і присунув собі крісло.

— Направду ні, Еміненціє. Я чудово виспався.

Кардинал легеньким рухом руки вказав на крісло.

— Бо я мушу поговорити з вами. Святіший Отець хоче бачити вас в одинадцятій годині.

Персі легко здригнувся.

— В наші дні час минає скоренько, отче. Годі його марнувати. Чи ви знаєте, що маєте залишитися в Римі аж до дальшого розпорядження?

— Я приготовився до того, Ваша Еміненціє.

— Дуже вам дякую... Ми дуже раді, що ви тут, у нас, отче Френклін. Ваші коментарі зробили сильне враження на Святішого Вітця. Ви знаменито передбачили ті всі події.

Персі почервонів з удоволення. Була це перша заохота, в його виснажуючій праці.

Кардинал Мартин заговорив знову.

— Я можу сказати, що вас уважають нашим найкращим кореспондентом — з Англії, очевидно. Саме тому вас і покликали сюди. У майбутньому маєте нам помагати як свого роду дорадник. Кожен може повідомляти про події, та не кожен визнається на них... Виглядаєте дуже молодо, отче. Скільки вам років?

— Мені тридцять три, ваша еміненціє.

— Ах, то це ваше біле волосся вводить людей у блуд... Тепер же, отче, будь ласка, зайдіть до моєї кімнати. Тепер восьма година. Задержу вас у себе до де'ятої — не довше. Потім ще трохи спічнете собі, а в одинадцятій поведу вас до Святішого Вітця.

Підбадьорений Персі підвівся і поспішив пропустити кардинала.

3

Кілька хвилин перед одинадцятою Персі вийшов із своєї біленької кімнатки, одягнений у новому плащі, сутанні, взутий у черевики зі спряжками, і застукав до кардиналових дверей.

Тепер був набагато спокійніший. Говорив з кардиналом невимушено й рішуче, оповідав, яке враження зробив Фельзенбург на Лондон, і як його самого схвилював. Говорив, що, на його гадку, людство опинилося в обличчі руху, якого досі історія не знала; змальовував окремі сцени, свідком яких був сам. Наприклад, оповів, як гурток людей став навколішки перед портретом Фельзенбурґа, як умираючий чоловік взивав його імени; як виглядала юрба вичікуючи перед парляментом відповіди незнайомця на зроблену йому пропо-

зицію. Показав кардиналові серію шістьох вирізок з ґазет, звертаючи увагу кардинала на їх істеричний ентузіязм, а навіть не завагався висловити передбачення, що недовго доведеться чекати, коли почнуться переслідування християн.

— Світ виглядає підозріло піднесеним, — додав. — У ньому відчувається небезпечна напруженість і нервовість.

— Ми також це відчуваємо, — сказав кардинал хитнувши головою. — Навіть тут, у нашій закутині.

Далі кардинал стояв мовчки, дивився на Персі, час від часу похитуючи головою, подеколи завдавав запитання, але ввесь час уважно слухав.

— І що ж би ви, отче, радили? — спитав, а потім, сам собі перебиваючи, завважив: — Ні, то було б забагато ставити таке запитання. Святіший Отець буде говорити про те.

Поґратулював Персі за його знамените володіння латинською мовою, в якій велася вся розмова. На те Персі розповів кардиналові, як прихильно прийняли були англійські католики розпорядок, даний їм десять літ тому, що латина повинна бути для Церкви тим, чим есперанто ставало для світу.

— Дуже добре, дуже добре, — відповів кардинал. — Святіший Отець буде з того дуже радий.

Опісля оба увійшли до ліфту. Коли машина безшумно підносилася до папських апартаментів, Персі зважився запримітити:

— Мене дивують ліфт і писальна машинка у приймальні, ваша еміненціє.

— Чому?

— Бо все інше залишилося в Римі по-старому.

— Так? Мабуть воно правда. А я ніколи й не подумав над тим.

Швайцарець-ґвардієць відчинив двері ліфту. Папський шамбелян у темній розкішній багряниці, з еспанським футрованим коміром виглянув крізь двері і поспішно їх відчинив. Усе це справді викликало подив у Персі, що такі речі ще існують.

— Хвилиночку, ваша еміненціє, — сказав шамбелян по-латинськи. — Будь ласка, тут хвилиночку почекати.

Це була невелика квадратова кімната з півтузином дверей, перероблена з колишньої великої залі, височезна, з білими стінами, на двох з яких угорі ще залишилися зблідлі золоті карнизи, перервані пізніше виведеною поперечною стіною. Простотою і скромністю цілком негадувала кімнату кардинала: такі ж білі стіни, така ж викладена цеглою підлога, вівтар, обабіч якого стояли дві бронзові ліхтарні необчислимої вартости.

Персі був схвильований. Ось зараз він стане перед Янгольським Папою, тим надзвичайним старцем, що рівно півсотні літ тому у віці тридцяти років був іменований державним секретарем, а дев'ять літ тому — Папою. То він здійснив надзвичайний задум — віддання урядові всіх церков на терені Італії в заміну за світську владу папства і творення з Риму Святого Міста. При тому цілком не журився осудом світу. Політика його (якщо можна було б у даному випадку вжити такого слова) опиралася на простому твердженню, що його

неустанно повторював у пастирських листах: основним призначенням Церкви є прославляти Бога через плекання в людині надприродних чеснот. Решта ж, що не вкладалася в рамці згаданого призначення, не мала ані ваги, ані значення. Папа твердив також, що коли "Петро" значить "скеля", то Петрове Місто є столицею світу і ним мусить правити Петро. А що цього годі було осягнути інакше, пожертвував усіми церквами та церковними будинками в усій Італії для цієї одинокої мети. Опісля взявся правити своїм містом і твердив, що найновіші людські здобутки намагаються відтягти безсмертні душі від роздумування над предвічними правдами; і хоч ті здобутки самі в собі могли бути добрі, даючи змогу ще краще розуміти чудесні Божі закони, але під теперішню пору занадто зворушують людську уяву. Тому скасував трамваї, літаки, лябораторії, фабрики. Говорив, що для них є доволі місця поза Римом і дозволив їм устаткуватися на передмістях На їх місці наказав уладити святині, манастирі та хресні дороги. Потім зайнявся душами своєї пастви. А що Рим був невеликий, а ще більше тому, що світ так легко підлягав впливам зіпсуття, не дозволяв ні одній людині молодшій п'ятидесяти літ жити в Римі довше, ніж один місяць у році, за винятком тих, які одержали від нього окремий дозвіл. Люди ті само собою, могли жити зараз поза містом, і таких було десятки тисяч. Але їм натякали, що навіть і тим вони вже грішили проти букви закону і проти духа закону, тому що не слухали волі свого Отця. Поділив місто на національні дільниці, мотивуючи цей розпорядок тим, що кожен нарід визначається власними чеснотами, тож хай вони світяться на відповідних місцях. Наслідком того чинші зараз пішли вгору. На те папа зареаґував так, що в кожній дільниці на певній кількості вулиць визначив відповідні ціни, за самовільне підвищення яких грозила екскомунікація. Решту вулиць залишено багачам. Вулиці кругом Ватикану залишив під своїм власним розпорядженням. Запровадив наново смертну кару, не зважаючи на насмішки цивілізованого світу; казав, що хоч життя людське святе, то людська чеснота ще святіша. До злочинів, що каралися смертю, належали не лишень убивства, але й чужолозство, ідолопоклонство та відступництво. Для цих злочинів така кара була скоріше теоретична, бо за вісім літ його влади було виконано всього дві смертні кари, решта ж винних (за винятком правовірних), негайно втікала на передмістя. Там вони вже не підпадали під його закони.

Одначе на цьому Папа не зупинився. Він призначив послів до всіх країн світу та заздалегідь повідомив уряди про їх приїзд. На ці заходи держави не звертали ніякої уваги, хіба що посміхалися. Але Папа був байдужим на кпини і стояв на своєму, а послами своїми користувався так, що через них розповсюднював свої погляди. Часвід-часу в кожному місті з'являлися пастирські листи, в яких Папа з'ясовував свої претенсії з таким спокоєм, ніби ті претенсії були загально признаними. Стало засуджував масонерію як і демократичні ідеї різних напрямків. Невтомно пригадував людям, що за кілька літ усі будуть покликані на суд перед свого Творця і Володаря Світу, якого намісником є Іван XXIV, ім'я і печать якого додано.

Такий напрям діяльности цілком заскочив світ. Люди сподівалися істеричних нападів, дискусій, пристрасних переконувань, а заразом замаскованих аґентів, змов і протестів. Нічого подібного не було. Виглядало так, наче б поступ іще не почався, літаків іще не винайшли, а вся вселенна ще не дійшла до безвір'я і не відкрила того, що Бог — це, власне, вона сама.

— Ще той недоумкуватий старець зі своїми маяченнями! — була загальна гадка. — Плете щось про хрест, про внутрішнє життя і прощення гріхів — зовсім так, як плели його попередники дві тисячі років тому назад. Маємо ще один доказ, що Рим утратив не лише силу, але й здоровий глузд. Пора вже щось із тим зробити!

— І цього чоловіка, — думав собі, Персі, — Папу Анджелікуса я за хвилину-дві побачу.

Кардинал поклав йому руку на коліно, бо двері відчинилися і в них з уклоном став прелат у багряниці.

— Лиш одно, — сказав кардинал — будьте цілком щирі.

Персі, затремтівши, встав і за своїм зверхником попростував до дверей.

4

У зеленавих сутінках при великому бюрку сиділа біла постать з очима, зверненими до входу. Стільки побачив Персі, коли клякнув уперше. Потім опустив очі, поступив уперед і знову клякнув. За третім разом узяв білу руку, що простягнулася до нього, і підніс її до уст. Чув, як за ним зачинилися двері. Встав.

— Отець Френклін, Ваша Святосте, — почув кардиналів голос.

Рука у білому вказала на два найближчі крісла, й оба посідали.

Поки кардинал у кількох латинських реченнях пояснював Папі, що привів того англійського священика, листування якого виявилося таким цінним, Персі міг краще приглянутися постаті, що сиділа напроти нього. Із соток світлин і фільмів знав риси Папи, а навіть знав його жести.

Кардинал скінчив своє пояснення і дав легкий знак рукою. Персі ще раз у думці пробіг якнайкоротше, що має сказати.

— Вітай, мій сину, — почувся дуже ніжний і звучний голос.

Персі збентежено поклонився.

Папа опустив очі, взяв у ліву руку притискач паперів і почав його легенько обертати.

— Ну, мій сину, — сказав, — здайте нам коротенький звіт. Ділю його на три пункти: щó сталося, щó стається тепер, що станеться, — з додатком, — щó повинно б статися?

Персі відідхнув глибоко, обперся об спинку крісла, зложив руки, задивився на червоний черевик із вишитим хрестом і став розповідати.

На вступі зазначив, що сили цивілізованого світу поділилися на два табори; табір Божий і табір світу. Донедавна сили того другого світу були нез'єднані й хаотичні; виявлялися на різні способи, у безплянових революціях і війнах; нездисциплінована, невишколена юрба

все і все повставала. Проти них вийшла Церква не зі своїм католицизмом, себто не одностайно, а лише то тут, то там. Прихильники франктірери поборювали прихильників франктірерів. Та вже в останньому столітті були спроби, в яких можна було добачити нові способи боротьби. Европа вже була перетомлена внутрішніми незгодами. Там спершу погодилися між собою робітники та роботодавці; потім ті обі групи погодилися взаємно. Так, нарешті, дійшло до економічного замирення. Щодо Африки, погодилися в мирний спосіб, поділити її на економічні сфери. В духовній ділянці поширилася релігія гуманітаризму. Цьому треба протиставити краще з'єднану Церкву. Дякуючи мудрості Святішого Отця, осяяного всемогутнім Богом, праця над з'єднанням Церков не припинялася. Як приклад, Персі в цьому місці пригадав про знесення місцевих звичаїв, що їх так дуже плекалося, зокрема на Сході. Створення становищ кардиналів-протекторів у Римі. Примусове об'єднання всіх членів конґреґацій в в одну, — хоч кожна з них зберегла свою назву, — під керівництвом найвищого генерала. Всіх ченців, за вийнятком картузіян, кармелітів і трапістів — об'єднано в другий Чин. Картузіян, кармелітів і трапістів — у третій. Далі Персі вказав на недавній декрет у справі непомильности Папи, новий текст Церковного права, велике спрощення в церковній адміністрації, єрархії та в місійних справах з тим, що місійним священикам признано нові, надзвичайні привілеї.

Персі завважив аж тепер, що його боязкість пропала, а він говорив трохи піднесеним голосом, а навіть жестикулював, коли перейшов до останнього місяця. Всі попередні події — казав він — підготовили те, що тепер діється, а саме: замирення світу на інших основах, а не на основі Божої Правди. Бажанням Бога і Його намісників є примирити всіх людей з Ісусом Христом; та цей наріжний камінь іще раз відкинуто. І замість хаосу, який віщували побожні люди, прийшла єдність, якої історія ще не знала. Воно було тим більше згубне, бо в цій єдності знаходилося і дещо доброго. Війну нібито усунено, але не християнство зробило це. Єдність краща річ аніж розбрат — до того дійшли теж без Церкви. Природні чесноти стали розростатися буйно, надприродними погорджують. На місце любови до ближнього прийшла ввічливість, задоволення зайняло місце надії, наука місце — віри.

Персі зупинився, зрозумівши, що виголошує свого роду проповідь.

— Так, мій сину, — озвався лагідний голос. — Що ж далі?

— Що далі?... — повторив Персі. — Такі рухи все зроджували своїх людей, людиною цього руху являється Юліян Фельзенбурґ. Він доконав такого діла, що без помочі Бога — видається справжнім чудом. Він усунув те вічне непорозуміння між Сходом і Заходом, вийшовши з єдиного у світі континенту, що міг породити такі сили. Завдяки своїй особистій силі він переміг двох найбільших ворогів життя людського: релігійний фанатизм і партійний уряд. Вплив, що він його мав на холоднокровних Англійців, це друге чудо. Розбурхав теж Францію, Німеччину й Еспанію. — Персі в цьому місці розповів про кілька дрібних подій, твердячи, що вони подобали на візії Бога.

Він зацитував кілька титулів, надаваних Фельзебурґові тверезими неістеричними часописами: Фельзенбурґа називали Сином Чоловічим, бо він був чистокровний космополіт; Спасителем Світу, бо вбив війну, а сам вийшов ціло, а навіть... навіть — тут голос Персі задри-

жав — втіленим Богом, бо був найдосконалішим представником божеської людини.

Спокійне священиче лице, що слідкувало за Персі з протилежного боку, ні разу не здригнулося, ані не змінилося.

І Персі говорив далі:

— Зближаються переслідування. Вже було кілька заворушень. Та переслідувань не треба боятися. Вони, що правда, доведуть до відступств, як це завжди бувало. Але це будуть відступства жалюгідних слабодухів. А з другого боку, переслідування скріплять духом правовірних і відкинуть непевних. Колись, у давніх часах, сатана випробовував тіло бичами, вогнем і хижими звірами; в шіснадцятому столітті почалися наступи на розум, у двадцятому столітті — на моральне й духове життя. Тепер же виглядає так, що наступ піде відразу на всіх трьох напрямках. А чого треба найбільше побоюватися — це великого впливу гуманізму; він наступає з силою Царства Божого, цей рух розчалює все, що творче й романтичне, свої погляди подає як доказані, замість їх доказувати. Все, що цьому рухові стає впоперек дороги, дурить цілунками, замість знищити мечем і вогнем; промощує собі дорогу по людських душ "об'єктивно". Люди, що ледве чи визнаються в усьому цьому, вже проповідують його догми. Священики приймають цей рух, як давніше приймали Святе Причастя. — Персі навів прізвища недавніх відступників. Діти сприймали цю науку наче християнство. Душу "справжнє християнську" вважають тепер "душею безвірників". Небаром люди будуть умирати мученицькою смертю — і то багато буде таких мучеників. Воно буде діятися не за згодою урядів. Вкінці гуманізм поподягнеться у богослужебні ризи й обряди — і тоді, якщо сам Господь не вчинить чогось, Церкві прийде кінець.

Персі сів, тремтячи.

— Так, мій сину. Що ж, на вашу думку, треба робити?

— Святіший Отче, — відповів Персі, розвівши руками — Служба Божа, молитва, чотки. В цьому вміщається вся таємниця. Світ заперечує їх силу, але, власне, на них треба спертися християнам якнайзавзятіше. Все з Ісусом Христом — Ісус Христос початок і кінець. Все інше — марнота. Ісус мусить зробити щось, бо ми безсилі.

Біловолоса голова похилилася. Потім підвелася.

— Так, мій сину... Та як довго Ісус Христос обдаровує нас своїми ласками, мусимо діяти. Христос наш Пророк і наш Цар, як теж і Священик. Тому і ми мусимо бути пророком і царем, як теж і священиком. Що ж ви скажете про пророцтво і царювання?

Цей запит прозвучав у вухах Персі наче голос сурми.

— Так, Ваша Святосте... Щодо пророцтва, дозвольте нам проповідувати любов до ближнього, а щодо царювання — хай ми царюємо на хресті! Мусимо любити й терпіти... (зідхнув, схлипнувши). Ваша Святість часто проповідували любов до ближнього. Любов ця повинна виявлятися в добрих ділах. Тому даймо іншим добрий приклад. Будьмо чесні у званні, чисті в родинному житті, чесні в державних справах. А щодо страждань — ах! Ваша Святосте!

Пригадався йому давній проєкт. Виринув перед ним сильний і приказуючий.

— Так, мій сину, говоріть одверто.

— Ваша Святосте, — він старий — старий як Рим — кожен шалений бажав його: новий Чин, Ваша Святосте — новий Чин, — мовив заткнаючись.

Біла рука випустила притискач. Папа нахилився вперед і пильно вдивлявся у священика.

— Так що ж, мій сину?

Персі станув навколішки.

— Новий Чин, Ваша Святосте, без ряси, тонзури — підчинений лише Вашій Святості — свобідніший, аніж єзуїти, бідніший, аніж францисканці, більше смиренний, аніж картузіяни; мужчини й жінки — всі мусіли б зложити потрійні обіти з бажанням умерти мученицькою смертю; Церква повинна бути їх Пантеоном; кожен єпископ відповідальний за їх засоби існування, один ігумен у кожній країні... (Ваша Святосте, виглядає: це помисл божевільного)... А Христос Розп'ятий — їх покровитель.

Папа встав раптово — так раптово, що кардинал Мартин зірвався теж переляканий і збентежений.

Здавалося, що цей молодий чоловік пішов задалеко.

Опісля Папа знову сів, простягаючи руку.

— Хай Бог благословить вас, мій сину. Можете відійти... А Ви, ваша еміненціє, не залишилися б тут іще на кілька хвилин?

ТРЕТЯ ГЛАВА

1

Того вечора кардинал говорив мало з Персі, коли вони стрінулися знову. Поґратулював йому за його поведінку в Папи. Видно, священик поступив правильно, бувши цілком щирим. Потім кардинал пояснив йому його обов'язки.

Мав, передовсім, перечитувати все англійське листування і здавати з нього звіт. Для Персі це нове життя здавалося дуже приємним і веселим. З кожним днем почувався краще. Мав доволі часу для себе самого; тоді відпочивав. Від восьмої до дев'ятої виходив на прохід вулицями, заглядав до церков, приглядався людям, привикав до того природного життя, яким давніше жили всі люди. Часом йому таке життя здавалося історичним сном, часом не хотілося вірити, що є ще й інше реальне життя. Хотілося вірити, що вся та наладована напругою атмосфера цивілізованого світу — лише примара; що він сам наново віднайшов тут свою просту, природну душу. Навіть перечитування листів з Англії не дуже зворушувало його, бо думки вливалися знову виразно й чисто в давнє річище. Його внутрішній спокій більшав при тому, щó він читав, аналізував, переробляв, робив діягнози — і все те виконував чимраз спокійніше.

По правді, не було ніяких новин. Настала тиша після бурі. Фельзенбурґ усе ще здержувався, відмовлявся прийняти оферти, які робили йому Франція й Італія, так як відкинув і англійські предположення. Хоч про те нічого офіційно не було проголошено, здава-

лося, що він став жити своїм приватним життям. А тим часом комітети всіх европейських парляментів займалися укладанням законів. Перед осінньою сесією парляменту не можна було нічого зробити.

Життя в Римі було дуже дивне. Це місто не тільки стало осередком віри, але теж свого роду мікрокосмосом. Рим поділений був на чотири величезні дільниці: англо-саксонську, латинську, тевтонську та східню. Крім того, була дільниця Трастевере, майже виключно зайнята папськими забудуваннями, семинаріями та школами. Англо-саксонська дільниця займала південно-західню частину і була густо забудована домами. Сюди належали Авентин, Челіян і Тестаччо. Латинська дільниця займала старий Рим із залізничим шляхом і рікою; тевтонська дільниця займала північно-східню частину і на півдні граничила з вулицею св. Лаврентія; східня займала решту дільниці, а в її середині був Лятеран. Мабуть справжні римляни ніколи і не думали, щоб хтось міг до них вдертися. Вони мали багато церков, могли байдикувати по вузьких, темних вулицях і мали свої базарі. Власне туди Персі частенько заходив і залюбки дивився на все, як на давно-минулу історію.

Коли саме місто можна було порівняти з мініятурним моделем світу, то передмістя робили враження, наче б той модель хтось поломив на тисячу частинок, укинув те все в мішок, а потім наосліп висипав куди попало. Як далеко сягало око, простягалося на всі сторони безмежне море дахів, попереривaне вежами, куполами й комиинами. Там жили людські істоти всяких рас. Там були великі фабрики, новітні прегарні будівлі, залізничі двірці, школи, бюрові доми. Все те було під світською управою, а кругом жило шість мільйонів людей, спокійних і побожних. Це були люди, які не могли стерпіти новомодного життя, яких утомили вічний поспіх і підбурювання, які хотіли схоронитися в Церкві. Одначе, вони не могли одержати дозволу поселитися в середині міста. Всюди виростали нові доми. Коли б хто довкола самого міста обвів велетенським циркулем коло з проміром п'яти миль, то те коло безперервно йшло б через густо заселені вулиці. Та ще й далі, як далеко сягнуло око, видніли доми.

Все це зрозумів Персі щойно в день ім'янин Папи при кінці серпня.

Вчасного свіжого ранку ступав за своїм опікуном, якому був приділений в характері капеляна. Ішов широкими коридорами Ватикану до залі, в якій мали зібратися Папа й кардинали. Коли виглянув на Піяца, побачив, що тепер було там куди більше людей, ніж година тому, якщо це було можливе. Величезна овальна площа була наче засіяна людськими головами. Через площу вела широка дорога, яку вдержувало в порядку папське військо, для більшого проїзду карет. До світла ця дорога подобала на білу стяжку. Проїжджали тепер нею величезні карети із золото-срібними прикрасами. Час-від-часу чути було голосні оклики, що скоро знову стихали. Та все те заглушував туркіт карет, що нагадував удари морських хвиль об кам'янисте побережжя.

Коли опинились у вестибюлі, мусіли підіждати, бо спереду й ззаду напирав багряний білий та пурпуровий натовп. Персі розгля-

нувся і зрозумів, що бачить тепер те, про що лише здогадувався: перед його очима зібралося все, що залишилося з королівської величі старого світу. За останніх п'ять літ час-від-часу зустрічав у часописах згадки, що королівські родини діставали папський дозвіл та одна за одною виїжджали до Риму, де гуртувалися в тіні Петрового Престолу. Персі, опертий на віконницю, роздумував. Бачив уже королівські палаци в різних дільницях міста з маючими прапорами, бачив службу в багряно-червоних лівреях, що сиділа на східцях палаців. Скільки то разів знімав бриля, коли повз нього пролітала крита карета. Ніколи не здавав собі справи з того, що приявність королівських дворів серед демократичного світу може становити небезпеку. Щоправда, знав, що демократичний світ сміявся з усіх тих примх і того дітвацтва, з усього того... розпучливого комедіянтства та божественного права упалих і погорджуваних родин. Але той самий світ, — Персі знав це дуже добре, — ще не втратив неприязні до бувших володарів. І коли б ця неприязнь вилилася раптом в обурення, то...

Натовп меншав, Персі відійшов від вікна, щоби прилучитися до повільно пливучої течії. Півгодини опісля був на своєму місці посеред духовенства, коли папська процесія через каплицю Найсвятіших Тайн увійшла в наву величезної церкви. Ще заки сам знайшовся у каплиці, почув оклики та звуки сурм. Це нарід вітав Папу, якого несли на його sedia gestatoria, а позаду посувалися віяла. Коли ж Персі вийшов зі своєю чвіркою з каплиці і побачив стільки народу, пригадав собі, як із тривогою в серці саме три місяці тому літнім ранком бачив у Лондоні інше видовище, і ридання здавило йому горло.

Далеко впереді, наче ніс старовинного корабля, пробивав собі дорогу балдахим Володаря Світу. Поміж ним і Персі ступала процесія: апостольські протонотарії, генерали релігійних Чинів і інші; вони йшли в білих, багряних, золотих та срібних одежах між двома живими берегами. Над процесією височіло розкішне склепіння, а здалині пишалася пристань Господнього вівтаря з величезними колонами, під якими світило сім жовтих зірок, маяків порту святости.

Загальне видовище було занадто величаве, занадто приголомшуюче, щоб могло викликати враження інше від пригноблення, бо пригадувало учасникові його марноту. Величезний замкнений простір, велетенські ситуації, тьм'яне далеке склепіння, нескладна гармонійність голосів, човгання ніг, шептання десятитисячної юрби, гудіння орґану, наче дзижчання комарів, легка небесна музика, запах кадила, потовчених лаврових і міртових листочків, а надівсе трепетлива атмосфера людського зворушення, що надію всього світу, Божого Намісника на землі понесли, щоб зайняв місце між Богом і людьми. Все це впливало на Персі, як лік, що одночасно заколисує і додає сили, що сліпить і породжує наві візії, що глушить і нагострює вуха, що підносить і одночасно кидає в глибокі пропасті свідомости. Отже, тут була друга відповідь на проблеми життя. Перед ним стояли два царства св. Августина, тож міг вибирати. Одне царство — був світ, що сам створювався, сам зорганізувався і був задоволений з самого себе, як це навчали Маркс і Ерве, соціялісти, матеріялісти, а вкінці

гедоністи, що врешті втілилися у Фельзенбурґові. Друге царство було в нього тепер перед очима. Це царство промовляло про Творця і творення, про Божу мету, про відкуплення, про світ надзмисловий і вічний, з якого все постало і до якого все повернеться. Один з двох, — Іван або Юліян, — заступав Бога на землі або мавпував Його... І серце Персі ще в однім схлипі осуду зробило свій вибір...

Одначе, верха ще не осягнув. Бо, коли нарешті вийшов із притвору та наблизився до трибуни поза папським троном, побачив нову стихію.

Великий простір біля вівтаря і сповідальниці був вільний; його відділював червоний бар'єр. За бар'єром виднілися ряди блідих непорушних облич і мерехтіла криця папської ґвардії. Вище розтягнувся цілий ряд багряно-червоних балдахинів з величезними щитами, оздоблених гербами. А герби, підперті дикими звірями, завершувалися коронами. Під кожним балдахином була одна або дві особи — не більше.

Серце Персі забилося сильніше, коли, розглянувшись, побачив правобіч наче в дзеркалі, такий самий образ. І там сиділи такі ж самітники з того дивного товариства людей, яким пощастило врятуватися. За згодою своїх підданців іще п'ятдесят літ тому вони займали становище світських Божих заступників. Тепер усі покинули їх, за винятком Того, від якого прийняли владу — подобали на вершечки веж, що стиснувшись докупи, вперто стреміли вгору, хоч стіни святині, яку вінчали, вже розвалилися. Були це мужчини й жінки, які зрозуміли, що влада приходить не від підданців, але від Найвищого Володаря Світу — пастирі без овець, полководці без війська, яким могли б керувати. Було воно сумне — страшно сумне, але й підбадьорююче. Віра підносила духа, і серце в Персі забилося сильніше, коли збагнув це. Отже, ті мужчини й жінки не соромилися, замість до людей, звертатися до Бога, не стидалися косити відзнаки, які світ уважав за іграшки, бо ті відзнаки були для них символами надприродного посланництва. Чи тут не відбивалося, наче у дзеркалі, — питав Персі самого себе — якась дуже далека тінь Того, що їхав на осляті серед насміхів великих і ентузіяму дітей?

Ще більше зворушився Персі, коли підчас Служби Божої побачив, як володарі зійшли вділ, щоб служити при вівтарі. У піднеслій величі відбулася ця дія Господня. Шептання народу затихло у глибокому мовчанні одної-одинокої молитви без слів, коли білі руки підняли вгору білу гостію, а церквою пронеслися дрижачі, ніжні, янгольські звуки. Тут була одинока Надія тисячів, така всемогуча, а така маню-сінька, як та Дитина, що лежала колись давно у яслах. Тут був їхній Бог, одинокий, що за них воював. Коли кров чоловіків і сльози жінок не змогли зворушити мовчанки Всевідущого Судді, то напевно бодай ось тут Безкровна Смерть Його Єдинородного Сина, що колись на Голгофті затьмарив був небо і зрушив землю, вставиться за них на цьому Острові Віри посеред моря насміхів і ненависти. Так, лише це одиноке мусить помогти! Як же ж не помогло б?

***

Саме, коли Персі, втомлений цим довгим обрядом, вернувся у свою кімнатку, щоб трохи відпочити, відчинилися двері й увійшов кардинал, усе ще святочно зодягнений.

— Отче Френклін, озвався він, задиханий — наспіла найгірша вістка: Фельзенбурґа найменували президентом Европи.

2

Уже був пізній вечір, коли Персі вернувся, перевтомлений працею. Година за годиною сидів він з кардиналом, розпечатував депеші, що напливали до електричних приймачів з усієї Европи, і їх безупинно приносили до їхньої кімнати. Тричі кликали кардинала того пополудня; раз Папа, а двічі Квіринал.

Не було найменшого сумніву, що ця вістка була віродайна і виглядало, що Фельзенбурґ нарочно чекав такої пропозиції. Всі інші відкинув. У цій новій пропозиції було сказано, що Фельзенбурґ повинен зайняти становище, якого ще ніколи досі не було в демократії. Він повинен займати державну посаду в кожній европейській столиці, а кожне його вето повинно мати обов'язуючу силу впродовж трьох літ стати законом. Титул його має бути: "Президент Европи". Від самого Фельзенбурґа не домагалися нічого, хіба лише, щоб він не приймав ніяких інших становищ, які не були би затверджені всіма великодержавами.

А все це, — Персі розумів це дуже добре, — потягнуло за собою небезпеку, що сила Об'єднаної Европи зросте вдесятеро, бо величезна сила соціялізму буде керована тепер одною блискучою індивідуальністю. То була найнебезпечніша сполука двох найсильніших методів правління державою. Фельзенбурґ прийняв предложення після восьмигодинної мовчанки. Промовистими були також реакції двох інших світів: Схід захоплювався тією новиною; Америка ж не була однозгідна. Зрештою, Америка була безсила; вона мала проти себе більшу частину світу.

Персі кинувся на ліжко так, як був, і лежав у розпачі з примкненими очима. Світ, мов який велетень, піднявся над овидом Риму, а Вічне Місто подобало на піщаний замок перед припливом моря. Стільки він розумів. Але як саме наступить руїна, в якій формі і звідки — він ані не знав і не вважав за потрібне знати. Знав лише, що вона прийде. Тепер він задумався трохи над власним темпераментом. Зосередився на своєму внутрішньому світі і вивчав його з гіркотою смертельно хворого лікаря, що з моторошним самодоволенням констатує симптоми власної хвороби. З почуттям якоїсь полекші відвернувся від потворного механізму світу та почав придивлятися механізмові власного серця. За свою віру вже не боявся більше. Знав це так певно, як людина знає барву власних очей. Знав, що його віра знову була сильна й незламна. Всі темні хмари, за останні тижні побуту в Римі, розійшлися з неба його віри. Величезна будівля догм, церемоній, звичаїв і моралі, в якій його колись вихо-

вували, на яку все своє життя дивився і спостерігав, як заіскрювалося то одно то друге світло, як горіло й гасло у темноті, мало-помалу засвічувалося знову й об'являлося величезним полум'ям божеського вогню, який не потребував ніякого пояснення, бо говорив сам за себе.

Великі принципи, колись такі заплутані, а навіть відштовхуючі, стали знову самозрозумілі. Він, наприклад, бачив, що коли гуманітарна релігія намагалася скасувати терпіння, то в Божій Релігії терпіння приймалося за волею і пляном Божим. Навіть страшні болі клами хижаків мали свій глузд. Або інакше сказавши: коли глядіти лише під одним кутом зору, то бачимо лише тканину життя — матеріяльну, інтелектуальну чи артистичну. Зате під іншим кутом Надприродне виступає зовсім очевидно. Гуманітарна релігія мала би слушність лише тоді, коли б зігнорувала бодай половину людської природи: прагнення і журби. Зате християнство принайменше бере їх під увагу та рахується з ними, хоч і не пояснює. Це чинить досконалу цілість. Католицька віра була для Персі певніша його самого: була непомильна й жива. Він може бути проклятий, а Бог всеодно буде володіти. Він може божеволіти. але Ісус Христос це втілене Божество, що Він доказав смертю і Воскресінням, а Іван Його Намісник. Ті речі становили собою кістяк Всесвіту і були фактами безсумнівними. Якщо ж вони не були б фактами, то все це і вони самі було б нічим іншим, як лишень маренням.

Труднощі? Так, їх було тисячі тисяч. Тож бо й він сам не в силі був зрозуміти, чому Бог створив світ таким, яким його створив, як теж, що пекло було створене у наслідку Любови, або, що хліб міг перетворитися у Тіло Боже — а все ж воно таки так було. Колись вірив, що Божу правду можна доказати людським розумом. Тепер же зрозумів (він сам не знав, як це сталося), що надприродне звертається до надприродного; зовнішній Христос звертається до внутрішнього Христа; що навіть здоровий людський розум не в силі заперечити, але теж не в силі точно пояснити Тайн Віри, хіба на підставі засновків, видимих лише для того, хто приймає Об'явлення як факт; що Дух Господній промовляє з більшою певністю до морального, ніж до інтелектуального стану людини. Розумів тепер і те, чого він сам учився і чого навчав інших: що Віра, як і людина, має тіло й душу, вираз історичний і правду внутрішню, і що промовляє то через одне, то через друге. Одна людина вірить, бо бачить і визнає Тіло Христове або Церкву, як очевидні факти. Інша, розуміючи, що ті речі — факти духового порядку, вірить на основі навчання тих, які не помиляються. І вкінці теж і тому, що людина вірила, а тепер бачить.

У такий самий спосіб з відтінком якогось недбалого зацікавлення, розглядав Персі й інші сторони своєї вдачі.

Передусім, його стривожений розум безупинно питав: чому, чому? чому? Чому все це сталося? Як це Бог не втрутився і допустив, щоб Його дорогий світ виступив проти Нього? Щó Він задумує вчинити? Чи ніколи не скінчиться те вічне мовчання? Воно зрозуміле віруючим, але що ж із тими безчисленними мільйонами, які живуть собі в богохульстві? Або ж вони не Його діти? Не ягнята Його череди?

Для чого ж постала католицька віра, як не на те, щоб світ навернути? Тож чому Всемогучий Бог дозволив, щоб Церква змаліла до горстки вірних, а рівночасно, щоб світ жив собі спокійно без Нього?

Персі розумів, що був схвильований, а все ж не знаходив спокою. О так, він усе ще міг молитися, та ця молитва була лише його холодною волею, хоч теологія вчила його, що Господь і таку молитву вислухає. Він міг мовити: п'ять тисяч разів на день "нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя", коли б Бог жадав того. Та хоч силою духа лучився з Небесним Престолом, не відчував, щоб Бог чув його. Чого Бог вимагає від нього? Чи вистачить повторати формули, спокійно сидіти, розпечатувати депеші, слухати телефони і терпіти?

А решта світу? А те божевілля, що оволоділо народами? А ті дивовижні історії, що наспіли сьогодні з Парижа, повідомляючи, що там люди шаліли, наче Бакхові жреці? Пороздягалися до нага на площі Конкорд і пробивали себе в серце та під оплески юрби впевняли, що життя занадто чарівне, щоб ним жити. Що можна думати про жінку, яка вчора вечором з у концертовій залі в Севілі так довго співала, що з божевілля повалилася на землю? Сьогодні ранком подали до відома, що в Піренеях католиків розпинали на хресті, а в Німеччині три єпископи відступили від Церкви. Все це та ще багато іншого жахливого діялося у світі, а Бог не дав ніякого знаку та не промовив ні словечка...

Хтось застукав до дверей. Персі зірвався, коли ввійшов кардинал. Виглядав дуже втомлений, очі світилися гарячково. Легеньким рухом руки дав Персі знак, щоб сів і сам теж сів у глибокому фотелі.

— Пробачте, отче, — сказав. — Я неспокійний за безпеку єпископа. Він уже повинен бути тут.

Персі пригадав собі, що мова йшла про єпископа Савтварку. Він покинув Англію сьогодні вчасним ранком.

— Він приїздить сюди просто, ваша еміненціє?

— Так, повинен був бути тут о двадцять третій годині. Це вже по півночі, правда?

Саме як він це говорив, годинники на вежах вибили пів до першої.

Тепер уже було трохи спокійніше. Ввесь день був повен шуму, юрба парадувала на передмістях, тому були позамикали міські брами. Та це був лише початок того, чого можна було сподіватися.

Кардинал після короткої мовчанки трохи заспокоївся.

— Ви, отче, здається, втомлені, — сказав ласкаво.

Персі всміхнувся.

— А ви, ваша еміненціє?

Старенький кардинал теж усміхнувся.

— Ну, так, — сказав він. — Я вже довго не потягну, отче. А потім вам прийдеться переносити терпіння.

Персі встав, зворушений.

— Так, так, — говорив далі кардинал. — Так зарядив Святіший Отець. Знайте, що ви будете моїм наступником. Нема що скривати цього.

Зворушений Персі відідхнув.

— Еміненціє, — почав він співчутливо.

Кардинал підняв стару тонку руку.

— Я все це розумію, — продовжував ласкаво. — Ви бажаєте вмерти, — чи не так? — і мати спокій. Чимало є таких, що бажають того самого. Одначе, насамперед мусимо терпіти. Отче Френклін, годі вагатися. І страждати і вмерти.

Настала довга мовчанка.

Новина була занадто несподівана і вплинула на Персі приголомшуюче. Йому ніколи й на думку не приходило, що його, навіть не сороклітнього чоловіка, вважатимуть наслідником гідним цього старенького, біловолосого, добрячого прелата. А щодо почестей — він, Персі, навіть якщо б колись у нього й зродилася така думка, був байдужим. Бачив для себе лиш одну будуччину: довгу, тяжку мандрівку, під гору з тягарем на плечах, якого ледве чи зможе носити.

Все ж розумів, що воно неминуче. Його сповістили, що так мусить бути. І так станеться. Годі було щонебудь сказати. Йому здавалося, мов би перед ним відкрилася ще одна безодня, і він вдивлявся в неї, приголомшений, із несказаним жахом.

Кардинал перший перервав мовчанку.

— Отче Френклін, — сказав. — Я сьогодні бачив Фельзенбергів портрет. Чи ви знаєте за кого я взяв був його на перший погляд?

Персі всміхався мовчки.

— Так, отче, мені здавалося, що це ви. Що скажете на це?

— Не розумію, еміненціє.

— Ну... кардинал нараз перейшов на іншу тему.

— Сьогодні в місті сталося вбивство — сказав. Католик пробив ножем богохульника.

Персі мовчки глянув на кардинала.

— О! Так; він не втікав — говорив далі старенький кардинал. — Тепер він у в'язниці.

— І що ж?

— Піде на смерть. Розправа пічнеться завтра... Воно доволі сумне. Це перше вбивство за вісім місяців.

Персі добре розумів цю іронію долі, але сидів і слухав, вдивляючись у все більше стихаючу зоряну ніч. Ось тут було це бідне місто, яке вдавало, наче б нічого не сталося, та спокійно виконувало свою сміху гідну справедливість. А там, поза містом, збиралися сили, що зроблять кінець тому всьому. Його ентузіязм, здавалося, помер. Почувався, наче муха, що вмиває собі голівку на сталевому валі машини, коли цей величезний циліндер обертається і бере це маленьке життя із собою на велику смерть; іще мент і все скінчиться, а глядач стоїть безрадний. Так то надприродне лежить, досконале й живе, але дуже-дуже маленьке. Велетенські сили пішли в рух, світ підіймався, а Персі не міг нічого вдіяти, лише дивитися та здригатися. Та, як було сказано, на його віру не впала й найменша тінь; не мав сумніву, що муха все ж була більша машини, коли взяти під увагу життя. Якщо муху розчавити, то не все скінчиться разом із життям. Це він знав, але чому воно так було, не мав поняття.

Знову почулися кроки і стукіт. У дверах з'явилося обличчя слуги.

— Їх ексцеленція єпископ приїхали, еміненціє, — озвався.

Кардинал підвівся з трудом, тримаючись стола. Потім затримався, наче пригадав собі щось, бо став шукати за чимсь по кімнатах.

— Пригляньтеся добре цьому, отче, — сказав і підсунув священикові маленький срібний медальйон — ні, не тепер. Я піду.

Персі провів кардинала до дверей, потім вернувся і взяв у руки цей невеличкий круглий предмет.

То була свіжо вибита монета. По одному боці знаний вінець з написом "п'ять пенсів" посередині, з таким же написом в есперанто внизу, а по другому боці профіль чоловіка і знову напис. Персі обернув його, щоб прочитати:

"Юліян Фельзенбурґ, ля Президанте де Уропо".

3

Була десята година ранку наступного дня, коли кардиналів покликали до Папи, щоб вислухали звернення з промовою, т. зв. альокуції.

Персі, що зайняв був місце між дорадниками, бачив, як вони входили один за одним, люди різних національностей, різного віку та різних темпераментів. Перші входили Італійці, жестикулюючи; потім Англо-саксонці, штивні й поважні; за ними ступав старий французький кардинал з палицею, опираючись на англійського бенедиктинця. Зібрались у великій залі Ватикану. На дальшому кінці кімнати були лавки для дорадників, на горішньому — підвищення з папським троном. Три чи чотири лавки з пультами перед ними позаду дорадницьких лавок, були зарезервовані для прелатів і священиків, які з'їздилися до Риму з кожної европейської країни, коли було подано до відома тривожну новину.

Персі не знав, над чим будуть радити. До сьогоднішнього ранку було відомо лише, що злука Европи під ним президентом стала фактом, про який, зрештою, свідчила невеличка срібна монета, яку вже бачив Персі. Відомо було також про переслідування католиків, але місцева влада ті переслідування здавила. Ще було відомо, що Фельзенбурґ пічне сьогодні свою поїздку від столиці до столиці. З усіх католицьких осередків наполегливо просили подати їм вказівки, що мають робити. Повідомляли, що число відступників страшно зростає, що всюди є загроза переслідувань і що навіть єпископи починають падати духом.

Про Святішого Отця знали лише стільки, що він усю ніч провів на молитві при апостольському гробі...

Нараз завмерли всякі шепоти, настала глибока мовчанка, коли двері біля балдахину відчинилися і за кілька секунд Іван, Отець Отців був на своєму троні.

Спочатку Персі не розумів нічого. Дивився, наче на образ крізь насичене пилом повітря. Бо світло ледве продиралося крізь заслонені вікна, падало на багряні ряди по правому й лівому боці і досягало аж до величезного багряного балдахину та до білої постаті, що там сиділа. Очевидно, ті мешканці Півдня знали, яку силу має ефект. Все те було таке живе й імпозантне, як візія Тіла Христового у прикрашеній дорогоцінностями чаші. Висока, простора заля, барвисті

шати, ланцюги, хрести — все таке розкішне! Коли ж око сягало далі, шукаючи найдосконалішого вершечка, натрапляло на білу матову плямку, наче б святість уже кінчалася, безсила виявити свою найглибшу таємницю. Багряно-червоного, пурпурового й золотистого не було тут забагато для тих, що стояли на ступнях трону; вони його потребували. Одначе Той, що сидів на троні — нічого не потребував. Хай споловіють барви й затихнуть сурми в обличчі Намісника Христового. Коли ж би були потрібні враження, то було їх доволі в цьому овальному обличчі та зрівноваженій і владній голові, ясних очах і гарних устах, що промовляли з такою силою.

Персі старався заволодіти собою, затиснув руки і слухав.

— ...Коли, отже, так воно є, брати во Христі, то мусимо дати відповідь. Ми боремося не, як апостол поганський учить нас, з тілом і пров'ю, а з Князівствами і Силами, з правителями світу, темнотою, злими духами на високих місцях. Тому, говорить він далі, облечіться панциром Божим, а далі пояснення, яка це зброя — перепоясіться поясом правди, панцирем справедливости, взуйте на ноги мир, візьміть щит віри, шолом спасіння і меч Духа.

Так то Боже слово кличе нас до бою, але не зброєю цього світу, бо царство Його не від цього світу. Тож годиться пригадати вам основи тієї війни, задля чого ми вас сюди призвали.

Голос затих на хвилинку, а серед рядів пронеслося зідхання. Опісля почулося трохи сильніше:

— Здавна було звичаєм, а теж і обов'язком Наших попередників часами мовчати, але в інших часах голосити Божий наказ. Від виконання цього обов'язку нас не сміє стримувати ані свідомість нашої власної слабости чи некомпетенції, бо ми мусимо покладати надію, що Той, хто Нас покликав на цей трон, зволить промовити Нашими устами для Його більшої слави.

— Отже, найперше мусимо висловити Наш погляд на цей "новий рух", як його прозвали люди. Володарі світу покликали його до життя недавно. І хоч Ми також дорожимо благословенством миру, однак не забуваємо, що він зродився з осудженого Нами овочу. Цей позірний мир багатьох обманув і привів людей до сумніву в обітниці Князя Миру, за посередництвом Якого ми лишень можемо доступити до Отця. Правдивий мир торкається не лишень взаємин людей між собою, але, передусім, наставленню людей до їх Творця. А власне такого миру світ найбільше прагне. Тож не дивота, що світ, який відкинув Бога, забув про таку важну справу. Люди, зведені спокусниками на манівці, повірили, що об'єднання народів — це найвища ціль життя, забуваючи слова нашого Спасителя, що Він приніс не мир, але меч та що доступимо Царства Божого лише після великих терпінь. Тож, насамперед, треба осягнути мир між людьми і Богом, а тоді вже настане мир між людьми. "Шукайте, насамперед, Царства Божого і його справедливости", — так сказав Ісус Христос, — "а все інше буде вам дане".

Тому Ми, по-перше, осуджуємо і виклинаємо твердження тих, які вчать і вірять навпаки; і Ми повторяємо осуд, яким користувалися Наші попередники проти всіх тих товариств, організацій і громад,

створених на інших, аніж на християнських основах. І Ми пригадуємо Нашим дітям у всьому світі, що їм не вільно вступати до осуджених Нами стоваришень і піддержувати їх в якийнебудь спосіб.

По-друге, — звучав далі спокійний голос, — хочемо висловити вам Наші бажання на будуче. Тут Ми, — як неодин гадає, — ступаємо на дуже небезпечну стежку...

Збори заметушилися. Персі запримітив, що чимало кардиналів нахилилися і приклали руку до вуха, щоб краще чути. Видно було, що тепер прийде щось важливе.

— Є чимало речей, — говорив далі Папа піднесеним голосом — яких ми покищо не хочемо розглядати, бо це тайні справи. Їх розглядатимуть при іншій нагоді. Одначе те, що Ми тут говоримо, проповідуємо всьому світові. Тому що напасті наших ворогів одверті, але є і скриті, тож так само й ми мусимо боронитися. Оце є наше намірення.

Папа знову перестав говорити, підніс механічно руку, і затиснув у долоні нагрудний хрест.

— Хоч військо Христове є одне, воно складається з багатьох дивізій, а кожна з них має свої окремі обов'язки і цілі. В минулому Господь поділив був сотні своїх слуг, щоб виконували цю або іншу роботу: учні св. Франциска проповідували вбогість; учні св. Бернарда молячись, працювали разом із набожними жінками; Чин Єзуїтів працював над вихованням молоді та навертанням поган. Так працювали інші релігійні чини, яких назви знані всьому світові. Кожний такий чин був створений у якийсь тривожний час і кожний працював гарно при Божій помочі. Ті всі чини, яким Ми ще раз даємо Наше благословення, не зможуть уже виконувати своїх завдань згідно з їхнім строгим уставом. Наша теперішня боротьба не відноситься до невіжества поган, яким іще не проповідували Євангелія, ані теж до новопоган, предки яких відреклися Євангелія; ми не поборюємо вже більше в цю годину духа грошелюбів і так званої лже-науки, яка в давніші часи віддаляла людей від Бога; ми вже навіть не поборюємо усіх твердинь зрадливости, проти яких боролися в минулому. Але, здається, настала скрайня пора, про яку сказав апостол: не прийде такий день, доки не попередить його відступництво і доки не з'явиться Чоловік Гріха. Син Прокляття, який супротивиться і піднесеться понад усе, що називається Богом. У наші дні не маємо вже більше справи з цією, чи з іншою силою, але з незамаскованою потугою тієї Сили, якої прихід було предсказано і загибіль якої є вже приготована.

І знову затих голос, а Персі схопився поруччя, щоб стримати дрижання рук Папа зідхнув глибоко і став промовляти ще рішучіше:

— Тому Нашій покорі здається доцільним, щоб Христовий Намісник сам закликав Божих дітей до цієї нової боротьби, і Ми хочемо притягти до Чину Ісуса Розп'ятого імена всіх тих, які бажають працювати для цього шляхетного діла. Поступаючи так, Ми свідомі того, що це новина в нашій праці та що не звертаємо уваги на всі обережності, які були потрібні в минувшині. В цій справі не радимося нікого, крім Того, Який, — ми віримо в це, — надхнув Нас на діло.

Тож, по-перше, дозвольте Нам сказати, що від усіх, яких приймуть до того Чину, вимагатимуть безоглядного послуху. Ми віримо, що до цієї мети напутила Нас більше думка про Бога, Який вимагав від нас, щоб ми служили Йому, аніж думка про людей, які нас відрікаються. Тому в цю хвилину передаємо тіло й душу Його Божеській Волі та віддаємо себе на службу Богові, одинокому, який може вимагати від Нас такої жертви і прийме наше убожество.

— Коротко сказавши, пропонуємо такі умовини:

Ніхто не може вступити до цього Чину, не маючи сімнадцяти років.

Члени цього чину не носять ніяких відзнак, ані ряси, ані інсиґній.

Три євангельські поради будуть основою Статуту, а Ми додаємо четверту: а саме — бажання одержати мученицький вінець і намір прийняти його.

Єпископ кожної дієцезії, якщо він сам вступить до чину, буде ігуменом у границях його юрисдикції. Вони одинокі звільнені від обіту бідности, як довго займають єпископське становище. Єпископи, які не чують покликання до такого чину, мають залишитися на своєму єпископському становищі, але не можуть мати ніяких релігійних впливів на членів чину.

Далі: Зголошуємо Наш намір вступити до чину в характері найвищого прелата і до кількох днів скласти Нашу присягу.

Далі: Заявляємо, що за час Нашого понтифікату тільки члени чину можуть бути покликувані до СВЯТОЇ КОЛЕҐІЇ, та що незабаром собор св. Петра й Павла проголосимо головною церквою чину, в якій церкві негайно складемо на вівтар ті щасливі душі, що віддадуть життя за сповнення об'явлень свого покликання.

Про саме покликання слід згадати лишень, що його слід сповняти, згідно з уставом, приписаним настоятелем. Що торкається новіціятури та її умов і вимог, то незабаром подамо потрібні вказівки. Кожний дієцезальний настоятель (бо сподіваємося, що ніхто з них не відмовиться) має всі ті права, які звичайно належать релігійним настоятелям, і вони матимуть право змушувати своїх підлеглих до всякої праці, яка, на їхню гадку, має причинитися до хвали Божої і до спасіння душ. Нашим бажанням є також покликати до Нашої служби лише тих, які складуть належні обіти.

Папа ще раз підвів очі, в яких не помітно було ніякого зворушення, і продовжував:

— Ось стільки Ми постановили досі. Всі інші справи ми негайно розглянемо на нараді. Але Ми бажаємо, щоб ці Наші слова були проголошені в усьому світі і дійшли до відома всіх визнавців Христа та вияснили їм, чого Христос від них вимагає через Свого Намісника. Не обіцюємо ніякої нагороди, крім тієї, яку сам Господь обіцяв тим, які люблять Його і які віддадуть життя за Нього; не обіцюємо ніякого миру, що перевищує наше поняття; ніякого пристановища, крім того, що належиться мандрівникам, які шукають Вічного Міста; ніяких почестей — лишень погорду світу; ніякого життя, крім того, що укрите з Христом у Бозі.

ЧЕТВЕРТА ГЛАВА

1

Олівер Бренд сидів у своїй малій приватній кімнаті у Ввайтгол і чекав гостя. Була десята година, а пів до одинадцятої мусів бути на засіданні. Сподівався, що той містер Френсіз, який він і не був би, не забере йому багато часу. Та не потребував ждати довго, бо ледве затих останній удар годинника на Вежі Вікторії, як двері відчинилися і слуга зголосив прихід очікуваного гостя.

Олівер кинув оком на пришелця і поки оба сідали, склав собі про нього певне уявлення.

— За двадцять хвилин, пане, мушу покинути цю кімнату, — почав він. — А покищо... — і зробив легкий знак рукою.

— Дуже дякую, пане Бренд, — поспішно перервав гість, — мені того часу вистачить. Тож, коли дозволите... — і з тими словами вийняв із кишені довгий коверт.

— Оце письмо я вам залишу, — сказав. — У ньому подані наші бажання та прізвища. А тепер, пане, ось що хотів би я ще сказати: Я свого роду делеґація, як знаєте. Ми хотіли б щось просити і щось вам запропонувати. Задля того вибрали мене, бо цей задум походить від мене. Чи можу позволити собі спершу задати одно запитання?

Олівер притактнув.

— Не хочу питатися про те, про що не повинен питати. Однак, здається, що воно майже певне, що в цілій державі буде дозволено знову правити молебні.

Олівер усміхнувся.

— Гадаю, що так, — сказав. Проєкт закону був уже в третьому читанні, і, — як знаєте, — президент говоритиме про цю справу сьогодні вечором.

— Він не поставить спротиву?

— Гадаємо, що ні. В Німеччині він голосував "за".

— Так, так, — сказав Френсіс. — Коли ж президент і тут голосуватиме "за", то проєкт відразу стане законом.

Олівер похилився над столом і взяв зелений папір, на якому був списаний проєкт закону.

— Ви вже маєте це, розуміється? — спитав. — Так, проєкт негайно стане законом; а перше свято відбудеться першого жовтня. Свято "Батьківства", правда? Так, "Батьківства".

— Таж це всього один тиждень! — запримітив Френсіс. — Зчиниться безголов'я від поспіху.

— Це не належить до мого департаменту, — сказав Олівер, кладучи назад проєкт закону. — Наскільки ж знаю, цей обряд практикується вже в Німеччині. Не бачу причини, щоб нам треба було робити якісь окремі зарядження.

— І це свято відбудеться в манастирі?

— Так, а чому ж би ні?

— Ну, добре, пане... — сказав Френсіс. — Я знаю, що урядова комісія розглядала цю справу дуже докладно та, без сумніву, має

свої власні плани. Все ж я гадаю, що для переведення цього пляну вона потребує людей, які мають досвід у таких справах.

— Без сумніву.

— Отже, пане Бренд, Товариство, якого я є представником, складається виключно з людей, які колись були католицькими священиками. В Лондоні маємо яких двісті членів. Коли дозволите, я лишу вам брошуру, в якій подані наші обов'язки, наш статут. Гадаємо, що тут мова про справу, в якій можемо свій колишній досвід з користю віддати для уряду. Католицькі церемонії, як знаєте, дуже складні, а деякі з нас студіювали їх дуже докладно в давніх часах. У нас любили говорити, що майстер церемоній народжується, а не вишколюється, а серед нас є чимало таких людей. Правду сказавши, кожний священик є потрохи й церемоніймайстер.

Зупинився на хвилиночку.

— Так що ж, пане Френсіс? — спитав Олівер.

— Я певен, що уряд зацікавлений у тому, щоб усе відбулося в найкращому порядку. Коли б відправа вийшла ґротесково й безладно, то вона не осягла б мети. Тому мені було поручено відвідати вас, пане Бренд, і повідомити, що тут є гурток людей — щонайменше двадцять п'ять осіб, які мають спеціяльний досвід у таких справах. І вони заявили свою готовість віддати себе у розпорядження уряду.

Олівер не міг здержатися, щоб трішки не підсміхнутися. "Воно неабияка іронія, — подумав собі, — але заразом і доволі зворушливо".

— Я це дуже добре розумію, пане Френсіс, і гадаю, що пропозиція прекрасна. Та це не від мене залежить. Містер Сновфорд...

— Так, так, пане, я це знаю. Але ваша вчорашня промова усіх нас надхнула. Ви сказали точнісенько те саме, що було в наших серцях — що світ не може жити без почитання та що тепер, коли віднайдено бога...

Олівер махнув рукою. Він недолюблював облесливости.

— Це дуже гарно з вашої сторони, пане Френсіс. Я напевно поговорю з містером Сновфордом. Я зрозумів вас так, що ви пропонуєте ваші послуги як майстра церемоній...

— Так, пане, і як захристіяна. Я простудіював німецький обряд дуже докладно. Він складніший, ніж я собі уявляв. Гадаю, що вам потрібно буде принайменше з дванадцять церемоніймайстрів у манастирі, а других дванадцять у ризниці, і то не буде забагато.

Олівер притакнув і з цікавістю поглянув на Френсісове розпалене, зворушене обличчя. Але воно мало в собі теж цей схожий на маску священичий вираз, який він бачив у подібних Френсісові людей. То певно мусіла бути людина дуже віддана справі.

— Ви всі, звичайно, масони? — спитав Олівер.

— Так, розуміється.

—Дуже добре. Поговорю сьогодні з містером Сновфордом, якщо вспію зловити його.

Олівер глянув на годинник. Ще мав усього три чи чотири хвилини часу.

— Чи ви чули вже про нове настановлення в Римі? — спитав Френсіс.

Олівер похитав головою. В цій хвилині він не дуже цікавився Римом.

— Кардинал Мартин помер — помер у вівторок — і його становище вже зайняте.

— Чи справді, пане?

— Так. Цей новий чоловік був колись моїм приятелем — Френклін, на ім'я йому Персі Френклін.

— Що-о-о?!

— Що з вами, пане Бренд? Ви знали його?

Трохи зблідлий Олівер глянув похмуро на Френсіса.

— Так, я знав його, — відповів спокійно. — А ви його знали, пане Френсіс?

— Я знав його, так.

— О, гарно! Я рад би котрогось дня поговорити з вами про нього.

Олівер замовк. Мав уже лише одну хвилину часу.

— І це вже все? — спитав він.

— Так, це фактично ціла моя справа, пане, — відповів Френсіс. Все ж дозвольте мені висловити, як високо ми цінимо все те, що ви досі вчинили, пане Бренд. Без сумніву, ніхто не відчував так сильно браку культу, як ми. Спочатку воно видавалося нам навіть дуже дивним. — Тремтіння голосу змусило Френсіса замовкнути. Олівер з цікавістю дивився на співрозмовника, але опанував себе, щоб не підвестися з крісла.

— Отже, пане Френсіс?...

Меланхолійні очі Френсіса вдивлялися в Олівера.

— Це була, звичайно, облуда — ви розумієте. Однак, я хочу сподіватися, що не все пішло намарне — всі наші сподівання, наша покута і наша хвала. Ми зле розуміли нашого бога, а все ж ми осягли його. — Він прийшов до нас у виді Духа Світу. Цей Дух навчив нас, що індивідуальність це ніщо, а Дух — Усе. А тепер...

— Так, пане, — сказав Олівер лагідно. Він справді був зворушений.

Сумні Френсісові очі розкрилися широко.

— Тепер же явився містер Фельзенбурґ — продовжував він заікуючись. — Юліян Фельзенбурґ... — У його легкому голосі відчувалося захоплення, тож і Оліверове серце забилося сильніше.

— Я знаю, пане, — сказав він. — Розумію все, що ви хочете сказати.

— Ах, мати нарешті спасителя! — викрикнув Френсіс. — Спасителя, якого можемо бачити, доторкатися його і вихваляти в його присутності! Це занадто гарний сон, щоб у таке повірити!

Олівер поглянув на годинника, зірвався раптово і простягнув руку.

— Даруйте, пане, мушу вже йти. Ви зворушили мене до глибини душі... Поговорю з містером Сновфордом. Ваша адреса є тут, гадаю, — вказав на папери.

— Так, пане Бренд. Та ще одно запитання.

— Мушу вже йти, пане, — сказав Олівер, хитнувши головою.

— Один мент! Чи то правда, що відправа буде обов'язкова?

Олівер притакнув головою, збираючи папери.

2

Того вечора Мейбел сиділа на ґалерії поза президентським кріслом і вже чи не шостий раз за останню годину поглянула на годинник. Усе побоювалася, що до двадцяти першої години не так багато, як вона гадала. З дотеперішнього досвіду знала добре, що президент Европи прибуде ані півхвилини раніше, ані пізніше, як було встановлено. Його незвичайна точність була знана в усій Европі. Сказав

— о двадцять першій — значить буде в двадцять першій. Знизу почувся пронизливий голос дзвінка — в ту ж мить урвався протяжний голос спікера. Мейбел ще раз глипнула на годинник, переконавшись, що до визначеної години залишилося ще п'ять хвилин. Потім нахилилася трохи вперед і глянула вниз на залю.

Механічний голос дзвінка викликав там велику зміну. Довгі ряди послів у брунатних лавах почали вмощуватися зручніше та приймали більш мальовничі постави, випростовували ноги і ховали капелюхи під шкуряними тороками лавок, а президент парляменту вже ступив три східці вниз, відступаючи свій фотель тому, хто за кілька хвилин мав його потребувати.

Парлямент був повнісенький. Якийсь чоловік, що припізнився, вбіг до залі з сутінків крізь південні двері, і в ясному світлі став збентежено розглядатися довкола, заки знайшов своє місце. Ґалерії на нижньому кінці були теж зайняті; Мейбел там не вдалося було знайти місце. В усій залі залягла тиша, зрідка вривана тихим шептанням; від проходів позаду жінка знову почула гострий звук дзвінка, що було знаком для звільнення кулюарів, а знадвору з Парляментарної площі доходив гомін юрби, що його вже не було чути двадцять хвилин. Як шум затихне, Мейбел знатиме, що Фельзенбурґ уже приїхав.

Як то цікаво й чудово — бути тепер тут — у таку пам'ятну ніч, коли Президент має промовляти! Чотири тижні тому назад він голосував за таким самим законопроєктом у Німеччині і виголосив промову на таку ж тему в Торіно. Завтра має бути в Еспанії. Ніхто не знає, де він був минулого тижня. Були чутки, що його літак пролітав понад озером Комо, але зараз же ті чутки заперечили. Ніхто теж не знав, про що він говоритиме тут цієї ночі. Може то буде всього три слова, а може й двадцять тисяч слів. Мало там бути кілька пунктів про те, коли участь у новій культовій церемонії проголосить примусовою для всіх, починаючи від дітей, що скінчили сім літ життя. Може бути, що зголосить протест у цій справі. Тоді мусіли б наново радити, законопроєкт повернувся б назад, якщо палата не прийняла б його поправки відразу через аклямацію.

Мейбел теж була за тими кількома пунктами. Було там сказано, що хоч культові церемонії мали відправляти в кожній парафіяльній церкві в усій Англії першого жовтня, то воно не було примусове для всіх аж до нового року. Зате в Німеччині, де цей законопроєкт ухвалили місяць скоріше, він зараз же став обов'язувати. Там тамошні католики мусіли або покинути рідний край безпроволочно, або стягнути на себе приписані кари. Ті кари були розмірно невеликі: за перше порушення закону була визначена кара арешту одного тижня; друге порушення передбачало один місяць арешту і третє — один рік. Четверте порушення передбачало неозначене ув'язнення, поки злочинець не покається. Були це милосердні кари, так здавалося, бож навіть саме ув'язнення означало ніщо більше, як тільки помірковане придержання й заняття на державних роботах. Не було тут ніяких середньовічних страхіть; а прецінь вимога брати участь у культі — теж була дрібничкою; таж це було ніщо більше

як особиста приняність у церкві або катедрі підчас чотирьох нових свят: "Материнства", "Життя", "Плодовитости"" та "Батьківства". Ті свята мали б відзначатися першого дня кожного чверть-річчя. В недільних культах участь була б лише добровільна.

Мейбел не могла зрозуміти, як можна відтягатися від того роду почитання?! Таж ті чотири речі були фактами, вони були (як це й вона називала) об'явленням Всесвітнього Духа. Якщо ж інші знали собі цю Силу Богом, то — само собою мусіли вважати це Його ділом. Де ж тут якінебудь труднощі? Годі сказати, наче б християнські Богослуження були не дозволені на основі прийнятих законів. Таж католики все ще могли ходити на богослуження. А все ж таки в Німеччині діялися жахливі речі; не менше дванадцяти тисяч людей утекло вже до Риму. Були чутки, що сорок тисяч людей відмовиться за кілька днів брати участь у цьому звичайному вшануванні. Сама згадка про те бентежила та сердила Мейбел.

Для неї самої новий культ був найбільшим тріюмфом релігії людства, гуманізму. Її серце тужило за чимсь подібним — за якимсь прилюдним, спільним віроісповіданням, як ось це, що тепер усі його визнають. Її все обурювала тупоумність людей, які вдоволялися самою акцією, а ніколи не захотіли заглянути до її джерела. Її інстинкт був непомильним. Бажала станути з товаришами на якомусь урочистому місці, освяченому не священиками, а волею людини і бажала, щоб її надхненниками були милий спів і грім органів. Висловити свій смуток разом із тисячами інших людей Духові Світу, співати похвальний гимн на честь життя і жертвою та кадилом прославляти символічну хвалу Тому, від кого одержала своє існування і якому котрогось дня мусітиме віддати його назад. "Ах ті християни, зрозуміли тугу людської природи!" — говорила вона собі не раз. Вони її принизили, затьмарили світло, отруїли думку, хибно тлумачили інстинкт. Одначе, вони розуміли, що людина мусить молитися, інакше — згине!"

Мейбел постановила собі бодай раз у тиждень ходити до найближчої старенької церковці і там, станувши навколішках перед осяяним "Святая Святих", роздумувати над милими тайнами, віддавати себе Тому, кого прагнула любити, і пити з того джерела нові життєві сили.

Але перше мусить перейти той законопроєкт! Ухопилася руками за поруччя, вдивляючись пильно в ряди голов, вільні проходи, великий молоток на столі, а попри гамір юрби, що доходив із надвору і все більше стихаючі шептання в залі, чула як билося її серце...

Не могла бачити його, але знала це. Він прийде долом дверима, якими може лише він один користуватися і більше ніхто, та займе місце під балдахином. А всеж вона чутиме його голос — тієї радости буде для неї досить...

Ах, ось надворі вже стихло, приглушений гамір уже завмер. Себто, він приїхав!.. І зайшлими від сліз очима побачила, як довгі ряди голов під нею піднялися, і хоч у вухах їй гуділо, чула човгання численних ніг. Очі всіх звернулися в той бік, а вона слідкувала за ними, начеб вони були дзеркалом, у якому відіб'ється його образ.

Почулося слабе схлипування. Чи то вона схлипнула, чи хто інший?

Клацання замка дверей. Над нею залунали соковиті звуки дзвонів, бліді лиця здригнулися, наче б у душі приявних ударила хвиля пристрасти. А людське море сколихнулося. Мейбел почула всього кілька слів, проголошених спокійним голосом в есперанто.

— Англійці, я санкціоную проєкт закону про культ.

3

Щойно при обіді наступного дня Мейбел побачилася з Олівером. Олівер переночував у місті, а коло одинадцятої години зателефонував, що зараз приїзджає та привезе зі собою гостя. Невдовзі коло полудня почула в сінях їхні голоси.

Містер Френсіс, якого їй представив Олівер, виглядав на добрячого чоловіка (так подумала собі про нього Мейбел). Нецікавий, хоч, здавалося, його дуже заінтересував новий проєкт закону. Майже вже щойно при кінці обіду зрозуміла, що то за людина.

— Залишися ще на хвилинку, — сказав Олівер, коли вона збиралася вийти з кімнати. — Я гадаю, що ти схочеш послухати про те все. Моя дружина знає все, що знаю і я, — додав він.

Френсіс усміхнувся і вклонився.

— Чи можу розповісти їй про вас, пане? — спитав Олівер.

— Але ж, певно!

Тоді вона дізналася, що Френсіс був католицьким священиком усього ще кілька місяців тому назад, і що містер Сновфорд нараджувався з ним у справі церемоній у манастирі. Щойно тоді її зацікавила ця людина.

— Ох так, розповідайте! — озвалася вона. — Я рада б знати все.

Довідалася, що Френсіс бачився вчора вранці з новим міністром прилюдного культу та одержав від нього доручення зайнятися церемоніями в дні першого жовтня. Церемоніянтами будуть теж його двадцять чотири колеги, бодай тимчасово. По святах їх відішлють як мандрівних проповідників для зорганізування державного культу в цій країні.

— Самозрозуміло, що спочатку воно буде трохи важкувате, — говорив Френсіс. — Але з новим роком, надіємося, все буде в порядку, принайменше по катедрах і головніших містах.

— Важне, — продовжував Френсіс, — щоб усе те здійснити можливо якнайскорше. Дуже потрібно зробити добре враження. Тисячі людей мають релігійний інстинкт, та не знають, як його використати.

— Це щира правда, — озвався Олівер. — Я теж відчував те саме довгий час. Гадаю, що то найглибший інстинкт у людини.

— Що торкається обрядів... — сказав поважно Френсіс і зупинився. Обвів очима довкола і тоді, сягнувши у кишеню, вийняв тонку червону книжечку.

— Ось тут припис обряду у Свято Батьківства, — сказав він. — Я в ньому дещо попідкреслював і поробив деякі примітки.

Став перегортати сторінки, а Мейбел, немало схвильована, присунула крісло ближче, щоб краще чути.

— Це добре, пане, сказав Олівер. — Тепер же, будь ласка, поясніть нам усе трохи ширше.

Френсіс поклав вказівний палець між сторінки, відсунув на бік тарілку і почав виклад.

— Найперше, — мовив, — мусимо пам'ятати, що цей обряд оснований вповні на масонському. Щонайменше три четверті цілого обряду в основі масонські. Церемоніянтам не залишається нічого іншого, як лише вважати, щоб відзнаки були готові у ризниці та щоб правильно були поприкрашувані. Дальшу роботу виконують відповідні масонські достойники... Про те зайво говорити. Труднощі починаються з останньою чвертю...

Він замовк і наче для виправдання почав упорядковувати перед собою на скатерті вилки і склянки.

— Отож, наприклад, отут, — продовжував, — маємо колишній манастирський санктуарій. На його місці ми збудуємо великий вівтар, про який згадується в ритуалі. До вівтаря йтимуть східці. Поза вівтарем, майже до того місця, де колись були мощі Едварда Ісповідника, буде здійматися п'єдестал із символічною фіґурою, що буде змінюватися, відповідно до свята кожного чвертьріччя.

— А які це будуть символи? — спитала Мейбел.

Френсіс кинув оком на Олівера.

— Як мені відомо, до виконання цих фіґур запросили Маркенгайма. Кожна з них має символізувати поодинокі свята. Для "Батьківства"...

Знову зупинився на хвилину.

— Для "Батьківства", пане Френсіс?...

— "Батьківство", як знаю, символізуватиме нагий мужчина.

— Щось у роді Аполона або Юпітера, моя дорогенька, — пояснив Олівер.

"Так, це було б відповідне" — подумала Мейбел.

Френсіс спішно продовжував: — Після промови нова процесія увіходить в цьому місці, — пояснював він. — На неї мусимо звернути окрему увагу. Я гадаю, чи не далося б ще зробити пробу?

— Ледве, — сказав Олівер, усміхаючись.

— Я того й побоювався. Якщо так, то мусимо дати видрукувати якнайдокладніші інструкції. Коли з'явиться процесія, ті, що брали в ній участь, уставляться по обох боках — тут — і тут, — а целебрант із священослужителями...

— Що?!..

Френсіс скривився трохи й почервонів.

— Президент Европи... — і знову затявся. — Ах, оце власне заковика! Чи президент візьме участь? Воно у ритуалі неясно сказано.

— Гадаємо, що так. Маємо до нього у тій справі звернутися.

— Добре. Та якщо ні, то, гадаю, міністер культу перебере на себе той обо'язок Він і його помічники йтимуть простісенько до вівтаря. Підчас процесії позасвічують свічі, поки ще статуя буде заслонена. Потім слідують, приписані ритуалом молитви, що є видрукувані в ритуалі разом із відповідями. Співати буде хор, і це зробить величезне враження, гадаю. Потім служитель сам один приступає до вівтаря і,

стоячи, проголошує т. зв. звернення. При кінці цього, — в місці, зазначеному тут зіркою, — виходять із каплиці чотири кадильники. Один приступає до вівтаря, а три залишаються біля сходів і кадять. Той четвертий передає свою кадильницю жрецеві й відходить. На голос дзвону відслонюють заслони, жрець мовчки обкаджує статую чотирма подвійними помахами, а хор починає співати відповідний антифон. Решта зовсім легка, — заявив Френсіс, розвівши руками — цього не потребуємо обговорювати.

Мейбел думала, що й згадані церемонії доволі легкі, але не була зовсім певна того.

— Не уявляєте собі, пані Бренд, — говорив далі Френсіс, — з якими труднощами стрічаємося навіть у такій дрібній справі, як ця. Людська глупота не має границь. Я вже наперед бачу, що нас усіх чекає ще багато тяжкої праці... А хто, пане Бренд, виголосить промову?

— Не маю найменшого уявлення, — сказав Олівер. — Гадаю, містер Сновфорд призначить когось.

Френсіс із сумнівом глянув на Олівера.

— Яка ж ваша гадка, пане, про цю справу взагалі?

Олівер задумався трохи.

— Гадаю, що все це потрібне. Не кричали б так дуже за Службою Божою, коли б вона дійсно не була необхідна. Гадаю теж, що вона робить велике враження. Не бачу чи можна б іще щось додати...

— Так, думаєш, Олівере? — перепитала Мейбел.

— Ні, не треба..., а зрештою, гадаю, що зрозуміють це...

Тут Френсіс перебив його:

— Любий пане, кожна ритуальна відправа мусить мати в собі щось таємниче. Не забувайте того. Саме тому в останньому столітті День Державности закінчився такою невдачею. Для мене особисто ритуал досконалий. Розуміється, багато залежить від виконання. Знаю, що чимало подробиць ще не полагоджено — кольор заслон і таке інше. Одначе, головний плян чудовий. Все таке просте, величаве і недвозначне щодо своєї мети.

— Як ви це розумієте?

— Розумію це як поклін життю, — повільно відповів Френсіс. — Поклін життю під чотирма видами: Материнство відповідає Різдву і християнській казці. Це свято родини, любови й вірности. Свято Життя святкуємо навесні, коли все молоде, плідне, пристрасне. Третє свято припадає посеред літа, в час достатків. Це Свято Добробуту. Четверте схоже в дечому на католицьке Боже Тіло. Врешті, у Святі Батьківства вшановуємо основи охорони, продовження роду і мужеськости в обличчі зближення до мас... Цей помисл вийшов з Німеччини.

Олівер притакнув.

— Так, — сказав він — і я гадаю, що промовець буде зобов'язаний те все пояснити.

— Я теж так гадаю. Мені здається, що ті свята мають глибший зміст, ніж ті, що їх передбачує інший плян: Свято Людських Прав, Праці тощо. Зрештою, вони, в порівнянні з Життям — другорядні.

Френсіс лише з великим трудом стримував своє захоплення, а розпромінений погляд його очей зраджував у цю хвилину у відступникові священика більше, ніж коли. Було ясне, що його серце все ще домагалося релігійних практик.

Мейбел затиснула руки.

— Я вважаю це прекрасним, — сказала вона тихо, — і воно... воно таке реальне!.

Френсіс глянув на неї вдячним оком.

— О, так, пані! Саме в цьому річ. Нема вже тієї віри, як то ми звикли були називати: тепер це візія фактів, у яких ніхто не може сумніватися, а рівночасно кадило пояснює божеськість життя та його загадку.

— Ну, а статуї? — докинув Олівер.

— Спершу мусять зробити їх із глини. Пан Маркенгайм має негайно взятися до роботи. Коли ті фіґури будуть апробовані, то можна буде почати різьбити їх із мармору.

Мейбел знову заговорила поважно і лагідно:

— Я гадаю, це буде завершенням нашого діла. Дуже тяжко з'ясувати наші принципи — мусимо їх бачити втіленими, мусимо мати образ.

— Невже ж так, Мейбел?

— Не хочу тим сказати, що всі люди не можуть обійтися без того, одначе багато-багато людей таки не може. Люди з обмеженою уявою потребують конкретних образів. Мусить бути якесь русло, в яке скеровувалися б їх стремління... Ах, я не всилі висказати цього словами!

Олівер легенько притакнув головою. Видно, він теж роздумував над цим.

— Так, — сказав він — я теж думаю, що воно причиниться до розвитку людської думки і спинить зміст забобонів.

Френсіс звернувся до нього раптово:

— А що скажете, пане, про новий монаший Чин, що його створив Папа?

Олівер нахмарився.

— Я гадаю, що це найнебезпечніший крок з усіх, що він колинебудь зробив. Коли він діє щиро — викличе величезне обурення, коли ж це лише хитрість, то нею він лише сам себе здискредитує. Чому, властиво, питаєте мене про те?

— Я рад би знати, чи в манастирі не виникнуть якісь неспокої з того приводу.

— Мені було б дуже шкода такого заколотника.

Озвався телефонічний дзвінок. Олівер зірвався з місця і підійшов до телефону. Мейбел бачила, як натиснув ґудзик — сказав своє ім'я... і приклав слухавку до вуха.

— Це Сновфордів секретар, — сказав до обоїх зацікавлених. — Сновфорд хоче... Ах!...

Ще раз повторив своє ім'я і слухав далі.

— Ах! Але ж ясно, чи не так? Дуже мені прикро... Так.... Так, так, він тут... Направду. Дуже добре, за хвилиночку будемо у вас.

Відложив слухавку і вернувся до гостя і дружини.

— Дуже мені шкода, — сказав, — але президент не візьме активної участи у святі. Та ще напевно не знати, чи не прибуде як гість. Сновфорд хоче негайно бачитися з нами обома, пане Френсіс. В нього буде Маркгайм.

Хоч Мейбел розчарувалася теж, вона бачила, що Олівер більше зворушений ніж розчарований.

ПЯТА ГЛАВА

1

Персі Френклін, новий кардинал-протектор для Англії, вийшов із папських апартаментів з Гансом Штайнманом, німецьким кардиналом-протектором. Разом прийшли до ліфту й усе ще мовчки вийшли з нього. При дверях до хати Персі пристанув, легко вклонився і ввійшов без словечка. Його молодий секретар Брент, який щойно недавно приїхав із Англії, встав, коли Персі ввійшов.

— Еміненціє, — сказав він, — прийшли англійські часописи.

Персі взяв один з часописів, вийшов до сусідньої кімнати й усів. Глянув на текст у чотири шпальти, попереривaний величезними підтитулами, що складалися з коротеньких речень, як це сто літ тому було звичаєм в Америці. Ще й досі не придумали кращого способу для обдурювання малосвідомих людей.

Глянув на назву часопису. Це було англійське видання "Ери". Потім став перечитувати підтитули. Були вони такі: "Державні святкові врочистості", "Приголомшуюча Величавість", "Релігійний Ентузіязм", "Манастир і Бог". "Католик-фанатик". "Бувші священики як службовці".

Перебігаючи очима сторінки, Персі прочитував лише короткі разючі фрази і так виробив собі погляд про події в манастирі. Знав уже про цю подію з телеграми. У цій самій справі розмовляв теж із Святішим Отцем.

Отже, не було нічого нового.

Саме хотів відложити газету на бік, як впало йому в очі одне прізвище.

"Як довідуємося, містер Френсіс (церемоніяр), якому всі дуже вдячні за його велику запопадливість і спритність) у найближчих днях від'їде до північних міст з доповідями про державну релігію. Цікаво зазначити, що той добродій усього кілька місяців тому назад служив при вівтарі, як католицький священик. Для своєї праці має до розпорядження двадцять чотирьох колеґ, які ступили на такий же шлях".

— Господи Боже! — вимовив Персі вголос і відклав часопис.

Одначе думки його відірвалися від відступника і зосередилися довкола значення всієї справи в цілому. Пригадав собі теж, що мав іти нагору.

Словом, дарма було заперечувати, що введення пантеїстичної релігії було величезним успіхом в Англії, як теж і в Німеччині. Франція все ще була занадто зайнята культом людини, щоб розглядати ширші питання. Люди привикли були говорити, що Англія занадто

твереза й весела. А все ж відігравалися там надзвичайні сцени. Гомін ентузіястичного захоплення оповивав манастир, коли стягнули розкішно розмальовані заслони й за ними з'явилася велетенська маєстатична і владна фігура мужчини, зображена артистом у природних барвах. Залита сяйвом свічок, стояла напроти великого екрану, що закривав гробницю. Маркенгайм виконав свій твір знаменито, а палка промова містера Бренда з'ясувала приявним цю небуденну подію. Він наводив уступ за уступом із єврейських пророків, говорив про Місто Миру, мури якого виростали тепер перед очима глядачів.

"Встань, ясносте, бо світло твоє настало і слава Господня засяла над тобою... Бо, дивись, я створюю нові небеса і нову землю; давньої не треба пам'ятати і хай вона не приходить на думку... Не буде вже більше чути у твоїй країні про насилля, спустошення або руїну у твоїх границях. О, ти, такий довгостраждаючий, багатий бурею і непотішений, дивись, я накладу на твої мури гарних красок, а твої підвалини прикрашу сафірами... споряджу тобі вікна з агатів, а брами з карбункулів й усі твої границі назначу дорогоцінним камінням. Встань, світися, бо з'явилося світло твоє".

Коли тишу порушив легенький брязкіт ланцюжків кадильниці, велитенська юрба впала навколішки й завмерла, а дим кучерявився над кадильницею, що її тримала рука бунтівника. Потім заграв орган, і численний хор на поперечній наві грімко проспівав антифон, що його раптом перервав пристрасний крик якогось збожеволілого католика, якого вмент змусили замовкнути.

— Неймовірне, просто неймовірне! — говорив до себе Персі. А все ж неймовірне сталося — Англія знову винайшла собі нову релігію, що було закономірним і неминучим наслідком природного прагнення молитви. З провінцій надходили такі ж самі вістки. В одній за одною катедрах відігравалися подібні сцени. Маркенгаймів архитвір, виконаний після ухвалення законопроєкту за чотири дні і механічними засобами помножений на чотири тисячі копій, був розіслані до всіх видатніших місцевостей. Лондонські часописи були дослівно засипані телеграмами, які сповіщали, що цю нову релігію приймали через аклямацію та заявляли, що людська думка нарешті знайшла правильний вислів. "Якщо не було б Бога — міркував собі Персі — то Його треба б було винайти". Дивувала його теж спритність, із якою ввели цю нову релігію. Вона не займалася справами, над якими можна б дискутувати, якісь політичні тенденції, що могли б пошкодити їй, — були виключені. Не виконувала надто великого натиску в справі громадянства, праці й усього іншого на замаскованих індивідуалістів і лінтяїв. Осередком і джерелом усього стало життя, приодягнене в пишні шати давнього культу. Був це свого роду позитивізм, католицизм без християнства, гуманізм без його хиб. Почитали не людину, лише поняття людини, позбавленої всього надприродного. Насправді, сказав собі Персі, те все було чортівськи хитре, а старе як Каїн.

Звідомлення, що його Персі саме предложив Святішому Вітцеві, зродилося з розпуки або надії, він сам не знав, з чого. Просив, щоб

Святіший Отець зволив видати строгий декрет, який забороняв би католикам усяке насильство. Вірних слід заохочувати бути терпеливими, щоб не брали участи у нових церемоніях і нічого не говорили, хіба тоді, як їх допитували б, а всяке переслідування переносили радо. Предложив, щоб разом з німецьким кардиналом в кінці року повернутися до своїх країн, з метою підтримати слабодухів, додаючи їм нової відваги. Але і Персі і німецькому кардиналові відповіли, що їх покликання зобов'язує залишитися в Римі, хіба сталося би щось непередбачене.

Про Фельзенбурґа нічого нового не було чути. Говорили, що він на Сході, але всі подробиці залишалися в тайні. Персі розумів дуже добре, чому Фельзенбурґ не був на врочистості, хоч його сподівалися. По-перше, тяжко було б дати тут першенство почати котрійсь із двох країн, які перші ввели це набоженство. По-друге, Фельзенбурґ був занадто бистрий політик, щоб ризикувати можливу невдачу. По-третє, щось мусіло діятися на Сході. Цю третю точку тяжко було зрозуміти; ще не було зовсім ясне, але подобало на таке, що успіх із минулого року не був дуже певним. Видно, справа мусіла мати щось спільного з релігією. Щодо того, були різні чутки, віщування, пророцтва, перебільшування.

В душі Персі наступив перелім. Він уже не попадав у розпуку. Сам не знав, як це сталося. Правив Службу Божу, полагоджував величезне листування, заглиблювався в роздумування і, хоч не чув нічого, знав усе. У його вірі не було найменшої тіні сумніву, ані вагання. Подобав на такого, що працює глибоко під землею, але все ж знає, що десь там угорі співають пташки, світить сонце, пливе вода. Розумів себе самого доволі добре, і відчув, що віра його скристалізувалася так чітко, як ніколи. Бо це була чиста віра, виразне зрозуміння духового, віра, що не піддавалася розкошам уяви і не скорялася перед небезпеками. Пояснював це собі так, що Бог провадить душу через три стадії: перша стадія — це стадія поверхової віри, що сприймається безкритично від духовних авторитетів і виявляється в релігійних практиках без глибшого розуміння, але й без сумнівів; друга стадія починається з пробудженням емоційних і пізнавальних сил душі, а відзначається радістю, поривами, містичними візіями та небезпеками; це стадія постанов, об'явлення покликань, але також і ризика аварій; третя містерійна, неокреслена стадія охоплює поновно пізнання всього попереднього шляхом чисто духовим (що скидається на сценічну виставу по пробах підготовки), і в цій стадії людина пізнає Бога, але не з якогось пересвідчення: вона вбирає в себе Його ласки несвідомо, навіть без захоплення і помалу, але дух у глибинах своєї істоти, далекий від емоцій і розумових сприйнять, уподібнюється до образу і мислення Христа.

Так сидів Персі, схилившись на спинку фотелю, заглиблений у думках і поглядав на святий Рим крізь вересневу мряку. Як довго потриває цей мир? — питав себе. Мав таке враження, що в повітрі висіла чорна примара приречення.

Схопив за дзвінок і задзвонив. — Принесіть мені найновіше звідомлення о. Блекмора, — сказав. коли ввійшов секретар.

2

Дуже чуйний з природи, Персі, завдяки наполегливій постійній праці, довів цю прикмету до великої досконалости. Ніколи не забував розумних Блекморових завважень, зроблених рік тому. І через те, ставши кардиналом, схотів мати того священика своїм кореспондентом. Коли секретар приніс чотири густо записані картки, датовані з Вестмінстеру, Персі зразу ж кинув оком на останній уступ перед звичайним припорученням: "Містер Філіпс, колишній секретар містера Бренда, якого Ваша Еміненція мені рекомендували, був у мене два чи три рази. Тепер він опинився в дивному стані. Сам він не має ніякої віри, та розумом не бачить іншої надії, лише в католицькій Церкві. Просив навіть, щоб його прийняли до Чину Христа Розп'ятого, та це, — очевидно, — неможливе. Одначе, нема сумніву, що бажає цього щиро; я познайомив з ним багато католиків, сподіючись, що вони зможуть помогти йому. Дуже хотів би я, щоб Ваша Еміненція побачилися з ним".

Перед від'їздом з Англії й опісля Персі й далі вдержував знайомство, яке був зробив, коли навернув до Бога стареньку паню Бренд. Ледве чи здавав собі справу, чому саме поручав його священикові. Філіпс не зробив на Персі якогось особливого враження. Виглядав боязким, нерішучим. Та все ж безкорисливий вчинок того чоловіка, яким він виставляв на небезпеку своє становище, зворушував. За тим учинком мусіло скриватися щось більшого.

Тепер наче щось підказувало Персі спровадити Філіпса до Риму. Може, у цій духовій римській атмосфері знайде віру? Як би там не було, розмова з бувшим секретарем пана Бренда може бути корисна.

Знов подзвонив.

— Пане Брент, — сказав Персі, — у вашому найближчому листі до о. Блекмора, напишіть, що я хочу бачити чоловіка, якого він хотів прислати — себто, містера Філіпса.

— Добре, Ваша Еміненціє.

— Це не надто спішна справа. Може прислати його, коли йому завгодно.

— Так, Еміненціє.

— Може приїхати щойно в січні. Буде доволі часу, якщо не зайшла б якась важка причина.

Розвиток Чину Христа Розп'ятого поступав так гарно, що це можна було б назвати малощо не чудом. Заклик Святішого Отця упав, наче іскра у купу соломи. Здавалося, що християнський світ у цю хвилину чекав власне такої нової організації. Відгомін, який учинило її проголошення, перевищав найбільш оптимістичні сподівання. Фактично ввесь Рим з передмістями, — разом три мільйони населення,— тиснувся до реєстраційних станиць на площі св. Петра, як тиснуться зголоднілі за харчами, в розпуці натискаючи на двері. День-у-день сам Святіший Отець сидів на своєму троні; величня, сяюча постать, під вечір чимраз блідіша й перетомлена, — мовчазно благословив кожного з тієї велетенської юрби, що роїлася поміж бар'єрами, відбувши приписаний піст та прийнявши Причастя, щоб стати навколішки перед своїм Зверхником і поцілувати папський перстень. Умо-

вини прийняття до нового Чину були такі строгі, як того вимагали обставини. Кожний кандидат мав висповідатися у свого, для тієї цілі визначеного, священика. Священик розглядав якнайточніше мотиви та щирість кандидатів і всього лише одна третина петентів була прийнята. Тим, які побоювалися, що й така кількість завелика, відповіли, що майже всі бажаючі вже пройшли вогненну пробу, заки ще внесли були прохання у справі прийняття. З трьох мільйонів римського населення яких дві третини схоронилися тут перед релігійними переслідуваннями. Вони воліли жити, непомітні і погорджувані, у тіні Бога, ніж у сліпучому сяйві своєї безвірної країни.

П'ятого вечора після прийняття новиків папа скорим рухом підвівся з місця, простягнув руки та виголосив таку гарячу молитву, якої базиліка за свого довгого існування ще ніколи не чула:

"Благословен Господи! — викликнув він із піднесеним угору обличчям і сяючими очима. — Хай буде благословенний Господь Бог Ізраїля, бо він зійшов і відкупив свій нарід. Я, Іван, Намісник Христовий, слуга слуг і грішник серед грішників, закликаю вас, бути бадьорими духом в Ім'я Боже. На Розп'ятого на хресті прирікаю вічне життя всім тим, що видержать у Його Чині. Він Сам сказав це: "Хто переможе, тому дам корону життя".

"Дітоньки, не бійтеся того, хто вбиває тіло. Він більше нічого вдіяти не може. Бог і Його Мати є з нами!..."

Так плили Його слова, що розповідали величезній, пройнятій жахом юрбі про кров, що вже давно була пролита на цьому місці з тіла апостола, тіло якого поховане у віддалі ледве сто п'ятдесят стіп від місця, де вони тепер стоять. Переконував, підбадьорював, загрівав. Вони самі готові були на смерть, коли така була Божа воля. Коли ж ні, то їх намір буде вважатися ділом. Тепер вони мусіли жити у послусі, — бо їхня воля вже більше не є їхньою, лише Божою волею; мусіли відтепер жити в чистоті, бо їх тіла були відкуплені великою ціною; жити в нужді, бо їх було царство небесне.

Закінчив урочистим тихим благословенням Міста і Світу. Пізніше кілька вірних запевнили, що підчас промови бачили завислу в повітрі над Папою з'яву, схожу на птаха, білого, наче туман, і прозорого, наче вода.

Серед християн поза Римом проголошення нового Чину також увінчалося повним успіхом. День-у-день до Риму приходили довгі списки членів Чину, зладжені дієцезіяльними властями. Одначе, останніми днями надходили ще й інші, почесніші списки. Вони звідомляли, що Чин почав уже працю, що навіть у найбільше зневірених серцях пробудилася надія. Поруч з тим приходили ще поважніші відомості про великі перемоги в іншій площині. В самому Парижі в одному-одинокому дні сорок членів нового Чину спалено живцем, заки ще влада вспіла стати в їхній обороні. З Еспанії, Голяндії та Росії також приходили подібні вістки. В Дюсельдорфі, в церкві св. Лаврентія нападено на вісімнадцять мужчин і хлопців та вкинено їх одного за одним у міський канал. Кожний із мучеників при тому співав: "Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй нас!" Уриваний спів довго виходив із глибини каналу, поки його не втишили

камінням. Німецькі в'язниці також уже наповнялися першими гуртами Христових борців.

Світ здвигав плечима і заявляв, що потерпілі самі в усьому винні, і хоч осуджував жорстокість юрби, домагався від влади пильнішого розгляду нової змови прихильників забобонів і рішучого їх здавлення.

А рівночасно робітники в церкві св. Петра працювали над спорудженням нових вівтарів, на каменях яких виковували імена тих що вже сповнили свої обітниці й здобули мученицькі вінці.

То була перша Господня відповідь на визов світу.

Коротко перед Різдвом сповістили, що Святіший Отець буде правити Службу Божу в останньому дні року при папському вівтарі в церкві св. Петра в наміреннях Чину. Негайно почалися приготування.

Це мало бути свого роду прилюдне визнання нового Чину. На здивування загалу видали спеціяльний заклик до членів Святішої Колеґії, щоб усі взяли участь в урочистості, за виїмком тих, хто був прикований недугою до ліжка. Виглядало, що Папа рішився сповістити світ про проголошену війну, дарма що неприявність кардиналів у їх провінції упродовж п'яти днів могла спричинити непередбачені ускладнення; розпорядок усе ж видано, він мусів бути виконаний.

Було то дивне Різдво.

Персі наказано асистувати Папі при Службі Божій. Він сам опівночі відправив Сл. Божу в своїй приватній капличці. Вперше за все своє життя побачив те, про що чував так часто — чудову старовинну папську процесію, що при світлі смолоскипів посувалася вулицями від Лятерану до св. Анастасії. Кілька літ тому Папа відновив той старовинний звичай, що не відбувався вже малощо не півтора віку. Невеличка базиліка була зарезервована для особливо упривілейованих, але вулиці від катедри до церкви, як теж по двох боках трикутника були залиті безчисленною масою мовчазних постатей і палаючих смолоскипів. Святішому Отцеві асистували до Служби Божої колишні голови держав. Персі зі свого місця слідкував за цією неземською драмою Страстей Ісуса Христа, відтвореною від Рождества руками його старенького янгольського Намісника. Тяжко було уявити собі тут Голгофту, бо тут рішуче панував дух Вифлеєму. Над простим вівтарем сяяло небесне світло, а не царювала надприродна темрява. Під старечими руками лежало Дитятко, зване Чудовним, а не зломлений Скорбний Чоловік.

"Адесте фіделес" — співав хор із трибуни. "Прийдіть, славмо, а не плачмо, торжествуймо, втішаймося, будьмо дітьми! Як Він став для нас Дитятком, станьмо дітьми для Нього. Одягнімо дитячу одежу, обуймо взуття миру. Бо настало Царство Боже; Він облечився у красу; Господь облечився в силу і препоясався. Він установив світ, який не буде зрушений. Престіл Його зготовлений здавна. Він предвічний. Тож радій, донько Сіону, кричи з радости, донько Єрусалимська! Дивися твій цар іде, до тебе, Святий Спаситель Світу. Пізніше буде доволі часу на терпіння, коли володар світу цього виступить проти Небесного Володаря."

Так думав Персі, коли, пишно зодягнений, стояв окремо, щоб бути малим і скромним. Певно, нічого не було неможливе для Бога. Чи те містичне Народження не могло вчинити ще раз те, що було вдіяно передше: підкорити своєю слабою силою все, що горде, що ставить себе вище Бога? Воно вело трьох мудрих царів почерез пустиню, як теж пастирів від череди. Тепер має біля себе королів, що зложили свої корони, а принесли золото своїх вірних сердець, миро бажаної мученицької смерти й кадило чистої віри. Невже ж республики не можуть теж відмовитися від свого блиску і присмирити юрбу? Невже не може себелюбство відректися себе, а світова мудрість признати своє невігластво?

Потім пригадав собі Фельзенбурґа і серце його заболіло.

3

Персі вже так привик до поганих вісток — про відступство, смерть, утрати — що спокій минулого тижня надзвичайно його відсвіжив. Здавалося йому навіть, що його сподівання, зроджені в церкві Святої Анастасії, здійснилися скоріше, ніж він припускав і що це гарне старовинне свято ще не зовсім утратило свою силу, навіть у світі, який заперечував його історичність. Бо взагалі нічого важливого не сталося. Записано, правда, ще кілька мученицьких смертей, але це були відірвані випадки. Про Фельзенбурґа взагалі не було вісток.

Одначе, Персі дуже добре знав, що завтрішній день буде надзвичайним, принаймні для Англії й Німеччини, бо в Англії від завтра участь у відправах стане обов'язковою вперше, а в Німеччині — вже вдруге. Чоловіки й жінки мусітимуть тепер виявити своє ставлення до справи.

Минулого вечора Персі побачив світлину постаті, якій завтра мусітимуть поклонятися в манастиці, та з віддразою подер її на шматки. Фотографія зображувала величезну нагу жінку, маєстатично чарівно-гарну з головою та плечима поданими назад, наче б та жінка побачила перед собою якусь дивну з'яву; рамена опущені вділ, а долоні трошечки піднесені, пальці розставлені наче від зчудування. Уся постава, зі стисненими докупи стопами й колінами, була спокусливим втіленням чекання, надії й бажань. На довершення, її голова з довгим волоссям була увінчана короною з дванадцяти зір. Отож, це була дружина того першого — втілення людського ідеалу материнства, що завжди чекає своєї дитини?

Глянувши на білі клаптики, що лягли біля його стіп, наче трійливий сніг, Персі скочив на ноги, перебіг через кімнату і впав на коліна перед аналоєм і в безмежному болі бажання відкупити кривду вчиненого блюзнірства, заячав:

— О, Мамо, Мамо!

Благав прощення в небесної Цариці, яка, тримаючи на руках свого правдивого Сина, спокійно поглядала на Персі зі свого п'єдесталу. А він більше нічого не міг сказати.

Одначе, цього ранку був спокійним. Відправив Службу Божу в

наміренні св. Сильвестра, папи й мученика, останнього святого у черзі християнського року. Цілісіньку ніч площа була набита мовчазними людьми, що чекали хвилини, коли в сьомій годині відчиняться двері. А тепер і церква і площа були знову повні людей. Геть далі до ріки, як далеко сягало око, всюди були люди, бо було проголошено, що після Служби Божої та процесії членів Чину попри папський трон, Папа поблагословить Місто і Світ.

Персі покінчив молитви, замкнув служебник і чекав на прислужника, що мав з'явитися з хвилини на хвилину.

Нараз у передній кімнаті почулися голоси, скорі кроки та чиїсь голосні домагання в англійській мові. Зацікавлений, Персі підвівся.

— Їх Еміненція мусять зодягнутися. Не можна!

На це почулася гостра відповідь, а далі — відгомін борикання. Хтось шарпнув клямку. Це було підозріле і Персі, скочивши до дверей, широко їх одчинив.

Перед дверима стояв блідий, пошарпаний чоловік, якого Персі спочатку не пізнав.

— А це що?.. — почав Персі та зараз же впізнав прибульця. — Містер Філіпс! — вигукнув.

Філіпс простягнув руки.

— Це я, пане... Ваша Еміненціє... я щойно приїхав!.. Питання життя і смерти... А ваш прислужник каже мені...

— Хто вас прислав?

— Отець Блекмор.

— Які ж новини, добрі, чи погані?

Філіпс кинув очима на прислужника, який все ще, випростуваний та ображений, стояв кілька кроків позаду. Тепер Персі зрозумів. Поклав руку на плече Філіпса й повів його до кімнати.

— Джеймс, постукаєте за дві хвилини.

Оба пройшли воскованою підлогою. Персі пішов на своє попереднє місце при вікні, обперса об віконницю.

— Скажіть мені все одним реченням, пане, — озвався до задиханого Филипса.

— Серед католиків змова. Хочуть завтра висадити манастир у повітря. Я знаю, що Папа...

Персі рухом руки наказав йому замовкнути.

ШОСТА ГЛАВА

1

Цього пополудня, коли гурток з шістьох осіб вийшов з ліфту, летовище відносно було порожнє. Ті, що прибули, нічим не різнилися від звичайних пасажирів. Німецький та англійський кардинали були в простих хутрах, без усяких відзнак. Їхні капеляни стояли поблизу, а два послугачі поспішали вперед до літака з клунками, щоб там зарезервувати цілий переділ.

Всі чотири не говорили ні словечка, поглядаючи на службовців, що увихалися на борті бласкучої потвори, яка лежала на сталевій

сітці, готова з головокружною швидкістю врізатися своїми плавцями в повітря.

Персі раптовим рухом відвернувся від інших, підійшов до відчиненого вікна, що виходило в сторону Риму, нахилився, опершись ліктями на підвіконник, і почав дивитись.

То був незвичайний вид.

На заході вже сутеніло, а фіялкове небо набирало на овиді ясного жовто-гарячого кольору, з кількома як кров червоними пасмугами. Внизу видніла темна синява міста, то тут то там нацяткована темними кипарисами і поперекраювана тонкими безлистими верховіттями тополевого гайку, що тужив за муром. А зараз поза цим образом виринала величава баня Мікель Анджеля у відтінках, що їх описати людське слово безсиле.

Десь у далечі вдарив дзвін і втомлене місто почало посилати Богоматері вечірній молебень. Із тисячі веж поплила ніжна мелодія, топлячись у безмежних просторах тисячами відтінків. Поважний бас Святого Петра, м'який тенор Лятерану, захриплий плач старенької церковці із якоїсь закутини, пронизливе дзеленькання з манастирів і каплиць — все те зливалося в одну містичну гармонію звуку та світла. Вгорі тремтливе помаранчеве повітря, внизу перегуки дзвонів. Лілеї, солодкі, повні екстази.

"Alma Redemptoris Mater" — прошептав Персі, а в очах його показались сльози. "Ласкава Мамо Спасителя, відчини двері небесні, зоре морська, змилосердися над грішниками... Господи Боже, зішли ласку Твою в серця наші, благаємо Тебе, щоб завдяки мукам і хрестові Сина Твого, ми вдостоїлися величнього Воскресення."

Ще хвилинка — і копула зникла, з нею і море міських домів. Зорі, здавалося, прилітали до нього, і з ревом мотору повітреплав пустився своїм шляхом на Північ.

Персі відітхнув глибоко і вернувся до своїх приятелів.

2

— Скажіть же мені, будь ласка, хто він, цей чоловік? — ще раз озвався старенький кардинал, коли оба посідали один напроти одного, а капеляни в іншому переділі.

— Цей чоловік? Він був секретарем Олівера Бренда, одного з наших політиків. Саме він післав мене до смертного ложа старенької пані Бренд і через те втратив посаду. Тепер працює як журналіст. Це рішуче чесна людина. Ні він не католик, хоч дуже хотів би ним бути. І тому, що не католик, вони йому довіряють.

— А вони?

— Про них я нічого не знаю, хіба те, що з розпуки вони готові на все. У них доволі сильна віра, щоб узятися за діло, але мають її замало, щоб бути терпеливими. Вони, напевне, думали, що цей чоловік буде сприяти їм. Та, на їх біду, він має совість, а, крім того, розуміє, що влада після такого атентату нарешті знайшла би привід покінчити з толеранцією. Чи ви, Еміненціє, здаєте собі справу, як вороже все до нас настроєне?

Старенький кардинал сумно похитав головою.

— Чи я здаю собі справу? — прошептав він. — І мої Німці теж замішані в тому? Чи ви певні того?

— Еміненціє, це широко розгалужена змова. Воно вже цілі місяці кипить. Щотижня відбувалися збори, держали все у якнайбільшій тайні. Ваші Німці відкладали лишень для того, щоб удар по можливості був найбільш нищівним. І ось завтра... — Персі розпачливо відхилився назад.

— А що ж Святіший Отець?

— Я був у Святішого Отця зараз після Служби Божої. Папа є тої самої гадки, що й ви і післав по вас. Це наша одинока можливість, Еміненціє.

— Як же ж ви гадаєте, чи ми зможемо перешкодити тому?

— Не знаю, але іншого виходу не бачу. Я зразу ж піду до архиєпископа й розкажу йому про все. Гадаю, ми прийдемо о третій, а ви, якщо не помиляюся, будете в Берліні о сьомій годині за німецьким часом. Врочистість має відбутися в одинадцятій. До того часу зробимо все, що в наших силах. Уряд буде знати, а вони теж знатимуть, що ми в Римі нічого не винні. Я гадаю, що вони прикажуть оповістити, що кардинал-протектор та архиєпископ із своїми помічниками заховалися в захристіях. Вони подвоять варту — вгорі кружлятимуть літаки. А потім... Ну, — все в Божих руках!..

— Як гадаєте, чи змовники таки не занехають свого пляну?

— Не знаю, — відповів коротко Персі.

— Я чув, що вони мають іще й інший плян.

— Власне, власне! Коли ніщо не перешкодить, схочуть кинути вибуховий матеріял згори. Якщо й це не вдалось би, то щонайменше трьох людей готові посвятити себе й самі віднесуть динаміт до манастиря... А ви Ваша Еміненціє...

Кардинал глядів на нього пильно.

— Моя програма така як і ваша — сказав він. — А чи ви, Ваша Еміненціє, взяли під увагу наслідки обох можливостей? Коли ж нічого не станеться...

— Коли нічого не станеться, то нас уважатимуть дурисвітами, що хотіли здобути славу. Коли ж станеться, ну... тоді ми всі опинимося перед Богом. Молімся за те друге, — додав він пристрасно.

— Це бодай легше перенести, — запримітив старенький.

— Пробачте, Еміненціє, я не повинен був того казати...

Запанувала мовчанка, лишень чути було невтомний рух пропелера. Хтось у сусідньому переділі нараз закашляв. Утомлений Персі похилив голову на руку і дивився у вікно.

Вчизу під ними земля скидалася на темну, безконечну порожнечу. Вгорі все ще трохи ясніло небо, а крізь морозну млу, якою, похитуючись від змагання з вітрами, продирався літак, час-від-часу мерехтіли зорі.

— В Альпах буде холодно, — прошептав Персі. І нараз, наче похопившись, додав: — А я не маю ні найменшого доказу, нічого, крім слова тієї людини.

— І ви певні того?

— Я певен.

— Еміненціє, — сказав раптово Німець і вдивлявся в обличчя Персі, — але ж це надзвичайна схожість!

Персі всміхнувся мовчки. Його вже втомило чути вічно те саме.

— І що ви скажете на це? — вперто допитувався другий.

— Мене вже не раз питали про це, — відповів Персі, — і я не знаю, що сказати.

— А мені здається, що Бог недарма так учинив, — прошептав з трудом Німець і все ще вдивлявся в нього.

— Що ви хочете тим сказати, Еміненціє?

— Це свого роду антитеза — друга сторона медалі. Я не знаю...

І знову настала мовчанка. Крізь скляні двері заглянув непоказний, синьоокий Німець - капелян, але йому зараз дали знак рукою, і він відійшов.

— Еміненцією, — сказав старенький кардинал раптово, — тут треба багато дечого обговорити. Мусимо мати якісь пляни.

Персі похитав головою.

— Не треба ніяких плянів, — сказав він. — Ми не знаємо нічого, лише голий факт — ніяких прізвищ, нічого... Ми... ми наче ті діти у тигровій клітці. А один із нас виглядає вже так, наче б побачив тигра.

— А я гадаю, що ми все ж повинні порозумітися щодо зв'язків між собою.

— Якщо ще житимемо..?

Дивно воно виглядало, що ініціятиву перейняв Персі, хоч багряницю носив він ледве яких три місяці, а його співрозмовник був кардиналом дванадцять літ. Та Персі ледве чи здавав собі справу з того. Від часу розмови з Папою, коли було закинуто всі старі пляни й ухвалено такі сенсаційні постанови, коли Папа поблагословив його (все те сталось впродовж пів години), відтоді всі його думки сконцентрувалися довкола нового положення. Відчував у собі нову силу, але теж велику розпуку.

Тепер залишилися йому дві речі: ганьба, або смерть. Третього виходу не було, якщо змовників не приловлять із вибуховим матеріялом. Вони чейже закинуть свій плян, знаючи, що Божі заступники загинули б разом з ними; це рівнялося б ганьбі, бо виказався б обман, мовляв, такою ціною хотіли здобути славу. Можуть теж не схотіти занехати свого наміру, смерть кардинала та кількох єпископів уважатимуть невисокою ціною за довершення пімсти. В такому випадку стояли перед ним Смерть і Суд. Але Персі вже не відчував страху. Чи може бути більша ганьба, як ця, яку він уже переживав: ганьби самітности й недоір'я? А смерть не може бути інакша лише солодка — це врешті буде пізнання й відпочинок. Кардинал, наче перепрошуючи, вийняв свій часослов і став читати.

Персі поглядав на нього заздрісно. Ах, думав собі, коли б то він саме був такий старий як оцей! Рік-два міг іще переносити всяне поневіряння, але не п'ятдесят літ, подумав собі. Це була майже безконечна дорога (навіть якщо все складалося б гарно), що послалась би перед ним, дорога вічної боротьби, пригноблення, наруги, зневаги від ворогів. Церква занепадала з кожним днем усе більше. А що, як цей зрив не був нічим іншим, як лише останнім спалахом

віри перед смертю? Як перенести це? Він бачитиме як атеїзм з кожним днем зростатиме і перемагатиме. Фельзенбурґ додав атеїзмові такого розгону, наслідки якого годі передбачити. Ніколи досі в демократії один чоловік не мав стільки сили у своїх руках!

Потім думки його знову зосередилися над завтрішнім днем. Ах, коби той день приніс йому лише саму смерть!.. Блаженні мертві, що вмирають у Господі!.. Потім став докоряти собі за своє боягузтво, як би там і не було, — Бог — це Бог! Він уважає британські острови чимсь дуже манюсеньким.

Персі вийняв свій часослов і відкрив сторінку свята св. Сильвестра, перехрестився і став молитися. Незабаром увійшли оба капеляни та зайняли місця. Царила тишина, чути було лише шум пропелера і дивний шепіт вітру надворі.

3

Коло дев'ятнадцятої години заглянув у двері рум'яний англійський стюард і пробудив Персі з дрімки.

— Обід буде за пів години — сказав на есперанто. Такий звичай на міжнародніх летунських шляхах. — Сьогодні вночі не будемо причалювати в Туріно.

Зачинив двері й пішов далі. З коридору чути було, як зачиняв двері і сповіщав те саме у кожній кабіні.

"Тож у Туріно пасажири не будуть виходити", — думав собі Персі. — "Певне теж прийшла радіотелеграма, що ніхто не приїде туди, щоб всісти там." Це була добра вістка, яка означала, що в Лондоні будуть скорше. Може, й кардиналові Штайнманові вдасться захопити скорше літак до Берліна? Персі встав, випростувався і пішов до вмивальні вмити руки. В умивальні саме (що була на другому кінці літака) як зігнувся над мидницею, виглянув у вікно і, наче очарований поглядав униз на Туріно. Та чудове море світла вже зникало, бо літак завернув до Альп. "Яким маленьким видається згори це величезне місто — думав собі, — а все ж яку мало владу? Сяйво, що залишилося на яких п'ять миль позаду, правило всією Італією. В котромусь з тих лялькових домів, що їх схопив був швидкий погляд Персі, може в цю годину сиділи разом на раді люди й радили над тілами й душами, відкидали Бога та насміхалися з Його Церкви. А Господь дозволяв на те все та не давав ніякого знаку. Місяць або два тому тут був Фельзенбурґ, двійник Персі! І ця думка мечем пробила серце молодого кардинала.

Кілька хвилин пізніше всі чотири духовники сиділи при круглому столі у невеличкому переділі їдальні. Обід був знаменитий, подали його, як і завжди, з кухні: пляшка червоного вина до кожного обіду; стіл і крісла нахилялися легесенько за найменшим рухом літака. Духовники не говорили багато, обох кардиналів цікавила лиш одна тема, а капеляни не знали ще всієї тайни.

Під кінець обіду німецький кардинал став трохи непокоїтися.

— Вернуся до моєї кабіни, — сказав нарешті. — Без футряного пледу буде мені холоднувато.

Його капелян пішов служняно за ним, залишаючи недокінчений обід. Персі замкнувся сам з о. Коркреном, своїм англійським капеляном, що недавно приїхав із Шотляндії.

Випив вино, з'їв кілька фіґ і став глядіти крізь вікно в нічну темінь.

— Ах, — озвався Персі, — дивіться, отче, нарешті ми опинилися над Альпами!

Персі тричі перелітав понад Альпами і тепер пригадав собі те незабуте враження, яке робили на нього ті гори. Раз бачив їх із великої висоти у ясний день: вічне, незмірне море білого льоду, поперерізуване горбинами та зморшками, але для людей на землі вони були велетенськими горами, що мали власні імена і викликали глибоку пошану. По другому боці того моря земля, здавалося, переходила у безмежний простір. Тепер Альпи здавалися йому ще величніші, як колинебудь, і Персі приглядався до них з дитинною цікавістю.

Літак піднісся тепер високо до просмику, що перетинав гігантичні узбіччя гір. Провалля на скелі творили тут щось подібне до внутрішніх укріплень серед велетенських мурів. З такої висоти вони, щоправда, виглядали незначними, але про правдивий розмір тих природних твердинь легко можна було доміркуватися.

Дивлячись угору, Персі бачив безмісячне небо, що іскрилося морозними зорями, що їхнє мерехтіння одначе не могло прояснити темряви і тому справляло ще глибше враження.

Глянувши знову вниз, Персі помітив зміну краєвиду. Безмежний повітряний простір за замороженими шибами вікна видавався тепер чимсь доторкальним. Оксамитна темінь шпилькових лісів переливалася темно-сірими відтінками. Тут і там слабо відблискували плеса води або плями снігів. Потворні голі скелі вихоплювалися з темені й відразу ж зникали. Узбіччя і шпилі, що виростали перед очима, проповзали гадючим рухом. Узагалі все те стратило виразність форм і розчинялось у млі. Коли ж Персі трохи підвів погляд і повів очима вправо і вліво, видовище стало приголомшуючим, бо величезні гірські боки, що летіли йому назустріч, гігантичні ґротескні потвори, що здіймалися з різних сторін, почали підноситися вгору, в мряку, що її можна було помітити лишень завдяки стрибаючим по ній відблискам світла літака. Ось два велетенських пальці, схожі на роти, вискочили у світлі рефлекторів перед самим літаком. Літак, що досі летів лишень при половині звичайної швидкости, зменшив її до четвертини і почав легенько похитуватися на боки, відповідно до ударів величезних крил об мряку, якою летіли і яку пробивали довгі щупальці світел. А все ж підносився вище і вище, похитування ставало все більше неприємне, бо літак підносився під гострим кутом, намагаючись при тому втримати доземе положення. Чим вище підносився, тим сильніше хитався.

Раз заревів охриплим, оглушливим голосом, наче дикий звір, і зараз же замовк. У відповідь відізвалися протяжні, смутні ячання сирен, що в тій лункій пустелі нагадували плач блукаючих душ. А коли Персі пройнятий нез'ясованим страхом, обтер запрілу шибу і виглянув крізь неї знову, мав таке враження, що він летить без

руку у світі білости, рівно далекий як від землі, так і від неба, застрягши безнадійно в безконечному просторі, сліпий, самотній, змерзлий, загублений у білому пеклі забуття.

Потім на нього посунула крізь заслону величезна біла пляма. Повільно сповзла вбік і вділ, і коли літак завернув, блиснула масивним узбіччям, гладким, аж слизьким, наче наоливленим. З того узбіччя стирчала купа чорного каменю подібна до пальців людської руки, виставлена з гірської хвилі.

І тоді літак голосно заревів удруге, наче погибаючий корабель, а по хвилі здавалося, не більше як за десять ярдів віддалі, йому відповіло несамовите вищання, подібне до вищання вітру. За першим озвалося друге і знов і знов, аж урешті загримів цілий хор дзвонів, якому вторувало биття незчисленних крил, що заповнило повітря.

Між ударом дзвону, пронизливим вищанням сирен і раптовою зміною напрямку літака, яка свідчила, що пілот був напоготові, минула несамовита хвилина, а тоді літак каменем полетів униз.

Персі схопився за поруччя, щоб здавити враження падіння в безодню. Поза собою чув бренькіт порцеляни, гупання падаючих тіл, крики. Коли ж крила літака випроставшись, знову затримали машину в повітрі, десь далеко й високо почувся рев сирен. Персі вмить пізнав, що там був не один, і не двадцять, а принайменше сто літаків. Від скель і провалля відбивалися їхні тіні, що подобали на велетенських птахів. Літак знову знизився і зблизився до скелі та зараз подався назад і облетів її півколом. Персі обернувся до дверей і тепер побачив крізь вікно, яких тридцять стіп нижче гострий найвищий шпиль, оповитий імлою. Серед мовчанки, що царила в літаку якусь хвилину, все ще чути було гудіння літаків, що пролітали понад ними.

Нараз почувся приказуючий голос:

— На місця, панове, все в порядку!

Персі не знав, що йому думати про цілу цю пригоду. Дивне воно було, що в мирний час появилося стільки літаків і що всі летіли на південь. Знову промайнуло йому в пам'яті прізвище Фельзенбурґа. Мав би цей чоловік бути там при тому, там угорі?

В літаку все панував неспокій і галас, падали тривожні запитання, оклики і спокійні рішучі відповіді стюарда. Коли вже Персі повернувся до своєї кабіни, почув кроки що наближалися до дверей. Персі встав, щоб відчинити, та саме коли поклав руку на клямку, двері відчинилися до середини. Перед ним стояв англійський стюард. Він примкнув за собою двері. Стояв із затисненими устами і якось дивно поглядав на чотирьох духовників.

— Що сталося? — спитав Персі.

— Все в порядку, мої панове. Я радив би вам висісти в Парижі. Я знаю, хто ви, та, хоч я не католик...

— Ради Бога, пане... — почав Персі.

— Ах, новини, мої панове! Так, так, це двісті літаків відлетіло на Рим. Викрили католицьку змову в Лондоні, пане...

— Католицьку змову?!

— Так. Католики хотіли висадити в повітря Вестмінстерський манастир. То тепер літаки полетіли...

— Ах!

— Так, пане, щоб знищити Рим.

І він вийшов.

СЬОМИЙ РОЗДІЛ

1

Доходила шістнадцята година останнього дня, коли Мейбел вибралася до церковці, що була невподалік її хати.

Пополудні вона була здрімалась у фотелі, а пробудилася підбадьорена, як часто буває після такого сну. Її дивувало, що могла спати в таку пору та не запримітила нічого з того страху й шаленства, що ще й тепер тяжіло над містом і околицею. Потім пригадала собі, який то рух зчинився на шляхах нижче їх дому. Вона дивилася у вікно, чула ті крики, гудки та свисти. Тепер не роздумувала над тим усім і годину пізніше вибралася до церкви.

Вона полюбила це затишне місце, частенько заходила туди, щоб у тиші віднайти себе саму та подумати над тим, що скривається під поверхнею життя, про могутній первопочин самого життя — тією, безперечно, одинокою, так легко зрозумілою дійсністю.

Тому й сьогодні пішла знову на своє звичайне місце, сіла, схрестивши руки, і задивилася на старий кам'яний вівтар, білу статую і темні вікна. Потім примкнула очі й поринула в роздумування. Спершу роздумувала над самою собою, забула про все зовнішнє та проминаюче, а думала лише про внутрішнє. Вкінці віднайшла таємну іскорку, сховану глибоко під поволокою кволости. Щойно ця іскорка вчинила її істотним членом божеської раси людства.

Це був перший крок. За другим почав діяти розум, що пробуджував уяву. "Всі люди мають у собі цю іскру", — міркувала Мейбел і потім видобула зі себе назовні свої сили, охоплюючи зором роздумування бурхливий світ, розглядаючи у світлі й темряві обидві земні півкулі і безчисленні мільйони людського роду: дітей, що приходили на світ, старих, що покидали його, дорослих, що втішалися життям і своєю власною силою. Дивилася назад у минулі століття, на століття злочинів і сліпоти, коли раси росли серед дикунства й забобону, аж пізнавали самих себе; пробувала кинути оком у будуччину, коли люди — покоління за поколінням — доходитимуть до чимраз кращого, до вершка досконалости. Сама вона не всилі була зрозуміти того, бо не належала до тих поколінь. Одначе, цей вершок досконалости, власне, вже показався; породові муки минулися, бо ж чи не прийшов Він, спадкоємець часу?..

Врешті, за третім осіняючим кроком вона зрозуміла одність усього. Одність того променистого вогню, якого іскоркою є людина. Той вогонь незмірима, безпристрасна істота, що її люди прозвали Богом або богами. Тепер тієї істоти Богом не признають, а вважають її незрівняною сумою себе самих. Істота ця зіслала нового Спасителя,

а Він розбурхав і пробудив людей зі сну. І тут затрималася, захоплена власною візією думки, відділяючи то ту то іншу чесноту для їхнього повного злиття; задумувалася над власними недоліками, вбачаючи в цілості сповнення різних прагнень, суму всього, чого люди сподівалися — себто Духа Миру, який не дав здавити себе, хоч як давили його. Від нього виходило все життя, його можна було відчути в кожному ударі живчика, домінуючого, емоційного, очевидного, переможного.

Якийсь звук, — так їй здалося пізніше, розбудив її, і вона розкрила очі. Просту підлогу все ще заливало світло вечірнього присмерку, виднілися вівтарні східці, а напроти заґратованих вікон висіла біла статуя Богоматері. Ось тут колись люди поклонялися Ісусові, цьому обкривавленому Чоловікові Скорботи, який, згідно Його власним словам, приніс не мир, а меч. А вони, все одно, ставали тут навколішки, ті сліпі та обезнадієні християни. Чи не сумне, що люди насліпо причепилися до релігії, якої не всилі були зрозуміти? Признавали Бога який не дав себе пізнати...

І знову почула той звук, який вдерся у її внутрішній спокій. Не знала, як це сталося. Почала вдивлятися у темну наву. Дивний звук, схожий на гамір голосів, доносився саме звідти і то стихав, то посилювався знову.

Встала, серце в неї забилося сильніше. Всього один раз досі чула такий звук — на площі, коли люди так страшно шаленіли довкола одного тіла біля плятформи.

Мейбел встала, вийшла з лавки, пішла вздовж коридором, відсунула заслону західнього вікна, натиснула клямку й вийшла.

Вулиця, на яку дивилася з-поза церковної огорожі, була якось дивно пуста й темна. По правому й лівому боці тяглися доми, над ними темніло небо, ще рожеве по краях. Виглядало, що засвітити вуличне світло забули. Не видно було ні одної живої істоти.

Мейбел вже поклала руку на клямку хвіртки, щоб відчинити й вийти, та почула чиїсь спішні кроки і здержалася. І в ту ж мить з'явилася задихана, перелякана дівчинка, з простягненими вперед руками.

— Вони йдуть, вони йдуть! — заридала дитина, побачивши, що Мейбел дивиться на неї. Вчепилася залізних штаб і боязко озирнулася назад.

Мейбел умить відчинила хвіртку і дитина проскочила за огорожу.

— Ось там, там!.. — ячала вона.

— Хто там? Хто йде? — питалася Мейбел.

Дитина закрила личко, тиснулась до суконки Мейбел. У цю ж мить почувся голосний рев і тупіт ніг.

За кілька секунд з'явилися вісники страшної процесії. Попереду бігла ціла зграя дітей, викрикаючи і з острахом оглядаючись позад себе. Між ними, гавкаючи, крутилося кілька собак, а по обидвох боках вулиці підтюпцем бігли по хідниках якісь жінки. Мейбел піднесла очі вгору і злякалася: навпроти у вікні будинку з'явилося бліде обличчя якогось очевидно хворого чоловіка, що, напевне, також намагався побачити причину гамору. Перед Мейбел по другому

боці огорожі зупинився гурток людей, серед яких був мужчина в гарному сірому вбранні, пара жінок з немовлятами на руках і якийсь дуже поважного вигляду юнак. Всі вони часом щось говорили, але один одного не чули, і також поглядали наліво, звідки, наближаючись, усе ріс гамір і тупотіння ніг. Мейбел також бажала їх розпитати, але її пройняв такий страх, що уста лишень ворушилися, не видаючи звуку.

Врешті, густою масою надійшов натовп. Спереду відділ молодих людей, побравшися за руки, ступали, розмовляли або голосно кричали, а за ними плила юрба, наче хвиля в обмурованому каналі. Мужчин майже неможливо було відрізнити від жінок у цій масі облич і серед присмерку, що ввесь час густішав. Мейбел не розуміла, що з нею діялося серед того оглушливого галасу, не знала, чи уява не зажартувала собі з неї, чи ця голота, що котилася в дикому розгоні, не була привидом з іншого духового світу, що зараз розпливеться в Ніщо. Але ж бо вулиця, що перед хвилиною була пустісенька, тепер, як далеко сягнути оком, була вщерть набита людьми. Молодь що йшла або бігла, зникла за рогом. Потік голів та облич так розлився вулицею, що гурток, який стояв біля загорожі, змило, наче змиває приплив стебелину від берега, і купка людей розчинилася в морі натовпу. Лишень ця одна дівчинка усе ще ховала личко у згортках суконки Мейбел.

Нараз молода жінка запримітила щось, що підносилося понад головами людської маси, лишень у теміні не могла цих предметів розпізнати. Скидалися вони на фантастичні, причеплені до жердин, кусні матерії і нагадували собою прапори. Ці предмети ворушилися наче живі, гойдалися в різні боки у такт тих, що їх несли. Потік переливався перед Мейбел і гнав уперед. Час-до-часу до неї оберталися повикривлювані шалом обличчя і щось викрикували, але вона їх майже не чула. Придивлялася до тих дивних емблем на жердках, що здіймалися над юрбою, напружувала в присмерку очі, намагаючись розпізнавати правдиві обриси цих пошарпаних і понівечених предметів, навіть уже напів догадувалася, чим вони були, але від переляку не хотіла собі повірити.

Раптом захищені дашками лямпи спалахнули сильним приємним світлом, витворюваним великими підземними машинами. Про нього в цей пристрасний катастрофічний день забули. І в одну мить ця товпа примар і привидів перемінилася у безжальну дійсність життя та смерти.

Попри Мейбел просувався великий хрест із постаттю, якої праве відірване рам'я все ще держалося на цвяху, вбитому в долоню, та погойдувалося, коли хрест поступав уперед. За хрестом несли голе тіло дитини, застромлене на паль, біле й покривавлене, з голівкою звішеною на груди, з опалими рученятами, що безвладно гойдалися в такт маршу.

Зараз за дитиною посувалася постать чоловіка з петлею на шиї, в якомусь чорному вбранні, пелерині і чорній шапочці на голові, що крутився сюди й туди, в міру того, як скручувався і розкручувався шнур.

2

Того вечора Олівер вернувся яку годину перед північчю.

Все що чув і бачив за ввесь день, усе ще занадто живо стояло у нього перед очима, щоб він спокійно міг висловити свою гадку. Із вікна у Ввайттол бачив, як парляментарну площу залила товпа. Чогось подібного Англія ще не бачила вже від днів християнства. Голоту охопив шал, який неможливо було збагнути здоровим розумом. Коли подали вістку про католицьку змову, а голота почала свої суди, Фельзенбург інформувався у прем'єра міністрів, чи не можна чогось зробити, щоб припинити бешкети. Він двічі дістав невиразну відповідь про те, що все можливе буде зроблене, але покищо годі вжити зброї, хоч поліція робить усе, що в її силах.

На висилку літаків до Риму Олівер і його колеґи погодилися мовчки. Висилка літаків — за словами Сновфорда, — була усправедливленим каральним заходом, але необхідним. Мир у той час можна було запевнити тільки воєнними заходами, але, що війну вже скасовано, то це могло статися тільки на основі суворого правосуддя. Католики виявилися запеклими ворогами суспільности, отже суспільність мусить боронитися, бодай цей раз. Та ж, прецінь, люди — це тільки люди. Олівер слухав і не сказав нічого.

Вертаючись додому службовим літаком понад Лондон, міг виразно бачити, що діялося внизу. Вулиці були ясні, наче за дня, без тіні у білому світлі, а кожда вулиця подобала на плазуючого вужа. Здолу доходив безперервний рев голосів, лагідних і м'ягких, перериваний криками. То тут то там здіймалися дими пожеж, а раз, як перелітав понад одною з великих площ на південь від Батерсі, Олівер запримітив щось наче розворушене муравлище, з якого втікали перелякані мурашки, наче хтось гнався за ними... Знав, що це було... Ну що ж, люди ще не зовсім були цивілізовані.

Не хотів думати над тим, що його чекає вдома. Раз уже, п'ять годин тому, дружина кликала його до телефону, і те, що він почув, малощо не змусило його покинути все і бігти до неї.

А все ж не був приготований до того, що застав.

При вході до вітальні зустріла його тиша, яку порушував лишень віддалений шум вулиць, що вирували десь унизу. Вітальня видавалася дивно холодною і темною. Освітлював її лишень потік ясности, що вливалася крізь одне не закрите рулетою вікно. А на його ясному тлі вирисовувалася струнка жіноча постать, що дивилася кудись у далечінь і до чогось прислуховувалася.

Він натиснув ґудзика і засвітив світло. Тоді Мейбел повільно обернулася. Була вбрана в сукню до виходу і мала накинений на плечі плащ. Її обличчя видавалося дивно чужим. Було цілком безбарвне, зі стиснутими устами і з очима, повними глибокого зворушення, якого Олівер не міг зрозуміти. Це могли бути в рівній мірі гнів, жах чи страждання.

В лагідному світлі так і стояла перед ним без руху, наче заціпеніла.

Він не наважився відразу ввірвати мовчанку. Підійшов до вікна,

замкнув його, спустив рулету і щойно тоді обережно взяв дружину за лікоть.

— Мейбел, — шепнув, — Мейбел!..

Вона покірно пішла за ним до канапи, але на його дотик не зареаґувала. І він, сівши на канапі, дивився на дружину з неспокоєм у душі.

— Люба моя, — озвався врешті, — я цілком виснажений.

Глянула на нього, але її постава далі була втіленням оціпеніння, що його часто намагаються вдавати актори. Але він знав, що це оціпеніння не вдаване. Завважував його в дружини вже не раз і раніше у хвилинах потрясення, як, наприклад, тоді, коли побачила кров на черевику.

— Сядь же, принаймні, дитино!

Скорилася безтямно й сіла, далі вперто приглядаючись до нього.

У пануючу в кімнаті тишу ввірвалася ще раз барвітня зі світу, що був поза вікнами. Олівер знав досконало, що в душі дружини кипить боротьба між відданістю до прийнятої віри і ненавистю до злочинів, чинених в імені справедливости. Дивлячись на Мейбел, бачив, що тих два почування зчепилися у смертельному змагу, що ненависть перемагає, а жінці випала доля бути лишень полем битви.

І нараз, коли знову, наче протяжне вовче виття, донісся здаля і завмер рев натовпу, напруження трісло. Мейбел кинулася до чоловіка, а він стиснув її вільці і притягнув до себе. Припавши обличчям і грудьми до колін чоловіка, Мейбел затряслася від ридання.

Якусь, може хвилину тривала мовчанка. Олівер знав, що в такий мент слова зайві. Пригорнув лишень дружину ще ближче до себе, кілька разів поцілував її волосся і сів так, щоб зручніше було її підтримувати, а сам думав над тим, що саме повинен буде їй сказати.

Мейбел врешті піднесла почервоніле від плачу обличчя, подивилася любовно на чоловка і, похилившн голову, почала говорити. Але схлипування розривали її слова, і Олівер ледве міг зрозуміти час-до-часу лишень окремі вирази. Однак, і з них він довідався всього.

Це була руїна всіх її сподівань, хлипала вона, кінець її віри. Краще вмерти, вмерти — і хай усе скінчиться. Все пропало, пропало, все змела ця вбивча людська пристрасть... Ці люди не ліпші від християн, вони ж такі люті як ті, на яких вони мстилися, а такі темні, начеб спаситель Юліян узагалі не з'являвся. Все пропало! В людське тіло знову повернулася пристрасть, жадоба війни і вбивств, які, як вона думала, відійшли назавжди в минуле. Палаючі церкви й манастирі, цькування католиків, шаленства вулиці, які вона бачила сьогодні, тіла дитини і священика на жердках...

Подробиці звірств, уболівання, осуд впереміж із риданнями потоком рвалися з уст Мейбел, і вона билася головою об коліна чоловіка та в розпуці виламувала руки. Руїна була повна...

Він узяв її за плечі й підвів. Був виснажений роботою, але знав, що мусить заспокоїти дружину. Це була для нього найтяжча з усіх пережитих криз. Але знав також, що Мейбел має сильну волю і прийде до рівноваги.

— Сядь, дорогенька, — попросив. — Дай мені твої руки... Ось так... Тепер вислухай мене...

Він справді чудово боронив справу, бо ж упродовж цілого дня боронив її для себе самого.

— Люди все ще не є досконалі, — говорив, — у жилах їх кружляє кров людей, які впродовж двадцять століть були християнами... Годі попадати в розпуку, бо ж, власне, віра у людськість — це суть нової релігії, віра в шляхетність людини, віра в те, що ще з тієї людини може бути, а не в те, чим ця людина під сучасну пору є. Таж ми щойно на початку цієї релігії, а не в повні її розвитку. Недозрілий овоч мусить бути квасний... Але візьми під увагу теж і провокацію! Не забудь жахливого злочину, який готували католики! Вони намірялися поцілити нову релігію в саме серце...

— Кохана, — говорив він далі, — годі людей змінити в один мент. А що, коли б так християнам задум удався?!.. Я засуджую все те, так рішуче як і ти. Читав я сьогодні пополудні статті у двох часописах і переконався, що їхня лють зовсім дорівнює християнській. Автори тріюмфували з приводу вчинених злочинів. Усе це завертає наш рух на десять літ назад... Чи гадаєш, що нема тисяч таких як ти, які ненавидять насилля і погорджують ним?! Та на що здалася віра, якщо їй недостає надії в перемогу гуманізму? Віра, терпеливість і надія — це наша зброя!

Говорив із пристрасним переконанням, прикипівши очима до Мейбел, наче б хотів влити в неї своє власне довір'я і заспокоїти свої власні сумніви. Було певне, що він також ненавидів те, що й вона ненавиділа, але він бачив речі, яких вона не добачувала... Так, так, говорив собі, він мусить пам'ятати, що вона жінка.

Жах помалу зникав з її очей, але на його місце з'являлося безсилля. Коли він говорив, його індивідуальність брала верх над її індивідуальністю.

— Але літаки, — зойкнула вона, — літаки! Це ж було зроблено з розмислом, це ж не була робота голоти.

— Дорогенька, одне не було більше обмірковане, ніж друге. Всі ми люди, всі недосконалі. Правда, парлямент дав на те свою згоду, не забувай про це. Німецький уряд теж мусів згодитися. Людську природу можемо лише поволеньки присмиряти, а не ломити її.

Так умовляв Олівер дружину ще кілька хвилин, повторював свої аргументи, заспокоював, упевняв, підбадьорював і бачив, що починає перемагати. Але вона все ж повторила його слова:

— "Парлямент дав свою згоду!" І ти теж дав свою згоду?

— Кохана, я не був ані "за", ані "проти". Кажу тобі, коли б ми були спротивилися налетові літаків, було б дійшло до ще більшого розмаху вбивств і нарід був би стратив своїх правителів. Ми були пасивні, бо не могли нічого вдіяти.

— Ах, то таки краще вмерти!.. Ох, Олівере, дай мені врешті вмерти! Я більше не всилі терпіти!

За руки, які все ще держав у своїх, притягнув її ближче до себе.

— Кохана, — мовив урочисто, — чи ти не можеш бодай простяти мені?.. Якщо я міг би розповісти тобі все, що сьогодні вранці

діялося, ти зрозуміла б мене. Одначе вір мені, що я теж не без серця. А що ж із Юліяном Фельзенбургом?

В її очах на мить відбилося вагання. Віра в того, кого вважала спасителем світу, й огида до того, що сталося, боролися між собою. І віра перемогла, прізвище "Фельзенбург" повернуло їй рівновагу і довір'я верталось серед ревних сліз.

— Ох, Олівере, — мовила вона, — я знаю, що вірю тобі. Але ж бо я така слабенька, а це все таке жахливе! Він же такий сильний і такий милосердний. А чи буде він завтра з нами?

На вежі, що була яку милю далі, вибила дванадцята година, а вони сиділи й говорили. Вона все ще тремтіла з унутрішньої боротьби, але поглядала на чоловіка всміхаючись і держала його руки.

— Олівере, це ж Новий Рік! — викликнула й підвелася, тягнучи його за собою.

— Бажаю тобі Щасливого Нового Року! — побажала. — Ох, Олівере, та ж поможи мені!

Поцілувала його й відхилилася назад, усе ще тримаючи його руки та дивлячись на нього очима, повними сліз.

— Олівере, — викликнула, — мушу тобі це сказати!.. Чи знаєш ти, про що я думала, заки ти прийшов?

Олівер похитав головою і дивився на неї нетерпляче. Яка ж вона мила! Чув усе сильніший стиск її рук.

— Я думала, що не перенесу того, — прошептала, — що мушу скінчити з усім тим. Ох, ти знаєш, що я маю на думці...

Його заболіло серце, як почув ці слова. Обняв її кріпше.

— Тепер уже все минулося! Все минулося! — викликнула. — Ах, не дивися так на мене, прошу тебе! Я не могла б тобі признатися, коли б воно не було так.

Саме в хвилині, коли Олівер хотів її поцілувати, в сусідній кімнаті озвався голос дзвінка. Олівер знав, що це означало; відчув сильне биття серця, випустив її руки, але все ще всміхався до неї.

— Дзвінок! — промовила вона з острахом.

— Але між нами все знову в порядку? — спитав. Любов знову прогнала страх з її обличчя.

— Все в порядку, — повторила вона, а нетерпеливий дзвінок озвався знову.

— Іди, Олівере. Я підіжду тут.

За хвилину Олівер вернувся блідий, із затисненими устами. Підійшов простісенько до Мейбел, знову взяв її за руки і вперто подивився їй в очі. Відітхнув глибоко.

— Так, — сказав спокійно, — вже скінчилося...

Її уста затремтіли, а лице смертельно зблідло. Він сильно стиснув її руки.

— Слухай, — сказав, — мусиш дивитися холодно на речі. Скінчилося! Рим уже не існує. Тепер ми мусимо збудувати щось краще.

Заходячись від плачу, вона кинулася в його обійми.

ВОСЬМА ГЛАВА

1

Ще далеко перед світанком Нового Року всі доступи до манастиря були заблоковані. Вулиця Вікторії, Юрія Великого, Ввайтгол — а навіть вулиця Мілбенк — були забиті непорушною юрбою. Коли минулого пополудня подано до відома вістку про католицьку змову, Лондон зовсім ошалів. Сновфорд довідався про змову коло тринадцятої години, а яку годину опісля таємниця була вже широко відома. Зараз після її проголошення в цьому велетенському місті завмерла всяка праця. Вже в годині п'ятнадцятій і тридцять хвилин усі крамниці були зачинені, біржа, бюра міської управи, підприємства на Вест Енді, наче під впливом наказу, припинили заняття. Від чотирнадцятої години після полудня аж до півночі, поки нарешті поліція не дістала відповідного підкріплення та виразних вказівок, голота у численности цілих армій мужчин, верескливих жінок і несамовитих юнаків панацували вулицями, ревіли, викривали католиків і вбивали. Скільки вбили, не було відомо, але не пощадили ні одної вулиці. Вестмінстерську катедру пограбували, кожний вівтар перевернули, допускаючись найгидкіших святотатств. Якийсь священик ледве вспів причаститися Найсвятішими Дарами, як його зловили й удушили. У північній частині тієї церкви повісили архиєпископа з одинадцятьма священиками та двома єпископами, зруйнували тринадцять манастирів, спалили до тла катедру св. Юрія. Вечірні часописи повідомляли навіть, що мабуть уперше від уведення християнства в Англії, у проміжі двадцяти миль від манастиря не лишили ні одної церкви. "Нарешті — було сказано в "Нью Пінел" у статті з великими підназоловками — Лондон вичистили з тієї брудної і фанатичної глупоти."

В годині п'ятнадцятій і тридцять хвилин стало відомим, що щонайменше сімдесят літаків вилетіло на Рим, а пів години опісля, що Берлін долучив до фльотилії своїх шістдесят літаків. Опівночі, коли поліції вдалося завести який-такий порядок з юрбою, з'явилися вістки на хмарах і на електричних екранах, що літаки сповнили своє завдання та що Рим перестав існувати. Ранішні часописи принесли ще деякі подробиці, підкреслюючи, що ця подія зійшлася з закінченням старого року саме тоді, коли, дивним збігом обставин, фактично всі голови єрархії зібралися у Ватикані, який перший упав жертвою налету. Згадувалося також, що перебуваючі в католицькій столиці, певно з розпуки, відмовилися покинути місто, коли радіо повідомило про наближення пацифікаційної ескадри літаків. У Римі не залишилося ні одного будинку. Ціле місто, Леонінське Місто, Трастевере, передмістя — все зникло, бо літаки, які летіли дуже високо, ще перед бомбардуванням поділили собі місто дуже точно на частини. За п'ять хвилин після того, як знизу долетів перший рев вибуху і вирвалися клуби диму, а в різні сторони розлетілися уламки, справа знищення була завершена. Літаки розлетілися у всіх напрямках, скидаючи бомби на залізничні й шосейні дороги, якими ще рятувалося населення від налету. Відомо було, що на шляхах згинуло

не менше тридцяти тисяч припізнених утікачів. При тому, як зазначало "Студіо", було знищено багато скарбів неоцінимої вартости, одначе то була низька ціна за остаточне і повне викорінення католицької зарази. "Буває така хвилина, — зазначував часопис, — коли вогонь є одиноким ліком для дому, сточеного шашлями." Крім того часопис підкреслював, що Папа з усією колегією кардиналів, з усіми бувшими монархами Европи, релігійними фанатиками всього світу, які були поселились у "Святому Місті", згинули з першим вибухом, отже нема причин побоюватися відродження забобону в якійнебудь частині світу. Все ж таки й далі треба бути на сторожі! Католикам, — якщо вони взагалі важилися б іще повилазити із своїх мишачих дір, попросту заборонити брати якунебудь участь у житті якоїнебудь цивілізованої країни. Інші країни однозвучним хором одобрювали те, що зроблено з Римом.

Декілька часописів, щоправда, висловили жаль приводу тієї події, вірніше, приводу настроїв, що її викликали. Усе ж не годилося гуманітаріям уживати насилля. Але й ті часописи не могли здержатися, щоб не похвалити висліду тієї акції і додавали, що Ірляндію теж треба провчити. Зволікати далі з нею — годі!

Помалу стало розвиднятися. За рікою через бліду зимову млу почали розтягатися багряні смуги. Околиці манастиря, однак, залягала неприродна тиша. Незчисленний натовп, змучений цілонічним очікуванням, промерзлий від лютого холоду, виснажений сподіванням чогось особливого, втратив запал і був утомлений. Лишень з переповненої площі й вулиці біля самого манастиря доходив невпинний приглушений гомін, подібний до шуму віддаленого моря. Часдо-часу цей гомін заглушувало гудіння моторів, вищання сирен і шелестіння коліс авт, що мчали на захід, описуючи довкола площі широке півколо.

Розвиднялося все більше. Електричні світла блідли, мла прояснилася, відслонюючи свіжу блакить морозного неба. Високе безбарвне склепіння хмар почало набирати сірих тонів, а коли з-поза ріки врешті мідним диском піднеслося сонце, — зарум'янилося.

О дев'ятій годині хвилювання серед натовпу піднеслося. Між поліціянтами, розставленими вздовж дороги на підвищеннях, також почалося пожвавлення. Натовп загомонів, захвилювався, а коли з'явилося чотири урядових авта з державними службовцями, вибухнув окриками. Авта завернули в напрямі Подвір'я Деканів, де мала збиратися процесія, і зникли.

Приблизно за п'ятдесят до десятої юрба, зібрана на західньому кінці вулиці Вікторії, почала співати. Коли ж спів замовк і задзвонили манастирські дзвони, невідомо звідки з'явилася чутка, що в урочистості візьме особисту участь сам Фельзенбурґ. Ніколи не вдалося вияснити, хто цю поголоску пустив, але щоденник "Вечірня Зоря" написав, що то був зайвий доказ подивугідного інстинкту великої людської громади, бо ж тоді про прибуття Фельзенбурґа навіть уряд нічого не знав. Та, як би там не було, юрба, домагаючись Юліяна Фельзенбурґа, піднесла такий рев, що заглушила гудіння всіх дзвонів, які перегукувалися від велетенського Вайтголу аж до Вестмінстерського мосту. А між тим про президента Европи вже два

тижні не було ніяковісінької вістки, крім непевного здогаду, що він перебуває десь на Сході.

Авта прибували з усіх сторін і простували до манастиря, зникаючи під склепінням брами Подвір'я Деканів. В автах сиділи щасливі посідачі квитків на право вступу в середину святині. Вигуки привітань пробігали вздовж за город, коли натовп упізнавав таких визначних людей, як лорд Пембертон, Олівер Бренд і його дружина, пан Калдекот, Мансвел, Сновфорд, що був у товаристві европейських делеґатів, та інші. Навіть урядового майстра церемонії Френсіса, що мав меланхолійний вираз обличчя, привітали гучно.

Чверть перед одинадцятою, коли замовкли дзвони і проїхали останні авта, зняли бар'єри і дротяні сітки, що забезпечували вільний проїзд серединою дороги. І відразу ж стиснена під мурами юрба на якийсь час припинила рев і з полекшею зідхнула, розливаючись по всій ширині звільнених вулиць. Але зараз же почала ревіти знову, викликаючи Юліяна Фельзенбурґа.

Сонце підбилося вже високо і стало над вежею Вікторії, так само подібне до мідного диску, лишень було блідіше, ніж годину тому назад. У його світлі барви виступали яскравіше: білість манастиря, понура сірість парляментарного будинку, десять тисяч відтінків кольорів дахів, голів, прапорів і плякатів.

Час минав, дзвонив іще один одинокий дзвін, але врешті і він замовк. І тоді до слуху людей, що стояли найближче до західніх дверей манастиря, донеслися звуки могутнього орґану, підсилені численними трубами. І зненацька все, мов під подихом смерти, замовкло, змінившись гробовою тишею.

Мейбел глибоко відітхнула й випростувалася у своєму кріслі. Вже цілих півгодини вона сиділа, похилившись і пильно приглядаючись чудовому видовищу. Їй здавалося, що нарешті вона зіллялася з оточенням, знову віднайшла саму себе і випила до дна келих тріюмфу і краси. Почувала себе, як людина, яка літнього поранку після нічної бурі вдивляється в море. Кульмінаційний момент зближався.

Від краю до краю, вздовж і вшир нутро манастиря подобало на величезну поламану мозаїку людських облич. Узбіччя, стіни, закутки — все кипіло життям. Південна нава проти Мейбел від підлоги до вікна виглядала розетою зі суцільно похиленою площиною голів. Тими головами була всіяна підлога, перепілена лишень устеленою багряним сукном доріжкою, що вела до каплиці Святої Віри. Праворуч, довкола вільного місця біля вівтаря, розмістився хор — монолітна маса постатей у білих одягах і накидках. І на високій ґалерії, де був орґан, було їх повно. А далеко внизу, в мороці головної нави, в тіні, що залягала під західнім вікном — скрізь виднівся живий брук голів. Поміж групами колон, поза лавками хорів, попід стінами — скрізь були вимурувані східцеві підвищення, на яких також тиснулися люди. Лишень чудове склепіння та капітелі були вільні від цієї людської повені.

Всю просторінь заливало лагідне проміння світла, ніби сонячного, а насправді — штучного, з електричних ламп, уміщених за кожним вікном. Пробиваючись крізь старовинні вітражі, це світло

ллялося снопами пурпуру, рубіну і блакиті, кидаючи різнобарвні плями на обличчя й одежу приявних. Неначе супровід до мелодійних ударів дзвону згори, святиню наповняв шепіт десятка тисяч людських голосів. Та увагу Мейбел найбільше притягав устелений килимами вівтар, до якого вели східці, величезний престіл, розкішна завіса і великий, ніким ще не зайнятий фотель.

**
*

Мейбел відчувала потребу якогось такого сильного враження, що допомогло б їй віднайти знов саму себе, бо минулий вечір аж до Оліверового повороту видавався їй кошмаром, пережитим на яві. Від моменту потрясення від видовища того, що діялося під церковцею, упродовж довгих годин очікування з несамовитими образами того, як практично виглядає перемога Духа Спокою, перед її очима, аж до останньої хвилини, коли в обіймах Олівера довідалася про знищення Риму, — була переконана, що новий світ, у який так вірила, упав жертвою раптового розкладу. Не хотіла признати, що та шаліюча потвора зі закривавленими пазурями та зубами, яка дико завивала попереднього вечора, була саме тією людськістю, що стала для Мейбел богом. Переконана, що звірськість, помста, різня, як наслідки виховання у християнських забобонах, уже давно відмерли і поховані перед обличчям новонародженого янгола світла, Мейбел побачила нараз, що потвори ще корчаться, що вони ще живі! Цілісінький вечір не знаходила собі місця у своєму тихому домі, відчуваючи на собі тягар тлінного подиху зневіри. Не зважаючи на дошкульний холод, час-до-часу відчиняла вікна і зі стисненими руками прислухалася виттю шумовиння, шаліючого десь удолині, шуму, гуку і скреготіння електричних поїздів, що летіли з провінції для підсилення безумства столиці. Німо дивилася на червону луну пожеж і клуби диму, що підносилися над палаючими каплицями і церквами. Задавала собі питання, сумнівалася і ставила спротив сумнівам, вириваючи зі себе розпучливі акти віри. Намагалася повернути собі певність, що її осягла шляхом розважання. Переконувала себе, що традиція не вмирає відразу, лишень поступово. Падала навколішки, взиваючи Духа Спокою, існуючого, — як вірила глибоко, — в серці кожної людини, хоч і придавленого злими пристрастями. В голові їй усе снувався вірш одного старого поета з часів панування королеви Вікторії:

"Ти сумніваєшся,
Чи хтось
Міг це обдумати чи наказати?
Як воно сталося?
Хто учинив це?
Не люди! І не тут!
Ох, не під сонцем!
Бо смолоскип димів, аж поки переповнилася чаша
Гніву Господнього, що є також гнівом Людини!"

Мейбел готова була навіть, утративши віру в світ, умерти, скінчити самогубством, як призналася Оліверові. Думала над тим по-

важно, бо ж самогубство було втечею, що вповні годилася з її моральністю. Адже непотрібні й зневірені люди усувалися зі світу за їхньою згодою. Доми Евтаназії могли це посвідчити. Отже, чому і вона не могла того зробити? Бо ж не могла більше терпіти! Та надійшов Олівер — і вона знову віднайшла поворотну дорогу тверезого розсудку і певности себе, відігнавши привиди.

Яким розумним і спокійним був її чоловік, зрозуміла лишень тепер, коли відчула на собі вплив незчисленної юрби, зібраної в цій розкішній святині! Яким послідовним був Оліверовий доказ, що людина навіть тепер ще не цілком одужала від минулого і знаходиться в небезпеці повороту до старих хворіб! Повторяла собі це без кінця протягом ночі, але якось не відчувала того, що відчувала, коли слухала ті самі твердження з уст чоловіка. Вплив його особистости переміг іще раз, а ім'я Фельзенбурґа доповнили решту.

— Ох, коли б ВІН був тут! — зідхнула вона, але знала, що ВІН був далеко.

Біля три чверті на одинадцяту Мейбел зрозуміла, що натовп зібраний довкола святині також горлає, домагаючись Фельзенбурґа, і це заспокоїло її ще більше. Отже, ця дика звірина відчуває, де лежить їхнє відкуплення! Розуміє свій ідеал, хоч іще й не осягнула його! Ох, коли б лишень ВІН був тут — зникли б усі сумніви, підо впливом ЙОГО закликів до миру заспокоїлись би понурі хвилі, розійшлися б каламутні хмари і рев перейшов би в тишу. Та ВІН далеко-далеко, зайнятий таємничими справами. Ну, що ж — ВІН знає, що робить. Але напевно скоро повернеться до СВОЇХ дітей, яким він так страшенно потрібний!..

Мейбел мала щастя — знайтися самою серед натовпу. Її сусідом був якийсь сивоволосий незнайомий чоловік з доньками. Ліворуч неї здіймалася ціла червона барикада, через яку видно було вівтар і заслону. А місце Мейбел знаходилося яких вісім стіп вище помосту, що виключало можливість на будьякі розмови. І вона була рада тим. Не бажала говорити. Хотіла тільки перевірити саму себе в тишині, зміцнити знов свою віру і спокійно придивлятися до того величезного натовпу, що зібрався поклонитися великому ДУХОВІ, якого зрадив. Хотіла відновити власну відвагу і вірність.

Цікава була, що скаже проповідник: чи знайдеться в його проповіді бодай натяк на покаяння? Мав говорити про материнство, — про ніжність, любов, тишу, мир, пожертву, про духа, який злагіднює, а не розбурхує, присвячується мирним завданням, запалює світло, огріває хати, дає поживу, сон, і якого всі щиро вітають.

Дзвін затих, і в цій хвилині Мейбел почула крізь шептання внутрі манастиря, рев юрби надворі, яка все ще викликала свого Бога. Потім загримів орґан у супроводі гуку духової орхестри та тріскотні барабанів. Не було ніжної прелюдії, тихого пробудження життя, що таємничими лябіринтами йде на стрічу свого найвищого призначення, не було молодого поранку, — ні, то був одразу повний спокій дня — саме полудне знання і сили. Серце Мейбел забилося швидше йому на зустріч, а її все ще кволе довір'я раптом оджило й розквітло усміхом, коли понад головами людей загриміли могутні акорди сповіщаючи про повний тріюмф. Так, людина — це Бог, Бог,

який минулої ночі, щоправда, захитався був на одну годину, але на світанку Нового Року піднісся знову, розігнав мряку, опанував пристрасті, Бог всевладний і загально люблений. Бог — це людина, а Фельзенбурґ її втіленням. Так, вона мусить вірити в це! І вона вірила.

Потім побачила, як довга процесія просувалася вгору, а слабе світло святині ставало все сильнішим і кращим. Там вони ступали, ті священики чистої віри, ті поважні люди, які розуміли в що вірили, а коли б і були байдужі, то все ж признали правильними основи нової віри; вони розуміли, що дуже багато людей мусять виявляти свою віру у видимий спосіб. Ступали вгору двійками та чвірками, ведені розкішно вбраними впорядчиками зі жезлами в руках, переливалися східцями і виринали в кольоровому світлі, величні у своїх масонських фартухах, відзнаках і дорогоцінностях. Саме лишень те видовище вистачало, щоб Мейбел повернулася рівновага духа.

Коло вівтаря було всього кілька осіб. Містер Френсіс в обрядовому одязі, з виразом неспокою на обличчі, величаво ступав униз сходами і зупинився, майже непомітними рухами руки даючи розпорядження своїм помічникам, які увихалися поміж навами і допомагали керувати ходом процесії.

Амфітеатр західньої нави почав уже заповнюватися, коли Мейбел запримітила, що щось мусіло статися. Досі рев натовпу перед святинею був наче другим супроводом до музики внутрі святині. Того супроводу не чули люди, що до нього не прислухалися. Але коли він замовк, усі помітили раптову тишу. І в одній хвилині саме наступила тиша.

Спочатку Мейбел подумала, що це початок церемонії так утишив натовп, але потім подумала собі, що, — наскільки вона знала, — лишень єдина у світі сила могла так раптово втихомирити крикливу юрбу. Та все ж іще не вірила сама собі: це могло бути лишень уроєння. Напевно натовп реве й досі, лишень вона не чує... Однак, знов із хвилюванням, близьким до втрати свідомости, завважує, що навіть внутрі святині шептання затихло, а якась непереможна хвиля зворушення перекочується по натовпі, як вітер над ланом збіжжя. Ще хвилина — і Мейбел зривається на ноги, хапається поруччя, а її серце, наче розшаліла машина, нестримно і пристрасно жене пульсуючу в кожній жилці кров — з подібним до глибокого зідхання звуком, якого не могли заглушити ані тріюмфальний гуркіт барабанів, ані труби, ані органи, незчисленна юрба, що заповнила святиню, також зірвалася на ноги.

У першій хвилині здавалося, що строгий порядок процесії піде шкереберть. Але Мейбел побачила майстра церемоні Френсіса, що біг швидко вперед і вимахував руками, наче диригент. На його наказ довгий людський потік сколихнувся, роздвоївся, відступив і знову швидко посунувся вперед, розділившись при тому на двадцять дрібніших потічків, що розтеклись уздовж рядів крісел і заповнили їх упродовж однієї миті. Люди спішили, штовхалися і вимахували руками, лопотіли масонські фартухи — все це відбувалося без жаднісенького зрозумілого слова.

Чувся тупіт ніг, десь гримнув перекинутий стілець, і раптом, немов на наказуючий мовчанку жест чародія, музика різко ввірвалася, посилаючи під склепіння дикий відгомін, що, загримівши, обезсилів і відразу стих. Щось подібне до зідхання велетня пробігло по святині — і в кольоровому світлі, що заливало всю довжелезну просторінь переходу від сходу до заходу, з глибини віддаленої нави з'явилася, зближаючись, самотня Постать.

3

Мейбел ніколи не могла собі точно пригадати, що саме вона бачила, чула і відчувала того першого дня Нового Року від одинадцятої години до дванадцятої тридцять. Бо в тому часі втратила тяглість свідомости свого "я", свою спроможність думати. Була все ще ослаблена пережитою внутрішньою боротьбою.

Вже навіть не знала, коли свідомість підказала їй, що бачить Фельзенбурґа. Здавалося їй, що знала про нього ще перед тим, як він з'явився, і серед глибокої тиші впилася в нього очима, слідкуючи, як він поважно ступав по червоному килимі, величавий і самотній. Переступаючи кілька східців при вході, пройшов близько повз неї. Мав на собі червоно-чорну тогу англійського судді, та Мейбел майже не завважила того. Для неї у тій хвилині не було вже нікого, крім НЬОГО. Усе те незчисленне згромадження люду перестало існувати, зрівнялося, змінившись у якусь неподільну атмосферу безкрайого людського зворушення. Тут не було більше ніде нікого, лиш Юліян Фельзенбурґ. Мир і світло падали довкола НЬОГО авреолею.

Минувши Мейбел він на мить зникнув за проповідальницею і зараз же з'явився знову, здіймаючись по сходах. Коли дійшов до призначеного йому місця, вона виразно бачила трохи нижче зліва його чіткий, гострий, як вістря ножа, профіль, над яким сріблилося сиве волосся. Підніс руку з широкого, облямованого хутром рукава, зробив нею лишень один знак — і всі десять тисяч приявних у святині з хвилюванням і гуркотінням сіли на свої місця. Він знову зробив знак — і всі приявні з гуркотом зірвалися на ноги.

І знову наступила тиша. Фельзенбурґ стояв тепер нерухомо зі зложеними на пульпіті руками, задивлений пильно вперед. І здавалося, що він, притягнувши всі очі й угамувавши всі звуки, чекав, поки перевага його влади стане повною, і тут запанують під його рукою одна воля й одне спільне бажання. Тоді він почав говорити.

І того, що він говорив, Мейбел не могла собі опісля пригадати. Не була всилі сприймати те, що чула, справджувати чи схвалити. Коли він говорив, здавалося їй, що це вона говорить. Це ж були її думки, її клопоти, смутки, її розчарування, її захоплення й надії — всі ті почування душі, так мало знані навіть їй самій, обговорював, пояснював, загрівав, заспокоював цей чоловік. Уперше в житті усвідомила собі, що таке людська природа. Тут ожило її серце, підбадьорене цим могутнім голосом.

І знову, як свого часу в Павловій Палаті, здавалося, що сотворіння, яке так довго лишень стогнало, врешті заговорило виразно,

що воно дозріло і доросло до послідовного думання і досконалої мови.

Тоді, однак, ВІН говорив до людей, але тепер промовляла сама Людина. І не була то Людина, що говорила сама-одна, лише Людина взагалі. Людина, свідома свого походження, свого призначення і шукання шляху поміж ними. Людина, що видужала по ночі шалу, усвідомила свою силу, проголосила свої права й уболівала голосом, промовистим, наче струнні інструменти. Уболівала над невдалим приміненням своїх прав. Рим пропав, англійські й італійські вулиці були залиті кров'ю, дим і полум'я знімалися до неба, бо людина на мить уподібнилася до хижого звіра. Та що сталося, те сталося, — прогримів могутній голос, — і не було каяття. Сталося, і ще століттями люди мусять покутувати та червоніти зі сорому, згадуючи, що раз обернулися плечима до сходячого світла.

Одначе, промовець не наголошував на понуру сторону події, не змальовував видовища палат, що оберталися в руїни, тікаючих у паніці постатей, грому вибухів, які потрясали землю і конання приречених. У його словах більше пробивався жаль до тих горячих сердець, що кричали на вулицях Англії й Німеччини, або вилітали вгору в зимовому повітрі Італії, жаль до нікчемних пристрастей, що кипіли там, коли налетіли літаки, відплачуючись змовою за змову і насильством за насильство.

— Бо там, — гримів голос промовця, — людина була такою, як була, повернувшись на мить у колишні жорстокі часи і забувши, хто вона і для чого існує в сучасності. — Не може бути каяття, — казав далі, — але є щось краще...

Твердий голос Фельзенбурґа зм'як, і досі сухі від пекучого сорому очі Мейбел вмить наповнилися сльозами.

— ...Є щось краще, — повторив він, — а саме — свідомість, до яких іще злочинів людина може докотитися, і сила волі, щоб цю свідомість уживати. Рим пропав — і це було ганебно. Рим пропав, але повітря прочистилося...

А потім умент він птицею знісся вгору і відлетів геть далеко від погорілих на вугіль трупів, порозвалюваних домів, усіх тих свідків людської ганьби і піднявся у чисте повітря і соняшне сяйво, до яких людина мусить знову звернути своє лице. Не щадив слів, щоб шмагати та сікти наге людське серце, але не щадив теж слів, щоб піднести те серце, закривавлене і стиснене болем, і втішити його видінням божеської любови...

Історично сказавши, проминуло майже сорок хвилин, заки звернувся до заслоненої статуї.

— О, материнство! — зойкнув. — Мамо нас усіх!

І тоді для всіх тих, що чули його, відкрилося найбільше чудо... Бо раптом здавалося, що то вже говорила не людина, але надлюдина. Заслона відхилилася, стягнена невидимими руками. І ось вони стали лице-в-лице: велика, біла Мати-Захисниця над вівтарем, і Дитина — пристрасне втілення любови, що кричала з трибуни:

— Ах, Мамо нас усіх і Моя Мамо!

Перед її обличчям він віддавав їй похвалу, поклонявся величавому початкові життя, підносив її славу й силу, її історичне мате-

ринство і тих сім мечів, що пробили її серце через пристрасть і глупоту її Сина; обіцював їй великі діла, визнання її безчисленних дітей, любов і службу ненароджених, привітання від тих, що ще щойно оживають під серцем. Назвав її Мудрістю Найвищою, Воротами Небесними, Утішителькою принижених, Царицею Світу. А тим, які дивилися на неї гарячковими очима, здавалося, що це вирізьблене лице всміхається у відповідь на палкі слова.

Опісля став співати їй нову похвальну пісню, на її честь.

Він прийшов із Сходу з тріюмфом. Вітали його, як короля, поклонялися йому, як божественному, — йому скромному надлюдському синові Людської Матері, — який приніс не меч, а мир, не хрест, а корону. Таке, здавалося, говорив; одначе ніхто з людей, що там були, не знав, чи сказав він так, чи ні, чи промовляв його голос, чи то говорили їхні власні серця.

Зійшов угору східцями до вівтаря, усе з простягненими руками, з пристрасними словами на устах, а товпа котилася за ним із тупотінням двадцяти тисяч ніг і зідханням десяти тисяч сердець... Він уже біля вівтаря, ось уже на вівтарі... І знов останнім зойком, коли товпа кинулася до вівтарних ступнів, прославив її як Царицю й Матір.

Кінець прийшов в один мент, скоро й неминуче. І ще перед тим, як упала навколішки, Мейбел побачила крізь сльози унизу цю невеличку фігуру, що також клячала перед величезною статуєю з простертими руками, мовчаливої та променистої у сяйві світла. Мати, здавалося, знайшла нарешті свого сина.

Краєчком ока Мейбел ще бачила колони, що знімались угору, золочення і барви, коливання голів, вимахування рук. То було море, що хвилювалося перед її очима, світло скакало то вгору, то вниз, розета у вікні над головами вертілася, духи заповняли простір, небо відкрилося, земля задрижала.

А потім у ясному світлі, під гуркіт барабанів, серед вереску жінок і човгання ніг одним громовим голосом люди проголосили Фельзенбурга Володарем і Богом.

Р. Г. Бенсон

ВОЛОДАР СВІТУ

ПЕРЕМОГА

ПЕРША ГЛАВА

Кімнатка, в якій сидів новий Папа і щось читав, була взірцем найбільшої простоти. Побілені стіни, стеля з неструганих бальків і вбита земляна долівка. Посередині стояв стіл, а при ньому — крісло. У великому вогнищі лежало згарище з купкою вугілля готового для підпалу. Приперта до стіни поличка, а на ній з тузінь книжок. Було тут також троє дверей: одні — до приватної каплички, другі — до передньої кімнати, а треті на невеличке, вибруковане подвір'я. Вікна від півдня були закриті віконницями, але завіси добре не приставали, то до кімнати пробивалися тонкі смужки ясного світла, бо надворі був гарячий день Сходу.

Саме пора полудневого відпочинку; крім пронизливого дзикання цвіркунів на схилі гори поза хатою, не чути ніякого звуку.

Папа пообідав яку годину тому і тепер заглибився в читанні. На мить дійсність відступила від нього. Забув усе, що сталося в останньому місяці: гіркоту болю і нестерпний тягар відповідальности. Книжка, що її мав у руках, була дешевим передруком життєпису Юліяна Фельзенбурґа, виданим місяць тому. Саме дочитував його.

Була це докладно і добре написана незнаним автором книжка. Дехто підозрівав, що автором її був сам Фельзенбурґ — але більшість твердила, що книжка була написана за згодою Фельзенбурґа невеличким гуртком людей, яких він допустив ближче до себе. Гурток цей, під керівництвом Фельзенбурґа, полагоджував тепер східні й західні справи. На основі деяких речень у книжці можна було догадатися, що справжнім автором була людина зі заходу.

В головній частині книжки обговорювано життя Фельзенбурґа, найбільше ті два, чи три роки знані світові з головокружної кар'єри цієї людини в Америці, про переговори на Сході аж до подій останніх п'яти місяців, коли в Дамаску вітали Фельзенбурґа, як Месію. Перед тим покланялися йому в Лондоні, вкінці небувалою більшістю голосів обрали трибуном обох Америк. Папа побіжно перечитав ті вже відомі йому факти і саме збирався читати стислу характеристику, або як про це висловився автор, короткий виклад Фельзенбурґового самооб'явлення перед світом. Наводив дві головні характеристичні прикмети Фельзенбурґа: скоре розуміння слів і фактів. "Слова, діти землі, в цій людині одружилися з фактами, дітьми неба, а їхнім сином став Надчоловік". Наведено теж інші, дрібніші й характеристичні прикмети; замилування літературою, феноменальну пам'ять і подивугідні лінґвістичні здібноші. Мав він також, як твердив автор, — телескопійне й мікроскопійне око, що миттю охоп-

лювало цілу світову політику, але заразом не поминало теж і дрібних справ. Цю характеристику підкріплено ще різними подробицями та наведено чимало його власних афоризмів.. "Ніякий чоловік не прощає, — говорив Фельзенбурґ — він, щонайбільше, розуміє", "Щоб заперечити незрівняного Бога, потрібно якнайбільшої віри". "Чоловік, який вірить у себе самого, є майже в силі зрозуміти свого сусіда". Ця думка, здавалося Пані, була багатомовним доказом того гордовитого себелюбства, що готово ставати віч-на-віч проти християнства; а далі знову таке: "Прощати помилки, значить ставати в обороні злочину", або: "Сильної людини не може досягти ніхто, але вона досягає всіх". "Сильна людина неподатлива для нікого, але всі податливі для неї".

Найбільше вдоволення справляло авторові дошукуватися схожости між його героєм і природою. Один і друга виявляли ті самі позірні суперечності: сполуку найглибшої ніжности і найтвердішої безжалісности. "Сила, яка виліковує рани, також завдає їх; сила, яка навіть купу гною прибирає гарненькими рослинами й травами, вибухає теж вогнем і землетрусом, сила, що велить куріпці згинути в обороні своїх діток, дбає теж про те, щоб сорокопуд мав що їсти". Те саме з Фельзенбурґом: він, що оплакував зруйнування Риму, місяць пізніше говорив, що навіть і сьогодні таку зброю можна вживати згідно із законом для добра людства. Але вживати розважно, а не підо впливом пристрасти. Такий вислів викликав загальне зацікавлення, бо воно виглядало парадоксальним в устах людини, яка проповідувала мир і терпимість у всьому світі. Але окрім розгрому ірляндських католиків і виконання кількох смертніх присудів, тієї засади на практиці не примінювалося. Одначе світ, виглядало, погодився з тим, а навіть сподівався таких подій.

Автор доказував, що людство, як частина природи, повинно вітати того, хто відважився проходити життєвими безоднями і справді перший увів у життя закон, згідно з яким жити мають право лише найсильніші і готові на все. Він також перший ствердив, що прощати це неморально. Коли ж одно подібне до загадки, то і друге теж скриває в собі таємницю, і обидві таємниці мусимо прийняти, коли людина має розвиватися.

Якась тайна лежала теж у його особі. Коли хто бачив його, мусів вірити в нього, або радше приймати його, як незаперечну правду. "Ми не пояснюємо природи, як теж не втікаємо від неї при помочі сентиментального хвиління: Заяць плаче, наче дитина, ранений олень ронить ревні сльози, вільшанка вбиває своїх батьків"; життя спирається на смерти. І ті речі існуватимуть, хоч би ми не знати які теорії придумували, бо теорії нічого не пояснюють. Життя треба приймати в існуючих умовинах, не можемо помилятися, якщо будемо поступати згідно з природою. Якщо погодимося на природні умовини, знайдемо мир — одначе наша велика мати природа відкриває свої тайни тому, хто приймає її такою, якою вона є. Те саме з Фельзенбурґом: Не наше діло розглядати його особистість. Для тих, що готові вірити йому і терпіти, він найдосконаліший і вистарчальний; для тих, що йому не вірять, він ворожа і повна ненависти

загадка. Мусимо приготовитися до логічної розв'язки тієї справи. Сентиментальність не сміє взяти верх над здоровим розумом".

Вкінці автор пояснював, чому цій людині належаться всі почесті, якими люди досі щедро обсипали Найвищі Істоти, які існують хіба лише в уяві.

Він вивів людство з темряви і тіней смерти, і звернув його на шлях миру. З тієї причини він просто Спаситель. Син Людський найдосконаліша людина; він усе, він квінтесенція всіх ідеалів; він вічний, бо людство все леліяло його його в своїх мріях; безконечний, бо все, що кінчиться, було менше від нього; він більший аніж сума всього, що має свій кінець.

Він Альфа й Омега, початок і кінець, перший і останній. Він "Домінус ет Деус ностер" (як Доміціян* — подумав собі Папа). Він такий простий і такий многосторонній, як саме життя — простий для себе самого, многосторонній у своїй діяльності.

І вкінці найкращий доказ — це безсмертність його післанництва. До того, що він виконав, уже нічого не можна додати, бо в ньому всі дотеперішні розходження зійшлися в якнайкращій гармонійності.

Щодо того, чи він сам покажеться безсмертним, — це зовсім недоречне питання. Таке питання було б на місці, якщо природа хотіла б через нього відкрити свою найбільшу тайну. Вже тепер дух його царить у всьому світі. Одиниця не стоїть уже осторонь інших людей; смерть — це ніщо інше, як маленька зморшка, що пройшла по безмежному морі та й зникла. Чоловік, нарешті, зрозумів, що людська раса — це все, а він сам один — ніщо. Клітина віднайшла свою спільноту з тілом, а найбільші мислителі кажуть, що одиниця мусіла піддатися, мусіла свою особистість передати загалові людства. Безпорадність одиниці розійшлася в морю всього людства, бо ж нічим іншим, лише тим можна собі пояснити загибіль партійних роздорів і національного суперництва. А це між іншим заслуга Юліяна Фельзенбурґа.

— Дивись! Я завжди з вами — цитував автор біблію в пристрасному закінченні — навіть тепер, під час кінця світу; і Утішитель зійшов до вас. Я брама — Дорога, Правда й Життя — Хліб Життя і Вода Життя. Ім'я моє Пресвітлий, Князь Миру, Отець Предвічний. Я Туга всіх народів, найгарніший з-поміж дітей людських — а моєму Царству не буде кінця.

Папа відложив книжку та примкнув очі.

2

Що ж тому всьому міг протиставити трансцендентний Господь? Божеський Спаситель, що не приходить, Утішитель, якого вже більше не чути в подуві вітру, ні не видно в огні?

Там, у сусідній кімнаті був невеличкий дерев'яний вівтар, а на ньому залізна скринька, в скриньці срібна чаша, а в чаші — Щось.

---

* Доміціян, Тит Флявій (51 — 96 після Христа) римський цісар — тиран; володів від 81 до 96 року.

На дворі, яких сто ярдів від хати, були бані й дахи домів невеличкого села, що звалося Назарет; або дві милі далі правобіч гора Кармель; лівобіч Тавор, перед Тавором долина Ездрелон, а позаду Кана й Галилея і тихе озеро і Гермон. А геть далеко на південь Єрусалим...

Папа прийшов до тієї невеличкої смуги Святої Землі — до країни, в якій дві тисячі років тому народилася Віра і з якої (якщо Бог не промовить із неба вогнем) ця віра незабаром буде вирвана з коренем, як непотрібний бур'ян.

Тією землею ходив Той, Який — як думали всі люди, — визволить Ізраїля. У цьому селі Він ходив по воду, робив скрині та стільці, поверхнею цього великого озера ступали Його ноги; з цього високого горба піднісся Він у славі; на цій нижчій горі з півночі Він проголосив, що блаженні вбогі духом, бо їх є царство небесне, що благословенні мирні — це діти Божі, а голодні й спрагнені будуть насичені.

А тепер — ось до чого дійшло! Християнство згасло в Европі, як згасає відблиск сонця за темними верхами гір. Вічний Рим перетворився в купу звалищ. На Сході і Заході на Господнім престолі посадили чоловіка і назвали його божественним. Світ милями пішов уперед а соціологія запанувала над усім. Люди навчилися думати по своєму, християнські суспільні науки відділено від Божественного Вчителя, або вірніше, звернено їх проти Нього. В усьому світі залишилося, може три мільйони, може п'ять, щонайбільше десять мільйонів, — точно того не можна сказати, — які все таки покланялися Ісусові Христові як Богові. А Ісусів Намісник сидів у побіленій кімнатці в Назареті, зодягнений так бідно, як і його Вчитель. І чекав кінця.

Зробив був усе, що було в його силах. Тиждень тому, минуло п'ять місяців, коли він сумнівався, чи взагалі вдасться щонебудь зробити. Живими залишилися тільки три кардинали: він сам, Штайнман і єрусалимський патріярх. Інших розчавили звалища Риму. Такого нещастя досі не було, тож обидва кардинали вибралися на Схід, до одинокого міста, в якому ще був спокій. Відколи на Сході загинуло грецьке християнство, пропали теж останні кроваві міжусобиці серед християн. Світ мовчки погодився, щоб християни мали в Палестині сяку-таку свободу рухів. Московщина, від якої тепер залежала Палестина, виявила ще настільки зрозуміння, що залишила Палестину в спокою. Правда, святі місця безчещено, все ж археологи цікавилися ними далі. Хоч поруйновано вівтарі, але місця, де вони колись стояли, позазначувано, а хоч заборонено правити богослуження, то приватні каплички не були заборонені.

В такому то стані обидва европейські кардинали застали Святе Місто. Вважали немудрим носити прилюдно якінебудь відзнаки, тим більше, що цивілізований світ якось дотепер не знав про їх існування.

Три дні по їх приїзді старий патріярх помер, але ще за його життя вибрали Папою Персі Френкліна. Самі вибори відбулися при смертному ложі патріярха та тривали всього кілька хвилин. Обидва старенькі мужі настоювали на тому. Німецький кардинал вказав іще

раз на дивну схожість між Персі та Юліяном Фельзенбурґом і натякав щось про протиставлення і палець Божий. Хоч Персі дивувався його забобонності, проте згодився і вибір зареєстровано. Персі прийняв ім'я Сильвестра, останнього святого у християнському році. Так Персі став третім Папою з іменем Сильвестра. Потім зі своїм капеляном відійшов до Назарету. Штайнман вернувся в Німеччину, та два тижні пізніше, під час заворушень його повісили.

Найближчою подією було іменування нових кардиналів. З найбільшою обережністю, вислано відповідні листи двадцятьом особам. Але з-поміж вибраних, дев'ять відмовилося. Папа звернувся ще до трьох інших, але з тих згодився лиш один-одинокий. Так у всьому світі було дванадцять людей, які становили Святу Колегію: два Англійці (один із них був Коркрен), два Американці, один Француз, Німець, один Італієць, Еспанець, Поляк, Китаєць, Грек і Москаль. Тим кардиналам призначили великі округи з необмеженою владою, а всі вони залежали від самого тільки Святішого Вітця.

Про життя Папи, малощо можна було про нього сказати. Воно, як думав сам Папа, було в дечому схоже на життя Папи Лева Великого, але не мало такого світового значення і не було таке пишне. Теоретично, християнський світ був під його владою. Практично ж, християнські справи полагоджували місцеві люди. Із різних причин неможливо було вдержувати взаємини, хоч як Папа того бажав. Головно ж із комунікаційних причин. Уложили і якнайточніше опрацювали шифр та владили приватну радіо-станцію на даху папського дому. З неї можна було зв'язатися зі станцією в Дамаску. Там жив кардинал Коркрен. Із цього осередку, часами йшли вістки до церковних властей, але звичайно не було потреби для того. Папа мав бодай стільки вдоволення, що хоч з великими труднощами, все ж таки зроблено маленький поступ у відновленню єрархії в світі. Всюди висвячували нових єпископів, і під цю пору було їх не менше, як дві тисячі. Скільки існувало священиків — не було відомо. Чин Ісуса Розп'ятого взірцево сповняв свої обов'язки: за останні два місяці до Назарету наспіли вістки, що Чин мав уже не менше, як чотириста мучеників — більша частина яких упала жертвою юрби.

Небезпечніші завдання, як от, зв'язки поміж Єпископами, чи доручення до незнаних людей, могли виконувати тільки члени Чину, бо за виконання кожного такого доручення грозила кара смерти. З Назарету вийшов строгий розпорядок, що забороняв кожному єпископові без крайньої потреби виставляти себе на небезпеку. Кожний з них мусів бути серцем єпархії, яку треба було боронити всіми засобами, за виїмком хіба християнської гідности. Кожний з них мусів очолювати нових членів Чину, — чоловіків і жінок, — що з надзвичайною й самовідреченою покорою виконували згадані доручення, відповідно до своїх сил. Коли б не той Чин, Церква серед нових обставин не могла б, розуміється, існувати.

Членам Чину признано надзвичайні повновласті. Всі священики Чину підлягали тільки єпископові своєї єпархії, мали право кожного дня в році відправляти Службу Божу П'яти Страстей, Воскресення або Матері Божої та могли користуватися дерев'яним переносним вівтарем. Признано теж деякі обрядові полегші. Службу Божу до-

зволено відправляти з якимнебудь гідним начинням, навіть з такого нетривкого матеріялу, як скло або порцеляна; дозволено вживати всякий хліб, ризи не були обов'язкові — кусник тонкої матерії заступав фелон; світло не було істотним; ніхто не був зобов'язаний одягатися по священичому, а замість часослова, дозволено було відмовляти чотки.

Тим способом священики мали можливість причащати і відправляти Богослуження, не наражуючись на велике ризико.

Ці полегші принесли багато користей в европейських в'язницях, заповнених тисячами католиків, що каралися там за відмову брати участь у примусових державних відправах.

Приватне життя Папи було таке просте, як і його хата. Його капеляном був сирійський священик. Крім того Папа мав ще двох сирійських слуг. Службу Божу правив кожного ранку, а потім вислухував ще одну Службу. Під служебними ризами мав білу рясу. Опісля, переодягнувшись у місцеву одежу, — туніку й бурнус, — пив каву.

Ранок сходив йому на праці. Обідав у полудне, згодом відпочивав, а потому їздив конем поза місто. Палестина через своє невизначене політичне положення виглядала так, як сто років тому. Перед смерком Папа вертався, вечеряв і знову працював до пізньої ночі.

Капелян Папи відсилав потрібні доручення до Дамаску. Служба не знала нічого про Папу, дбала тільки про домашні справи, а сусіди, яких було небагато, знали лише стільки, що в хаті покійного шейка живе якийсь европеєць — дивак з власною телеграфічною станцією. Інші побожні католики вважали його єпископом. Вони знали лише, що Папа десь живе та було їм досить цього.

Одним словом, католицький світ знав, що Папа на ім'я Сильвестер живий, а всього тринадцять людей з усієї людської раси знали, що він звався Френклін та що престіл апостола Петра покищо був у Назареті.

Було це, як сказав один Француз якраз сто років тому, "Католицтво лишилося живим та й більш нічого".

3

А якже ж із його внутрішнім життям? Тепер він відхилився на спинку дерев'яного крісла і заплющив очі.

Сам не міг би і собі самому точно це з'ясувати, бо навряд, чи знав його. Він більше діяв, ніж роздумував. Віра була провідником усіх його вчинків. Розумів, що одиноко католицька віра найкраще пояснює питання всесвіту, хоч і не розкриває всіх його таємниць, все ж вона дає кращу розв'язку, ніж кожний інший погляд на світ. Він знав теж, що тільки ця релігія могла дати задовільну відповідь людям на питання про їх власну природу. Коли християнству закидали, що воно не зуміло з'єднати всіх людей, то це був доказ не слабости, а радше сили християнства; ціль християнства сходилась у вічному, а не в туземному житті. І Павло вірив у це. Але ж бо до цих роздумувань долучувався настрій, а він не вмів опанувати

його, тому що настрої постійно змінюються. Часом, коли був дуже схвильований, настрій змінявся і здавалося, його овіяв райський легіт. Тоді був повен надії. Іншим разом папа і його співробітники почувалися, як мусів почуватися св. Петро й апостоли, коли в світі, по церквах, у дільницях бідноти, на базарах і по хатах проповідували віру, що мала потрясти світом і перебудувати його. Вони працювали разом з Володарем Життя, бачили порожній гріб, дотикалися пробитих рук Того, хто був їхнім братом і їхнім Богом. Це була щира правда, хоч важко було в неї повірити. Навіть найбільш недовірливі не були всилі заперечити правдивість цього факту, бо був він ясний, як сонце на небі. Щобільше, власне труднощі додавали їм заохоти. Спокуси цього світу не могли звести їх на манівці, бо вони знали, що Бог це їх одинока сила. Вони не могли здаватися на людей, лише на одного Бога. Їхня вбогість була зброєю, немічні слова переконливою силою, їхня слабкість кликала Божу силу і вона була їм дана. Все ж була одна і то немала ріжниця. Для Петра надприродне об'єдналося в подіях, яких він був свідком. Він доторкався воскреслого Христа, зовнішнє підтверджувало внутрішнє. Сильвестрові недоставало цього. Він насамперед мусів зрозуміти духовні правди, щоб на їх основі пояснювати зовнішні. Історично взявши, християнство становило істину — було записане у книгах, але він мусів її по-новому вияснювати.

Папі приходилося тоді переживати хвилини найбільшої зневіри, що запоморочувало його нераз цілими днями у хвилини пробудження і мучило його перед сном. Бували хвилини, коли темнота була така нестерпна, що навіть його віра затьмарювалася, що не бачив лиця Христового, ані самого Господа Бога. Як це зрозуміти, що він, його Святіша Колегія, складена з дванадцяти осіб, і тих кілька тисяч вірних не помилялися, а помилявся ввесь цивілізований світ? Це ж не діялося тому, що світ не чув євангельського послання: Навпаки, він чув його упродовж двох тисяч літ, — а тепер уважає його фальшивим. Отже він, Папа, терпить для пропащої справи; він не був останнім у почесному ряді — він був тільки димлячим ґнотом погасаючої свічки. Він не повинен умерти мученицькою смертю; Папа і його немудрі собрати — ніщо інше, як короновані дурні зі світової школи. Здоровий розум сидів на солідних лавах матеріялізму. Часом те його пригноблення набирало такої сили, що він був близький до втрати власної віри. Голос спокуси був такий сильний, що глушив усі шептання серця; бажання земського спокою ставало таке палке, що придушувало всі надприродні прагнення; запаморочення так згущувалося, що надіючись всуперіч надії, вірячи всупереч науці, люблячи всуперіч правді, він кричав, як колись Христос: "Елі, Елі, ляма савахтані!"*) Добре, що хоч цих слів ніколи не забув. Одна лише свідомість підтримувала його і веліла йому витримати: У цьому помагали йому роздумування. Скільки він уже намандрувався в цьому світі, — скільки разів западався у порожнечу! Свідомість витягне його і тепер з неї.

---

*) Господи, Господи, чому Ти мене опустив?!

Тепер він сидів у кріслі і роздумував над усіми тими богохульствами. Його біле волосся зрідло на скронях, руки стали наче в якогось духа, молоде обличчя вкрилося зі смутку зморшками, босі ноги виставали з-під поплямленої туніки, а старий бурнус лежав побіч на землі...

Сидів непорушно малощо не годину, і сонце втратило вже половину своєї сили, коли з подвір'я почувся тупіт кінських копит. Підвівся, взувся, підняв із землі бурнус, як відчинилися двері й увійшов худощавий, засмалений сонцем сирійський священик.

— Коні, Ваша Святосте, — сказав.

Папа того пополудня не промовив ні слова. Перед заходом сонця оба в'їхали на гірську стежину, яка сполучує Назарет з горою Тавор. Їхали, як звичайно, через Кану, переїхали пагорбок, з якого було видно поздовжне плесо Ґенезаретського озера і поїхали далі, тримаючись правого боку під тінню Тавору, доки знову не показався Ездрелон, схожий на сіро-зелений килим. По цій округлій рівнині, проміром яких двадцять миль, групами розкинулися хатки, білі мури й покрівлі. По другому боці виднів Наїн, а ген далеко на південь простягалася поздовжня гора Кармель. Назарет розсівся яку милю-дві на пласкогір'ї. Тут зупинилися. Увесь краєвид був повитий глибоким спокоєм і подобав на образок, видертий із книжки, виданої кількасот років тому. Не було тут моря покрівель, не товпилися неспокійні люди, не видно було ознак цивілізації, фабрик, виснажливого, марного зусилля. Небагато втомлених Жидів вернулося, приблизно 1½ мільйона; вони кажуть, що займуть Каїро і житимуть у спокою. в тій малій і забутій країні, коли туди повертаються. Старі люди вертаються до родинного місця без надії повернення молодости чи давніх ідеалів, лише підо впливом туги, що так часто бере гору над логічними мотивами. З їхнім поворотом збільшилася дещо кількість будівель, схожих на бараки зі сусідніх, убогих сіл. А все ж загальний вигляд околиці дуже подобав на образ із попередніх віків.

Половину рівнини залягла тінь Кармелю, а половина була залита соняшним сяйвом. Угорі ясне східне небо зачервонілося, як червоніло воно для Авраама, Якова і Давидового Сина. Не було ні хмариночки. Тут була стара земля і старе небо, незмінені й немінливі.

Вернулася лагідна весна і покрила тонку верству землі квітами Вифлеєму і тими чудовими лілеями, з якими не можуть рівнятися багряні Соломонові шати. З Престолу не чути було найтихішого голосу як тоді, коли Гавриїл зійшов з того самого неба, щоб привітати її, Благословенну серед жінок; не чути було й тихого дихання обіту або надії, які Бог зсилає за кожним порухом Своїх життєдайних шат.

Мандрівники спинилися. Коні пильно й цікаво гляділи на повноту світла й повітря під ними внизу, здалека чути було спокійні оклики, і попід горою, яких триста стіп далі, пройшов чабан; за ним тяглася його довга тінь і неслося м'яке лагідне дзеленькання дзвіночків череди, що посувалася за своїм пастирем. Отара слухняних овечок і свавільних кіз, скубала траву і приставала, знову скубала і знову приставала, йдучи помалу до кошар. А чабан смутним, ти-

хим голосом кликав кожну по імені, бо ж знав їх усіх, спокійно проводив і не підганяв. М'яке дзеленькання стихало, чабан вийшов на зувіз і тоді його тінь упала під самі ноги вершників, потім зійшов він униз, тінь зникла, голос доносився все слабше, врешті зовсім затих.

Папа на хвилиночку підняв руку до очей і протер обличчя.

Кивнув легенько головою в напрямі тьм'яного клаптика білих мурів, що мерехтіли крізь фіолетну вечірню імлу, та спитав:

— Як зветься ця містина, отче?

— Там посеред пальм?

— Так.

— Це Меґіддо. Дехто зве її Армаґеддон.

ДРУГА ГЛАВА

1

Коло двадцять третьої години сирійський священик вийшов з хати. Чекав на післанця з Тиверіяди.

Лучба була дуже примітивна, бо ж Палестина, цей клаптик бідної землі, лежала гей поза світами. Отже, один чоловік мусів їздити верхи щовечора з Тиверіяди до Назарету з паперами від кардинала Коркрена до Папи та привозити назад листи. Було це небезпечне завдання, то ж члени нового Чину, співробітники кардинала, виконували цю роботу за чергою.

Була ясна, місячна ніч. Великий золотистий кружок пересувався високо над Тавором і розливав своє дивне металічне світло на довгі косогори й мочаристу околицю, що тягнулася від хати лагідно вгору. Священик, що досі стояв, обпершись на одвірок, тепер присів на землю, купаючись у світлі місяця та піднімаючи до нього руки.

Це був дуже скромний чоловік, як у вірі так і в житті. Не знав ані екстази, ані відчаю, як його наставник. Радів тим, що може жити на тому місці, де Христос, і міг служити його Намісникові. На світові події дивився так, як дивиться людина з корабля на морські хвилі, що підіймаються, і опадають. Звичайно, в світі не було спокою, та він не дуже журився тим, бо вже давно латинський філософ сказав, що серця всіх людей неспокійні, доки не знайдуть спокою в Бозі. А кінець світу? І цим не дуже цікавився. Може трапитися таке, що морські хвилі поглинуть корабель, але ж бо і з хвилиною катастрофи загине все, що на землі. Врата адові Церкви не одоліють, і коли Рим загине, тоді з'явиться ХРИСТОС у СВОЇЙ СЛАВІ. На його думку кінець світа вже недалеко. Коли сьогодні пополудні згадав Меґіддо, то мав на думці, що при кінці Христової епохи, Христовий Намісник житиме там, де народився Христос, та що Армаґеддон буде видно з того місця, де Христос уперше взяв свій земський скипетр, і знову візьме його. Зрештою, це не буде перший бій, свідком якого було Меґіддо. Ламали тут списи Ізраїль проти Амалека, Ізраїль проти Асирії; і топтали тут землю Сезостріс і Сеннахернб; тут, на місці Божого гробу билися християни проти Турків, наче св. Ми-

хайло проти Сатани... Але про те, як саме наступить кінець світу — священик не мав ясного поняття.

Було десь коло третьої години ранку. Сирійський священик прокинувся у своїй, сумежній з папською спальнею кімнаті і почув кроки, що наближалися сходами вгору. Пізно вечором він залишив свого пана, який, як звичайно, відкривав купу листів від кардинала Коркрена, а сам пішов просто до ліжка і заснув. Тепер він лежав хвилину, запаморочений сном, і прислухався до ступання ніг. Почувши виразне стукання в двері, зірвався з ліжка. Швидко підтягнув паском нічну туніку, підбіг до дверей і відчинив.

На порозі стояв Папа, тримаючи в одній руці каганець, бо ще не розвиднілося, а в другій — якийсь лист.

— Вибачте, отче, — озвався, — але мушу негайно вислати повідомлення до його еміненції.

Обидва перейшли кімнату Папи, минули сходи і вийшли на верх покрівлі, на свіже повітря. Папа згасив каганець і сів на поруччі.

— Вам буде холодно, отче, — озвався. — Принесіть собі плащ.

— А Ваша Святість?

Папа зробив заперечливий знак головою і підійшов до маленького прикритого столика, де стояв телеграфічний апарат.

— Принесіть собі плащ, отче, — кинув ще раз через плече, а я тим часом зателеграфую.

За приблизно три хвилини священик повернувся в сандалах і плащі, з другим плащем на руках для свого зверхника. Папа все ще сидів при столику. Навіть не обернув голови до свого помічника, лише ще раз натиснув ручку приладу, що сполучався з антеною двадцять стіп заввишки. Антена висилала вібруючу енергію крізь вісімдесять миль морозного повітря, які лежали між Назаретом і Дамаском.

Простий сирійський священик ще й досі не призвичаївся до того приладу, з якого при допомозі антени, коробки, звою дротів і різних колісцят та якоїсь особливої сили, скритої, як науково доказано в кожній матерії (якщо взагалі не у всіх формах фізичного життя), можна було говорити крізь простори світу і ловити маленьким приймачем найтонші дрижання звуків.

Повітря було надзвичайно холодне, якщо порівняти зі спекою попереднього дня і тих, які мали наступити. То ж священик тремтів, стоячи на даху і поглядаючи на нерухому постать Папи, що сидів на стільці перед приладом. У величезній бані неба холодна безбарвна ясність почала набирати ніжних жовтуватих відтінків, бо десь за Тавором і Моавою уже вставало сонце. З віддаленої на півмилі оселі донеслося кукурікання півня, тоненьке й металічне, наче гудіння трубки; десь загавкав собака... І нараз удар дзвінка, сповіщаючий про початок дня праці.

Почувши дзвінок, Папа двічі натиснув ручку, потім по перерві натиснув іще раз, чекаючи відповіді. Коли ж почув її, встав зі стільця і зробив знак священикові — зайняти його місце.

Цей послухав, подав Папі бурнус і вичікував, поки Папа не сяде біля стола проти нього, щоб вони обидва могли бачити обличчя один одного. Тоді, поклавши пальці на клявіші, підніс очі на Папу,

і чекав аж той пічне говорити. При тому завважив, у холодному світлі світанку, що обличчя його зверхника, виглядаюче з-під каптура, було блідіше, ніж звичайно. Чорні луки брів ще більше підкреслювали цю блідість, а міцно закроєні уста видавалися безкровними, навіть білими.

Папа тримав папір у руці і вп'ялив свій погляд у священика.

— Впевніться, отче — сказав різко, — чи це справді кардинал?

Священик ударив по клявішах і незабаром почав читати відповідь, що друкувалася на довгій смужці паперу, який виповзав з приладу.

— Так, ваша святосте, — шепнув, — то його еміненція у власній особі при приладі.

— Дуже добре! Отже, починайте: "Одержали листа вашої еміненції і прийняли до відома надіслані новини. Ви повинні були, однак, прислати їх телеграфічно. Чому не зробили цього?"

Папа замовк, а священик, виславши депешу скоріше, ніж її можна б було написати, за хвилину читав відповідь:

"Не вважав, що то таке пильне. Припускав, що це лише чергова напасть, і хотів повідомити докладніше, як лише почую щось точнішого".

"Очевидно, що це було спішне, — озвався знову голос Папи, виразно і повільно, як звичайно при висиланні депеш. — Прошу запам'ятати, що цього роду новини завжди мають надзвичайну вагу".

"Запам'ятаю, — читав священик, — і жалую що зроблено помилку".

"Пишете, — говорив далі Папа, не спускаючи очей з клаптика паперу, — що таку ухвалу винесено, але подаєте імена лише трьох авторитетів. Подайте мені тепер імена решти достойників, якщо їх маєте".

Наступила хвилина мовчанки, а потім священик почав відчитувати: "Крім трьох кардиналів, яких прізвища я вже вислав, входять у гру ще архиєпископи Тибету, Каїра, Калькути та Сіднею. Всі вони допитувалися, чи вістка правдива, і просили подати їм указівки. Крім них, допитувалися ще й інші, їх прізвища можу подати, але мушу на хвилинку відійти від стола".

— "Добре", — сказав Папа. Знову хвилинка мовчанки, а по ній посипалися інші прізвища: "Єпископи: Букарешту, Маркізьких Островів і Ню-Фавдленду, Францисканці з Японії, ченці Тринітарії з Марокко, архиєпископи Манітоби й Портленду та кардинал-архиєпископ Пекіну. Двох монахів Чину Христа Розп'ятого я вислав до Англії".

"Скажіть, коли та як наспіли перші вістки?"

"Мене покликали до апарату вчора вечором, коло двадцятої години. Архиєпископ Сиднею питав за посередництвом нашої станції в Бомбею, чи ця вістка правдива. Я відповів, що взагалі не чув такої вістки. Упродовж десяти хвилин наспіли ще чотири такі самі запити, а три хвилини потім кардинал Русполі прислав потвердження з Туріно. Зараз за тією вісткою, надійшла подібна від о. Петровського з Москви. Потім..."

— "Чекайте, чому тієї вістки не подав кардинал Долґоровський?"

"Він подав цю вістку три години пізніше".

— "Чому ж не зараз?"

"Бо тоді їх еміненція не знав ще нічого".

— "Справдіть пізніше, в котрій годині ця вістка надійшла до Москви, не тепер, а протягом дня".

"Слухаю".

— "То ж диктуйте далі!"

"Кардинал Мельпас прислав звідомлення п'ять хвилин пізніше від кардинала Русполі, а решта запитів прийшла перед північчю, Китай прислав звідомлення в двадцять третій годині."

— "Коли ж, гадаєте, ця вістка була подана до відома?"

— Постанову винесено вчора пополудні в Лондоні на тайній нараді біля шіснадцятої години нашого часу. Урядники, здається, підписали її в ту годину. Потім повідомлено ввесь світ. Тут її проголошено півгодини по півночі."

— "Отже, Фельзенбурґ був у Лондоні?"

— "Того ще напевно не знаємо. Кардинал Мелпас казав мені, що Фельзенбурґ позавчора дав свою тимчасову згоду."

— "Дуже добре. Отже це все, що ви знаєте?"

— "Кардинал Русполі тому годину інформувався в нас іще раз. Згадав, що побоюється, чи не прийде до заворушень у Франції. Це була б — каже він — перша революція, а за нею прийшло б іще багато інших."

— "А не просив він чогонебудь?"

— "Просив лише подати йому вказівки."

— "Передайте йому наше апостольське благословення, а вказівки подамо через дві години. Покличте дванадцять членів Чину, щоб зараз почали роботу."

— "Зроблю так."

— "Як лише закінчимо розмову, подайте цю вістку до відома Святішій Колеґії та скажіть їй, щоб у найбільшій тайні передано цю вістку всім митрополитам і єпископам, щоб священики й народ знали, що Ми пам'ятаємо про них."

— "Зроблю так, Ваша Святосте."

— "І вкінці скажіть їм, що Ми передбачили те все вже давно та що Ми молимо за них Усевишнього, без Провидіння Якого навіть один горобчик не впаде на землю. Просіть їх бути спокійними та не тратити надії, а передусім не починати нічого і на допитах признавалися безстрашно до своєї віри. Всі інші вказівки вишлемо негайно їхнім священикам."

— "Добре, Ваша Святосте."

Знову настала мовчанка.

Папа говорив дуже спокійно, наче в сні, очі опустив на папір, сидів нерухомо, немов статуя. А все ж священикові, — що слухав, надавав латиною депеші і голосно читав відповіді, — здавалося, наскільки з тих депеш міг вирозуміти, що світові загрожує щось таємне й велике. Відчував дивне напруження в атмосфері і, хоч небагато роздумував над фактом розпучливих домагань усього католицького світу, щоб порозумітися з Дамаском, то все ж пригадав

собі свої міркування з попереднього вечора, коли чекав післанця. Здавалося йому, що сили цього світу готуються до нового нападу. Але в якому напрямі? Не дуже тим журився.

Нараз Папа відізвався спокійно:

— Отче, що скажу тепер, буде як сповідь. Розумієте? Гаразд. Отже тепер починайте!

Дзвінок апарату дзенькнув знову і Папа почав диктувати.

— "Еміненціє, за годину матимемо молебень до Святого Духа. Розпорядіться, щоб з кінцем молебня всі члени Святішої Колеґії скомунікувалися з вами та чекали наших вказівок. Наша нова постанова зовсім ріжниться від усіх попередніх. Ви мабуть розумієте це. Маємо на думці два або три пляни, але ще не знаємо пляну Господнього. Після молебня повідомимо вас про плян, який Господь Нам укаже і який буде згідний з Його святою волею. Просимо вас також відправити молебень на нашу інтенцію по можності зараз. Що б не прийшлося вчинити, треба діяти швидко. Справу кардинала Долґоровського можете відкласти на пізніше. Одначе, Ми бажаємо знати до полудня про вислід ваших доходжень головно з Лондону.

Нехай благословить тебе Всемогучий Бог, Отець і Син і Святий Дух!"

— Амінь! — прошептав священик, читаючи з паперу.

3

Капличка в долішній частині хати не була багато пишніша, ніж інші кімнати. Крім скрайнє необхідного для Літургії й молитви, не мала ніяких оздоб. Щоправда, на тиньку стін зображено в плоскорізьбі чотирнадцять Страстей Христових. А поза тим, стояла тут у кутику кам'яна фіґура Матері Божої з залізним свічником перед нею, а на вівтарі з суцільного каменя, вміщеного також на кам'яному підвищенні, було інших шість залізних свічників і залізний хрест. Дарохранильниця, також залізна, що стояла під хрестом, була прикрита звичайним льняним полотном. Невеличкий, виступаючий зі стіни камінь, правив за ризницю. Було в капличці й вікно, що виходило у подвір'я, так що в нього не могли заглянути чужі очі цікавих.

Приготовляючи все до Служби Божої, що входило в його повсякденні обов'язки, сирійський священик відчував, що навіть ця легка робота сьогодні його втомлювала. В повітрі відчувався якийсь незвичайний тягар. Чи то так лише священикові здавалося від недоспаної ночі, він не знав, але побоювався наближення шірокко.*) Жовтавий відтінок світанку не прояснювався, хоч сонце вже зійшло. Ступаючи нечутно босими ногами, священик бачив білу постать папи, що нерухомо стояв навколішки, занурений у молитву, і час-від часу все виглядав у вікно, звідки з-понад покрівель з протилежної сторони подвір'я виднілася латка каламутно-рудавого неба, що пророкувало виснажливу спеку.

*) Шірокко — гарячий задушливий вітер з лібійських пустинь.

Врешті, скінчив приготування, запалив свічки, приклякнув і похиливши голову чекав, поки папа скінчить молитву. На подвір'ї почулися кроки прислужника, який спішив вислухати Службу Божу. І в тій хвилині папа підвівся і пішов до захристії, де вже лежали червоні ризи, приготовані для сьогоднішньої відправи на честь Бога, Який об'явився полум'ям.

Сильвестрова поведінка при відправі була природна, позбавлена всякої театральности. Рухи його були швидкі, як першого-ліпшого рядового священика, голос — рівний і тихий, а мова — розмірена, без поспіху і без розтягання. Згідно з традицією, він посвятив півгодини на приготування і, без огляду на те, що капличка була порожня, мав погляд, скерований униз. І все ж сирійський священик ніколи не міг, прислуговуючи папі, позбутися невиразного почуття якогось остраху. І не лишень через свідомість безмежної гідности того скромного з вигляду Божого Служителя, а скоріше, — хоч не міг того ясно висловити, — через якусь невловиму атмосферу, що оточувала постать у ризах і що відчувалася майже фізично; також і через те, що під час таких відправ, утрачав усяке почуття самого себе, натомість був свідомий у присутності Когось іншого; і, врешті, через те, що целебрант з найдокладнішою точністю дотримувався навіть найменших приписів, опанований цілковито певною ідеєю. Вже навіть раніше в Римі релігійні відправи отця Френкліна вважалися взірцевими і на них спеціяльно посилали учнів семинарії перед самим висвяченням, щоб вони вчилися досконалости поведінки священика при богослуженнях.

Сьогодні відбулося все, як звичайно, але під час Причастя Сирієць раптом поглянув угору, маючи враження, що хтось його рухом чи звуком змушує до того. Піднісши голову відчув, що серце його почало битися з конвульсійною силою, а ці удари підходили аж під горло. Однак, для сторонніх очей не помітно було нічого надзвичайного. Перед вівтарем стояла з похиленою головою постать, спершись підборіддям на кінці довгих пальців, випрямлена і така, здавалося, легка, що не торкалася ногами землі. Але для внутрішнього змислу тут щось вияснилося. Священик не міг того ясно собі сформулювати, але коли пізніше думав над пережитими враженнями, прийшов до переконання, що був змушений дивитися вгору підо впливом чогось то видимого чи чутного. Було то враження, що його можна було описати хіба виразами, яких уживається для описання зорових чи слухових явищ. Здавалося, що ніжна життєва сила, палаюча для духового зору під червоними ризами і білою альбою, могла кожної хвилини раптом вихопитися назовні у вигляді променіючого світла, що роз'яснить не лише брунатне тіло, видне з-під сивого волосу, але й кожну зморшку шорсткої мертвої матерії, яка вкривала решту тіла. Або могла б виявитися протяжним хором у струнах вітру, ніби містичний зв'язок між присвяченою душею і несхопним у словах Божеством і Людськістю Христа родив музику, що плила без перерви разом з рікою життя від Трону Ягняти.

В тиші й спокою минали хвилини. Знадвору доносилися і завмирали звуки: то далекий туркіт коліс, то перші голоси цикад у шорст-

кій траві за огорожею, то зідхання прислужника, що стояв позад священика і був охоплений незвичним зворушенням. А постать папи далі стояла перед вівтарем, тиха, нерухома, вкрита білим покровом альби. Коли похилялася, відкриваючи дорогоцінну Кров, клала руки на вівтар або підносила їх догори, здавалося, що оживала висічена з мармуру фігура. Для священика, що прислужував при відправі, кожний такий рух був майже потрясаючим.

І знову, коли Папа вихилив чашу, все людське й зовнішнє вмерло в обличчі Божественного і Невидимого. І знову настала просто відчувальна тишина... Коли ж духова енерґія впала до свого праджерела, Сильвестр підніс чашу.

З дрижучими колінами і широко розкритими очима Сирієць підвівся, поклонився і пішов до ризниці.

Звичайно по папськім Богослуженні він правив другу Службу Божу в приняві Папи. Але сьогодні, як лише червоні ризи покладено на скриню, Папа звернувся до нього.

— Тепер, — мовив лагідно — підіть, отче, нагору, таки зараз, *і* скажіть кардиналові, щоб був готовий. Я прийду туди за п'ять хвилин.

— То напевно шірокко — подумав священик, вийшовши на покрівлю. Звичайно в таку пору небо буває блакитне і чисте, а тепер воно було блідо-жовте, а на обрії потемніло. Не зважаючи на вчасну ранішню годину, повітря було гаряче та гнітуче, аж забивало дух. Вітер ніс цю спеку з величезних пустинь Єгипту на цей нужденний клаптик землі. Вже тепер апарат був гарячий, а коло полудня годі буде його торкнутись.

Священик натиснув важіль *і* чекав. Потім іще раз натиснув і знову чекав. Коли почувся сиґнал, повідомив Дамаск, що Папа хоче говорити з кардиналом.

За хвилину-дві почувся запит з Дамаску:

— "Я біля апарату. Чи то Їх Святість?"

Сирієць почув дотик руки на своєму рамені, обернувся і побачив, що Папа стоїть біля нього.

— Скажіть що я тут. Спитайте чи є ще якісь нові вістки.

Папа знову сів у своєму кріслі, а за хвилну схвильований священик відчитував таку відповідь:

— "Запити надходять дальше. Чекають вказівок Вашої Святости. Мої секретарі працюють від четвертої години. Шириться несказаний переполох. Дехто вже впевняє, що не маємо Папи. Неодмінно треба діяти, і то негайно.

— Чи це все? — спитав Папа.

І знову священик став відчитувати відповідь:

— "І так, і ні. Ті вістки потвердилися. Закон входить у силу негайно. Коли зараз же не візьмемося до праці, відступництво страшно пошириться, а це буде нещастям.

— Дуже добре, — прошептав Папа. — А тепер слухайте уважно. — Замовк на мить, спер підборіддя на руки і почав говорити:

— Передаємо себе повністю в руки Господні. Людська обережність не сміє більше нас спинювати. Тому доручаємо передати нашу волю в якнайбільшій тайні таким особам, а більш нікому іншому.

Це завдання нехай виконають особисто, не на письмі післанці Чину Христа Рорзп'ятого, по двох для кожного доручення. Отже повідомлення пішліть дванадцяти членам Святішої Колеґії, двадцяти двом митрополитам і кардиналам усього світу і чотиром настоятелям монаших Чинів. Цих тридцять вісім осіб разом з капеляном вашої Еміненції і моїм, і Ми, — в загальному числі сорок один, — маємо бути приявні тут, у Нашій палаті в Назареті не пізніше, як у Навечір'я Святого Духа. Ми не хочемо рішати, що саме треба зробити у зв'язку з новим розпорядком, поки не вислухаємо думок ваших дорадників, яким даємо нагоду свобідно порозумітися між собою. Слова, що Ми тут сказали, треба подати до відома всім особам, що Ми їх назвали; просимо також повідомити їх, що наради не потривають довше, як чотири дні.

"Що торкається прохарчування членів Собору й усіх інших справ того роду, просимо вислати капеляна, про якого ми сьогодні вже згадували, а він разом з моїм капеляном візьметься негайно до підготовної праці. Вашу Еміненцію запрошуємо приїхати сюди найпізніше до чотирьох днів. За час вашої неприявности вашим заступником нехай буде о. Марабу.

"Вкінці всім, які просили вказівок в обличчі нового закону, просимо подати до відома наступне речення і більш нічого: Не тратьте довір'я, воно принесе велику нагороду. Бо ще хвилина — і Той що має прийти, прийде, і не забариться.

Сильвестер, єпископ, слуга слуг Божих."

ТРЕТЯ ГЛАВА

Олівер Бренд покинув конференційну залю в Вестмінстері в п'ятницю вечором,як лише скінчилося засідання; за ним вийшли теж і посли. Його більше цікавило, як прийме новину дружина, ніж те, як зареаґує на неї світ.

Він слідкував за тим, як Мейбел змінилася від початку, п'ять місяців тому, аж до дня, коли Президент світу вперше з'ясував напрямні своєї політики. І коли Олівер боронив прилюдно нову політику і поступово приходив до переконання в її правильності, Мейбел перший раз у житті виявила супроти такого напрямку завзятий спротив.

Бренд гадав, що його дружина впала жертвою нездорових настроїв. Фельзенбурґ написав декларацію два тижні по тому, як загальною аклямацією в Вестмінстері проголошено його Володарем Світу. Та Мейбел від самого початку поставилася до того з цілковитим недовір'ям.

А коли розвіялися останні сумніви, що проєкт знищення всіх віруючих у Надприродні Сили стає неминучістю, між Олівером та Мейбел відігралася страшна сцена. Мейбел заявила, що її обдурено, що надії людства потворно висміяно, що світовий мир став таким далеким, як ніколи раніш, і що Фельзенбурґ зрадив покладені на нього надії та зламав слово. Сцена була така жахлива, що Олівер і

досі не хотів її пригадувати. Мейбел, щоправда згодом заспокоїлася. Одначе, його дбайливо підібрані арґументи мали дуже малий вплив на неї: вона попала в задуму і майже не відповідала йому. Одно, мабуть цікавило її, а саме, коли він говорив про президента. Здавав собі справу з того, що вона, як слаба жінка не могла не піддатися чарам тієї сильної особистости, але рівночасно не піддавалася і впливам логіки. Це відкриття дуже його розчарувало; все ж він вірив, що час буде найкращим лікарем.

Уряд негайно поробив старання скріпити нову віру в тих людей, які, — так як Мейбел, — боялися всесильної логіки нової політики. Ціла армія ораторів роз'їхалася по країні боронити й поснювати проєкт. Преса взялася за діло надзвичайно спритно.

Коротко сказавши, арґументи були ось такі:

Мир — казали вони — вперше в історії світу — став універсальним фактом. Нема вже ні одної, навіть найменшої держави, якої інтереси не покривалися б з інтересами трьох інших частин світу. Перша фаза такого стану була осягнена півстоліття тому. Другої ж фази, — злуки всіх трьох частин під спільним керівництвом, — фази далеко важливішої, ніж попередня, бо інтереси окремих частин часто розходилися, — осягнула одна одинока людина. Вона піднеслася понад людські норми саме тоді, коли цілий світ так дуже потребував людини такого характеру. Тому, ясно, не можна вважати надмірними вимог того, за чиїм посередництвом осягнуто стільки добродійств. А його вимоги торкалися віри, і на них треба було згодитися.

Другий арґумент був скерований до розуму. В давні часи переслідування меншини, яка не погоджувалася з поглядами більшости,називалося варварством. Це признають усі здорово думаючі люди. Одначе зло тих переслідувань полягало не в насильстві, а в зловживанні насильства. Отже, — коли якась держава на своїй території хотіла примусити якусь меншину визнавати урядову релігію, а ця урядова релігія різнилася від релігії тієї меншини — то це була тиранія. Таку тиранію треба якнайзавзятіше поборювати, бо ніяка поодинока держава не має права ухвалювати загально обов'язуючих, універсальних законів. А це не було нічого іншого, як замаскованим індивідуалізмом націй, єресю, навіть іще згубнішою, як індивідуалізм одиниці. Тепер же, коли постала одна світова держава, положення змінилося. На місце дотеперішньої людини, як одиниці, прийшла нова одиниця: людська раса. Ця з'єднана одиниця автоматично етворила зовсім нове правне положення. Через те для поодинокої людини не можуть уже існувати ніякі особисті права, як це було в давніших часах. Людина мала тепер владу над кожною клітиною, що входить у цілість її Містичного Тіла. Коли ж якась клітина обстоювала б свої права зі шкодою для того Тіла, така клітина мусіла б бути знищена.

І ніяка інша релігія, крім католицької, не хотіла мати універсальних прав. Східні секти, щоправда, задержали свої характеристичні прикмети, але в Новій Людині вони знайшли свої ідеали і цим виявили свою приналежність до загального Тіла, що його головою був Фельзенбурґ. Тим часом уже сама суть католицької релігії пред-

ставляла зраду найістотнішої ідеї людства. Християни покланялися видуманій надприродній істоті, що не лише була поза світом, але ще й напаствувала цей світ. Поминаючи божевільну казку про Богочоловіка, яка одного гарного дня сама себе переживе через власну глупоту, — християни відірвалися від Тіла, членами якого вони були впродовж багатьох людських поколінь. Ба, вони відірвалися теж від того нового Тіла і загрожували йому. Тому це божевілля заслуговувало на назву злочину. Вбивство, крадіж, грабунок, ба, навіть анархія, — це невеличкі проступки в порівнянні до цього потворного гріха. Бо хоч ті, щоправда, калічили тіло, але не потрапляли в серце. Поодиноким людям приходилося терпіти, то ж лиходії заслуговували на кару, але сам життєвий нерв не був нарушений. Зате християнство представляло собою смертельну отрую. Кожна клітина, заражена тією отруєю, бувала ушкоджена саме у фібрі, який сполучує кожну клітину з джерелом життя. То ж християнство і тільки воно було найбільшим злочином, злочином державної зради, виконаної на людині. І ніщо інше, як тільки цілковите викорінення його зі світу могло принести повне видужання.

Такими аргументами зверталися до тієї частини світу, яка все ще здригалася перед плянами Фельзенбурґа. А успіх був видатний. Само собою, ця логіка була прикрита різними серпанками, позолочена реторикою і підстелена пристрастями, та своє діло робила так успішно, що з наближенням літа, Фельзенбурґ заявив приватно про свою постанову — предложити проєкт закону, що довів би до логічного кінця згадану ним політику.

2

Олівер вернувся до дому і зараз же зайшов до кімнати Мейбел. Хотів, щоб вона почула про новини не з чужих, а з його власних уст. Та не застав дружини дома. Спитав слуг і довідався, що Мейбел вийшла з хати годину тому.

Ця вістка збентежила його. Ухвалу підписано півгодини тому, на запит лорда Пембертона, він отримав відповідь, що нема ніякої причини держати її в тайні і тому вістку можна подати пресі. Зараз же після того Олівер поспішив додому розповісти Мейбел цю новину. Та ось вона вийшла, то ж кожної хвилини може відчитати новину в електричних звідомленнях.

Почував себе вкрай непевно і від сорому цілу годину не важився нічого починати. Врешті спитав служниці, чи вона не знає, куди пішла Мейбел. Але служниця не знала. Припускала однак, що Мейбел могла піти до святині, як це вона часом робила в тій порі.

Олівер послав служницю по дружину, а сам знову сів біля вікна, перебігаючи неуважно поглядом ціле море дахів, що купались у проміннях заходячого сонця. Краєвид того вечора видався йому особливо гарним. Небо не було чисто золоте, як бувало протягом усього попереднього тижня, але мало якийсь рожевуватий відтінок, що охоплював цілий виднокруг від сходу до заходу. Це змусило його задуматися, бо пригадав собі твердження, вичитане з якоїсь старої книги, що знищення димів вплинуло від'ємно на барви захо-

ду сонця. А, може, це просто наслідок кількох сильних вульканічних вибухів, що потрясли атмосферою?... Та по тих міркуваннях його думки знову повернулися до Мейбел...

За яких десять хвилин почув її кроки на сходах і схопився, щоб її привітати.

Але вираз обличчя дружини був такий дивний, що Олівер стримався. Догадувався, що вона знає про все, і серце його болісно стиснулося, коли побачив блідість і нерухомість її гарного личка. Воно не відбивало більш нічого, крім безнадійної розпуки і твердої постанови. Стиснені уста жінки творили майже рівну лінію, а з-під білого літнього брилика виглядали очі, з чоловічками звуженими до розміру головки шпильки.

Мейбел стала на порозі, механічно замкнула двері, але не підійшла до Олівера.

— Чи це правда? — спитала.

Олівер відітхнув тяжко та знову сів.

— Чи це правда, люба?

— Чи це правда? — сказала ще раз, — що людей будуть переслухувати, чи вони вірять у Бога та що їх будуть убивати, якщо признаються, що вірять.

Олівер звогчив свої сухі губи.

— Ти висловлюєшся дуже драстично, — сказав він. — Справа в тому, чи світ має рацію...

Вона різко хитнула головою:

— Отже, правда! І ти підписав цей акт?

— Кохана, прошу тебе, не роби сцен. Я страшенно втомлений. І я не відповім тобі на твій запит, поки не вислухаєш того, що я хочу сказати.

— Говори.

— А ти сядь.

Вона заперечливо похитала головою.

— Ну добре... Отже, ось у чому справа. Живемо тепер у з'єднаному, а не в різноманітному світі. Індивідуалізм помер. Помер тоді, коли Фельзенбурґ став президентом Світу. І ти напевно розумієш, що тепер настали зовсім інші умовини, — досі не було ще такого. Все те, ти так само добре знаєш, як і я.

Мейбел знову нетерпеливо хитнула головою.

— Прошу тебе, вислухай мене до кінця — говорив він утомлено. — Отже, коли так сталося, то настала також нова мораль. Діється точнісінько так, як з дитиною, коли приходить до розуму. Маємо обов'язок уважати на те, щоб усе поступало вперед, а не завертало назад, щоб не було відступу, щоб усі члени були здорові: "Коли рука твоя злочинить, відрубай її", — сказав Христос. Як мудро, точнісенько те саме кажемо й ми. Коли, отже, хтось твердить, що вірить у Бога (я взагалі сумніваюся, чи є хтось такий, який дійсно вірить, або розуміє, що це значить), або навіть так каже, то це найбільший злочин, який можна собі уявити: це державна зрада. Не зважаючи на те, не будемо користуватися насиллям, усе відбудеться зовсім спокійно і співчутливо. Ба, та ж ти сама похвалювала евта-

назію, та й ми всі... І власне при цьому будуть послуговуватися евтаназією і...

Вона легенько ворухнула рукою, але більше подобала на статую.

— А яка користь з того? — спитала.

Олівер устав. Не міг знести її гострого тону.

— Мейбел, дорога...

Вона ледь помітно стиснула уста і вп'ялася в нього холодними як лід очима.

— Я того не хочу — сказала. — Це жахливе. Отже, ти підписав?

Олівер дивився на неї розпучливо. Йому було б багато легше, коли б вона гарячилась і плакала.

— Мейбел! — зойкнув.

— Отже, ти підписав?

— Підписав, — відповів нарешті.

Вона обернулася і пустилася до дверей.

— Мейбел, куди ти йдеш?

Тепер уперше за все своє життя сказала чоловікові неправду, відверто та спокійно.

— Піду трохи відпочити. Побачимося при вечері.

Олівер усе ще вагався, але стрінув її погляд притьмарений, але такий одвертий, що він подався назад.

— Добре, кохана ... Мейбел, старайся зрозуміти...

Півгодини пізніше, сходячи на вечерю, почував себе міцнішим, узброєним логікою, і навіть зворушений піднесенням. Адже докази, викладені дружині, видавалися йому такими переконливими! Самозрозумілий підхід до справи, вони ж його обидвоє прийняли і трималися в житті, мусів бути саме таким, а не інакшим.

Почекавши кілька хвилин при столі, він підійшов до трубки, що сполучала їдальню з кімнатою служниці, і спитав:

— Де пані Бренд?

По хвилині мовчанки прийшла відповідь:

— Вона вийшла півгодини тому, пане. Я думала, що ви знаєте про те.

3

Того самого вечора Френсіс сидів у своєму кабінеті та роздумував над організацією Свята Достатку, яке мало відбутися першого липня. Це свято мало відбутися вперше, тому Френсіс старався, щоб воно вийшло якнайкраще.

Була деяка ріжниця між тим і іншими святами, тому мусів подати його організаторам точні вказівки.

Мав перед собою модель — мініятурну копію нутра манастиря з маленькими фіґурками-манекенами на підставках, так що їх можна було пересовувати сюди й туди. До програми дописував свої вказівки.

То ж коли дверник зателефонував около двадцять першої години, що якась пані просить побачення, відповів доволі непривітно, що тепер не може її прийняти. Одначе телефон відозвався знову і

Френсіс довідався, що це пані Бренд чекає внизу та просить не більше як десять хвилин на розмову. Звичайно, це міняло справу. Олівер Бренд важна особа, отже, і його дружина знатна особа. Містер Френсіс просив вибачення. Хай пані Бренд зайде до передньої кімнати. Зітхнув і підвівся від свого моделю.

Мейбел виглядала зовсім спокійна, подумав собі, вітаючись з нею. Обличчя її було прислонене серпанком, не міг його добре бачити, але голос не був такий бадьорий, як звичайно.

— Мені дуже прикро, що я відірвала вас від праці, пане Френсіс, — оправдувалася вона, — та я хотіла б поінформуватись у двох справах.

Френсіс усміхнувся підбадьорююче:

— Мабуть, містер Бренд...

— Ні, — відповіла Мейбел. — Містер Бренд не присилає мене. Це моя власна справа. Зараз зрозумієте, в чому річ. Я знаю, що для вас час дорогий.

Усе це видалося Френцісові дивним, і він сам уже був цікавий довідатися.

— По-перше, — спитала Мейбел, — я гадаю, що ви знаєте о. Френкліна. Він тепер став кардиналом, чи не так?

Френсіс притакнув, усміхаючись.

— Не знаєте, чи він ще живий?

— Ні, — сказав Френсіс. — Він загинув. Знаєте, він був у Римі під час бомбардування.

— Ах!... Чи ви певні того?

— Зовсім певен. Усього один кардинал урятувався — Штайнман. Його повісили в Берліні. Патріярх Єрусалиму помер тиждень, чи два пізніше.

— Ах! Ну добре... А тепер іще одне дуже дивне питання. Питаюся в одній дуже особливій справі; чому воно так, того не можу сказати, але ви самі скоро догадаєтеся... Питання таке: чому католики вірять у Бога?

Питання так заскочило Френсіса, що він хвилину мовчки вдивлявся в Мейбел.

— Так, — говорила вона спокійно далі, — це дуже дивне питання. Одначе... — вона завагалася. — Ну, нічого, я вам скажу. Справа в тому, що я маю приятельку, якій загрожує новий закон. То ж я хотіла б навчитися вести з нею дискусію, а тому мушу знати її аргументи. Ви одинокий священик, — себто ви були колись священиком — одиноким якого я колинебудь знала, крім о. Френкліна. Отже, я думала, що ви нічого не будете мати проти того, щоб пояснити мені цю справу.

Її голос був зовсім природний, не дрижав і не затинався. Френсіс усміхнувся приязно і став затирати руки.

— Ах, — сказав він. — Так, я розумію. Це дуже складне питання. Тому, я гадаю, було б краще завтра, або...

— Я хотіла б мати зовсім коротеньке пояснення — сказала Мейбел. — Для мене дуже й дуже важне знати це таки зараз. Ви ж знаєте, що новий закон обов'язуватиме...

Френсіс притакнув кивком голови.

— Гаразд, я скажу в коротких словах таке: католики запевняють, що Бога можна збагнути розумом. З того, як зорганізований світ, можна переконатися, що існує Впорядчик — Розум, розумієте? Крім того, кажуть католики, існують інші речі, що доводять існування Бога, що Він — Любов, наприклад, бо через щастя...

— І терпіння? — перебила Мейбел.

Він знову всміхнувся.

— Так. Саме це слаба точка.

— Що вони кажуть про біль?

— Коротко сказавши, вони твердять, що біль — це вислід гріха...

— Ну, а гріх? Бачите, я нічогісенько не знаю, пане Френсіс.

— Ото ж, гріх це бунт людини проти Бога.

— Що вони під цим розуміють?

— Гм, бачите, у віруванні католиків Бог вимагає любови від своїх сотворінь, тому наділює їх вільною волею, інакше вони не могли б по справжньому любити. Але, якщо вони мають свобідну волю, то це значить, що можуть, коли їм до вподоби відмовитися любити Бога і коритися Йому. А це якраз називається гріхом. Бачите, які нісенітниці...

Вона ледве хитнула головою.

— Так, так, — сказала, — одначе я хотіла б знати насправді, що вони думають... Ну, як це вже все?

— Далеко ні! — сказав Френсіс. — Я ледве сказав про те, що католики вважають природною вірою. Але вони вірять у багато іншого.

— А саме?

— Дорога пані Бренд, неможливо з'ясувати все те в кількох словах. Та коротко взявши, вони вірять, що Бог стався чоловіком, що Ісус був Богом і що Він помер, щоб спасти людей від гріха.

— Хочете сказати, що Він переніс муки?

— Так, через смерть. А щодо учоловічення — це головна справа. З того випливає все інше. І коли людина повірить у те, то мушу підкреслити, що за цим наступає все інше — навіть віра аж у скапуляр *і* свячену воду.

— Пане Френсіс не розумію ні словечка з усього того, що говорите.

Він усміхнувся поблажливо.

— Звичайно, не розумієте, — сказав — це ж цілковита нісенітниця. А я, знаєте, колись у це щиро вірив.

— Але ж це нерозумно, — запримітила Мейбел.

Френсіс тихенько заперечив. — Знаєте, воно з одного боку так — аж надто нерозумно, одначе з другого боку...

Вона несподівано перехилилася вперед, і Френсіс упіймав з-під білого серпанку розіскрений погляд її очей.

— Ах, вигукнула, задихаючись, — оце й бажала б я знати! Скажіть мені тепер, як вони це тлумачать?

Френсіс на мить задумався.

— Гаразд, — заговорив спровола. — Наскільки пригадую собі, вони кажуть, що крім розуму, існують ще інші здібності. Наприклад серце може відчувати речі, недоступні для розуму, бачите, це інту-

ція. Такі речі, як самопосвята, шляхетність, ба навіть мистецтво, — все це походить зі серця, а розум іде за ними, так би мовити, на основі законів техніки. Розум не всилі довести тих речей, бо вони йому не підлягають.

— Я, здається, починаю вже розуміти.

— Отже вони кажуть, що те саме з релігією — іншими словами, вони цим признають, що релігія це звичайні емоції, зворушення.

На хвилинку перестав говорити, старався бути чесний.

— Може вони й не казали того — коли б це не була правда. Одначе, коротко сказавши...

— Як?

— Отже вони кажуть, існує така річ, яку вони зовуть вірою — це свого роду глибоке переконання, зовсім інакше від усього існуючого... надприродне... Вони кажуть, що Бог обдаровує вірою усіх тих людей, які того бажають, людей, які живуть чесним життям і т. п.

— Ну, чим же є та віра?

— Віра, як вони звуть цю річ, спирається на очевидності, себто католики рішуче певні того, що Бог існує, що Він воплотився. Кажуть також, що все те доказане ділами, які Церква виконала в світі, а крім того ще й тим, як релігія пояснює людям їх правду. Бачите, це свого роду автосуґестія.

Почув, що вона зітхнула, то ж перестав говорити.

— Тепер воно для вас ясніше, пані Бренд?

— Дякую вам дуже, — відповіла, багато ясніше... А чи це правда, що християни вмирали за віру, чи як там воно?

— О, так! Тисячами тисяч. Так само, як і магометани вмирали за свою віру.

— То магометани вірять у Бога, правда?

— Так, вони вірили, а я гадаю, що ще й сьогодні деякі з них вірять. Одначе таких дуже небагато, решта стала есотериками,*) як це вони називають.

— А... де, на вашу думку, народи більше поступові, на Сході, чи на Заході?

— О, — без сумніву, на Заході. На Сході люди думають дуже багато, а діють мало. А це все доводить до застою.

— А християнство певно було релігією Заходу, геть аж до сто років тому?

— О, так!

Вона замовкла, а містер Френсіс мав знову час призадуматися. Яке дивне було те все! Вона певно мусить дуже любити цю свою приятельку-християнку.

Мейбел встала, а за нею і він.

— Дякую вам дуже, пане Френсіс... Отже так менш-більш представляється справа?

— Гм, так, наскільки воно можливе з'ясувати в кількох словах.

— Дякую, не буду більше забирати вам часу.

---

*) Есотерика — вчення, подаване приватно, тільки довірочно.

Френсіс пішов з нею до дверей. На кілька кроків перед дверима Мейбел зупинилася.

— І ви, пане Френсіс, ви виховувалися у християнській вірі? А чи воно часом не вертається до вас?

Френсіс усміхнувся і сказав:

— Ніколи, хіба у сні.

— Якже ж поясните ваше відступство? Коли ця віра тільки автосуґестія, то ви жили з нею аж цілих тридцять років?

Вона перестала. Френсіс мить вагався, не знаючи, що відповісти.

— Що кажуть на те ваші давні приятелі — католики?

— Вони кажуть, що я втратив світло — що мене ограбили з віри.

— А ви самі?

Він знову завагався.

— Я сказав би, що я пройшов ще сильнішу автосуґестію в протилежному напрямку.

— Розумію... добраніч пане Френсіс.

Мейбел не хотіла, щоб Френсіс з'їхав униз ліфтом разом з нею. То ж коли побачив, як гладенька скриня опустилася без шуму, вернувся до свого моделю — манастиря і фіґурок - манекенів. Та заки знову став їх пересовувати, задивився незрячим поглядом у простір і, стиснувши уста сидів, кілька хвилин без руху.

Р. Г. Бенсон

ВОЛОДАР СВІТУ

ЧЕТВЕРТА ГЛАВА

I.

Тиждень опісля Мейбел пробудилася досвіта. Спочатку не знала, де вона. Голосно покликала Олівера по імені, розглядаючись по незнайомій їй кімнаті. Чудувалася, щó вона тут робить. Потім пригадала собі все й затихла...

Вже восьмий день вона в цьому домі. Її іспит скінчився: сьогодні може рішитися на те, за чим сюди прийшла. В суботу минулого тижня пройшла допит перед службовцем, подала під секретом своє прізвище, вік і домашню адресу, як теж причину, чому внесла прохання про евтаназію. Все відбулося якнайкраще. Вибрала собі Манчестер тому, що був далеко віддалений і доволі великий, та міг запевнити їй спокій. Олівер тут її не знайде і не буде мучити переконуванням того не робити. Перебування її в цьому домі тримали в найбільшій тайні. Не було також найменшої небезпеки, щоб Олівер довідався про її намір. У таких випадках поліція була зобов'язана помагати втікачеві. Індивідуалізм був бодай на стільки вирозумілий, що людям, утомленим життям, забезпечувано їх право покінчити зі собою. Вона мабуть не здавала собі справи, чому саме вибрала такий спосіб смерти; хіба тому, що інший був неможливий. Для ножа потрібен сприт і рішучість; пальна зброя була немислима, а отруту через нові, дуже строгі закони, було важко роздобути. Вона ж поважно хотіла випробувати свій намір і мати тверду певність, що не було іншого виходу, лише цей один...

Так, була певніша, ніж колинебудь. Намір покінчити з життям уперше зродився в її голові останнього дня року, коли була свідком насильств і почувала себе страшно нещасливою. Потім занехала його, і заспокоїлася арґументами Олівера, який доводив, що люди ще не осягнули щабля досконалости.

Потім ця холодна, жахлива примара: вернулася знов у білий день, коли проголошено декларацію Фельзенбурґа. Мейбел відганяла її, сподіваючись проти всяких надій, що декларація не буде здійснена. Бунтувалася проти постанови, що міцно засіла в її душі і не давала спокою. І врешті, коли підступно ведена політика Фельзенбурґа оформилась у хитро обдуманий закон, Мейбел піддалася постанові, проти якої довго боролася. Піддалася суґестіям того закону. Було це вісім днів тому. Все ж від того дня ні на хвилину не заломилася.

Але перестала осуджувати. Знала лише стільки, що не було в неї сили зносити те, що фальшиво називала новою вірою. Може ця нова віра мала якусь вартість, але для Мейбел не давала ніякої надії. Зрештою, Мейбел не мала навіть дитини...

Вісім днів, що їх вимагає закон, пройшли дуже спокійно. Взяла зі собою досить грошей, щоб найняти окрему кімнату з усякими вигодами. Доглядачки були ввічливі й співчутливі. Не могла нарікати.

Друга ніч була особливо страшна. Мейбел лежала в ліжку, в жахливій темряві і тоді її життя протестувало проти долі, яку собі вибрала. Життя домагалося таких звичайних речей, як пожива й повітря, співжиття з людьми; зводило завзятий бій з жахливою темрявою, в яку так безвиглядно попала. В агонії заспокоювала її надія, що смерть не є кінцем усього. Цю надію підказував їй якийсь внутрішній голос. Як показалося ранішнє сонце, заспокоювалася і відчувала приплив сильної волі. Потім кілька годин була під тиском цілком конкретного страху. Пригадала собі зроблене десять років тому несамовите відкриття, що потрясло цілою Англією і змусило уряд узяти під строгу контролю доми евтаназії. Виявилося, що деякі з тих приватних евтаназійних комор були перетворені у величезні вівісекційні лябораторії, що займалися дослідами на людях, таких як Мейбел, що добровільно відрізали себе від світу. Такі люди, замість смерти, переживали жахливе пригноблення.

Приходилося переносити лиш одну природну невигоду: страшну духоту, вдень і вночі. Науковці впевняли, що несподівано витворювалася гаряча хвиля, про причину якої виникло багато суперечних теорій.

Це ж принижуюче, — думала собі Мейбел, — що люди, які проповідували, що заволоділи земною кулею, були тоді такі зовсім безпомічні.

Цю спеку супроводили різні катастрофи. Землетруси й торнада зруйнували в Америці не менше як двадцятьп'ять міст, один чи два острови пропали зовсім, а той дивний Везувій, здавалося, готовився до вибуху. Ніхто не вмів вияснити те явище. Один чоловік казав, що внутрі землі стався якийсь катаклізм. Таке розповіла Мейбел її доглядачка. Але це не дуже її цікавило. Зате дошкулювало те, що не могла ходити доволі по саду, а повинна була вдоволятися прохолодною кімнатою.

Ще одне цікавило Мейбел, а саме: які наслідки викличе новий закон? Може вже прийшло до якогось незначного заколоту, хоч закону ще так строго не виконувано. Зрештою один тиждень — це короткий час. Тим часом службовці почали перепис населення.

Добре, що вона вже не буде жити довго таким життям; коло восьмої прийде їй кінець. Треба ще написати листа Оліверові та написати заповіт.

Моральна сторона її наміру, тобто, питання вартости людського життя, — була їй зовсім ясна. Коли гуманітаристи примінюють іноді легку смерть, щоб скоротити фізичні страждання, чи не можна робити те саме при душевних терпіннях? Їй здавалося, що коли людині приходиться переносити жахливі душевні муки, вона стає тягарем не лише для себе самої, але і для світу, а тоді смерть є найбільшим добродійством, яке можна лише собі уявити. Раніше вона

так не думала. Тоді життя було дуже цікаве. А тепер — ось до чого дійшло.

Цього тижня Мейбел багато роздумувала про свої відвідини пана Френсіса. Привело її до нього щось сильніше від інстинкту. Хотіла знати, чи християнство справді було таке смішне, як вона собі уявляла. Виходило, не було смішне, лише страшно патетичне. Це така чудова мрія — витончена поезія. Яке щастя було б вірити, та вона не могла. Ні, — незрівняний Бог — не можливий, хоч, правда, — зовсім не такий неможливий, як незміряний Чоловік. А щодо Воплочення... Виходу, здається, не було. Хіба одна гуманітарна релігія. Чоловік — це бог або бодай його найвищий вислів. Але з таким богом вона не хотіла мати нічого спільного. Ті нові слабенькі почування, що тепер випромінювалися з її душі, незалежні від розуму чи зворушення, були лише сублімацією самого зворушення. Вона знала добре про це.

Думала багато про Фельзенбурґа і дивували її власні почування. Він був мабуть найславнішою людиною, яку вона колинебудь бачила; він був утіленням ідеї людськости, хоч удавав інакше. А все ж логічність його поглядів була для неї нестерпна. Тепер же бачила, — що він був послідовний, коли не осудив зруйнування Риму, а тиждень пізніше, коли склав свою заяву.

Він осуджував те страшне завзяття, з яким людина поборює людину, держава державу, секта секту — бо ж це рівнялося б самогубству людської раси. Осуджував завзяття, а не державну акцію. Новий закон був такий логічний, як і сам Фельзенбурґ — він був оправданою акцією об'єднаного світу проти незначної меншости, яка загрожувала засадам життя й нової віри, а при тому його здійснення мало відбутися найбільш гуманно. Від початку до кінця не було в ньому почуття пімсти, пристрасти, чи партійности. Людина, приневолена ампутувати хвору частину тіла також не почуває до неї ненависти і не мститься. Олівер говорив про це переконливо.

Так, це було логічно та розумно і якраз тому вона не могла стерпіти цього... Але ж бо, яка велична людина був цей Фельзенбурґ! Навіть тепер було любо згадувати його промови і пригадувати, як він виглядав. Рада би побачити його знову. Але це не було б добре. Краще скінчити спокійно з цим життям, як лише це можливо. Світ без неї мусить іти вперед. Факти втомили її.

Знову задрімала. Минуло всього п'ять хвилин коли глянула вгору й побачила перед собою лагідно всміхнене обличчя доглядачки, що нахилилася над нею.

— Скоро буде шоста година, дитинко, і ви веліли збудити себе. Я прийшла спитатися про сніданок.

Мейбел зітхнула глибоко, сіла та відкинула простирало.

2

Невеличкий годинник на поличці над ватраном, вибив чверть на сьому, коли Мейбел відклала перо. Потім узяла дрібненько записані картки, оперлася в глибокому кріслі і стала читати.

Дім Відпочинку, ч. 3, МАНЧЕСТЕР, Зах.

Дорогий!

Мені дуже прикро, та воно вернулося до мене. Я, далебі, не можу довше зносити цього, тому втеча є єдиною дорогою, що мені лишилася, як я вже Тобі згадувала. Я була тут дуже спокійна та вдоволена: обслуга була до мене дуже ввічлива й уважна. З заголовку на цьому листі ти, звичайно, зрозумієш, що я маю на думці...

Так, ти все був дуже дорогий для мене; як і тепер, у цю хвилину. Тому маєш право знати причини настільки, наскільки я сама знаю їх. Мені самій дуже важко зрозуміти себе, та мені здається, що я не сильна настільки, щоб жити. Доти, доки я була вдоволена і чутлива, все було в найкращому порядку — головно, як Він прийшов. Та я гадала, що все буде інакше виглядати. Тоді я не розуміла (тепер уже розумію), що аж до того могло дійти — як це воно вийшло логічно і правильно. Я могла ще стерпіти, доки була переконана, що вбивства були наслідком дикої пристрасти, але тепер вони будуть відбуватися наслідком холодної розважливости. Не знала я, що Мир мусить мати свої спеціяльні права та що мусить обороняти себе. І якось так склалося, що цей Мир не такий, якого я бажала.

А далі ось яка трудність. Я знаю, як дуже ти похвалюєш теперішнє положення. Розуміється, це тому, що ти набагато сильніший від мене. Та коли ти маєш дружину, вона мусить бути одної думки з тобою. А я не є вже більше, принайменше не моїм серцем, хоч бачу що ти маєш рацію... Чи ти розумієш це мій дорогий?

Якщо б ми мали дитину, може було б інакше. Я хотіла б жити для дитини. Та це Людство... — Ах, Олівере! Не можу, не можу!...

Я знаю, що ти маєш рацію, а не я, але ось у чому річ: я не всилі змінитися. Тому, я зовсім певна того, що мушу відійти.

І ще хочу сказати тобі ось що: Я ні трішки не боюся. Ніколи не могла зрозуміти, чого люди, бояться — хіба, що вони християни. Я страшно боялась би, якщо б я була християнкою. Та ти бачиш, ми обоє знаємо, що зі смертю все кінчається. Я боюся життя — а не смерти. Правда, я боялась би, якщо при смерті був би якийсь біль; але лікарі кажуть мені рішуче, що нема ніякого болю. Попросту людина засинає! Нерви гинуть скорше, ніж мозок. Я зроблю це сама. Не хочу нікого мати тоді в моїй кімнаті. За кілька хвилин доглядачка, — сестра Анна, — яку я дуже полюбила — принесе сюди той апарат — і зараз вийде.

Щодо того, що буде опісля, над тим я взагалі не думаю. Будь ласка, зроби, як сам хочеш. Кремація відбудеться завтра вполудне, то можеш бути при цьому, якщо хочеш. Або можеш прислати вказівки, а вони пришлють тобі урну. Я знаю, що ти хотів мати урну своєї мами в саду, то, може, схочеш мати й мою. Будь ласка, зроби лише так, як сам хочеш. Те саме з моїми речами. Я звичайно, залишаю їх тобі.

Тепер же, мій дорогий, хочу ще сказати, що мені тепер направду дуже жаль, що я була така прикра і така немудра. Гадаю, що я дій-

сно вірила твоїм аргументам увесь час, але хотіла не вірити їм. Чи розумієш тепер, чому я була така прикра?...

Олівере, мій коханий, ти був надзвичайно добрий для мене. Так, я знаю, що плачу, але я направду дуже щаслива. Це такий любий кінець. Знаю, що я не повинна була наробити тобі стільки клопотів у цей останній тиждень, але я знала, що ти був би переконав мене не робити того, якщо був би відшукав мене, а це було б іще гірше. Жалую, що я тобі сказала була тоді неправду. Направду, це одинокий раз я обдурила тебе.

Так, гадаю, що нема вже більше нічого сказати. Олівере, мій коханий, пощавай. Люблю тебе всім моїм серцем.

МЕЙБЕЛ.

Прочитавши, Мейбел усе ще сиділа, а її очі були повні сліз. Одначе все те була щира правда. Вона була багато щасливіша, ніж могла би бути, якщо б рішилася відкликати свою постанову. Життя, було б дуже нудне. Смерть такий легкий рятунок! Душа її потребувала такого рятунку, як тіло потребує сну.

Заадресувала коверту твердою рукою, поклала на стіл і відкинулася у кріслі та глянула на недоторкнений сніданок.

Потім нараз стала роздумувати про свою розмову з Френцісом і через якусь дивну асоціяцію думок пригадала собі катастрофу літака у Брайтоні, запопадливість священика та евтаназійні скриньки...

**
*

Коли сестра Анна прийшла кілька хвилин пізніше, злякалася того, що побачила. Мейбел присіла біля вікна, спершись на підвіконник і тривожно вдивлялась у небо.

Сестра Анна скоро перейшла кімнату, мимоходом поставивши щось на стіл. Торкнула легенько Мейбел за плече.

— Моя дорогенька, що сталося?

Мейбел озирнулася, хлипаючи, зітхнула глибоко та схопила доглядачку одною дрижачою рукою, а другою вказала:

— Там, — промовила — он там — дивіться!

— Ну що ж, моя дорога, що там таке? Я не бачу нічого. Справді, трохи лише темно.

— Темно! — сказала Мейбел. — Ви називаєте це темнотою! Таж воно чорне — чорне!

Доглядачка відтягнула їх лагідно до крісла і відвернула її від вікна. Знала, що це був нервовий страх і більш нічого. Але Мейбел вирвалася і знову повернулася разом з кріслом до вікна.

— Ви кажете, що трохи темно?—спитала — але ж, погляньте сестро, погляньте!

Одначе там не було нічого такого, щоб на нього дивитися. Спереду піднімався, наче рука, кріслатий вершечок в'язу, а далі по другому боці подвір'я, вікна з позачинюваними віконницями, дах, а над

дахом ранішнє небо, трохи тяжке й тьмаве, як перед бурею. Більш нічого.

— І що ж, моя дорогенька? Що ви бачите?

— Але, але ж... дивіться, дивіться! Он там, слухайте!...

Здалека доходило слабе гуркотіння, наче б десь котився віз. Гуркотіння було слабке, було подібне більше до слухового обману. Одначе Мейбел закрила вуха руками, а її обличчя з розширеними очима нагадувало страхітливу білу маску.

Доглядачка обняла її.

— Дорогенька, — мовила вона, — з вами погано. Таж це лишень далека громовиця, що буває звичайно в таку спеку. Сядьте й заспокійтеся.

Доглядачка чула, що Мейбел дрижить цілим тілом, хоч і не противилася та дала себе знову посадити у крісло.

— Світла!... Світла!... — зойкала, схлипуючи.

— Обіцяєте, що будете сидіти спокійно?

Мейбел притакнула головою. Доглядачка підійшла до дверей, лагідно всміхаючись. Вона вже бачила такі сцени не раз. Покрутила ручку — і дивне соняшне світло залляло кімнату. Обернувшись, побачила, що Мейбел знову обернула крісло до вікна і стиснувши руки вдивлялися поверх дахів у небо. Але тепер була спокійнішою. Доглядачка вернулася і поклала руки на її плече.

— Ви перевтомлені, моя дорогенька... Тепер мусите повірити мені. Тут нема нічого, чого б можна боятися. Ви попросту схвильовані... Може спустити занавіси?

Мейбел обернулася... Світло знову повернуло їй рівновагу. Лице її все ще було бліде і збентежене, але виглядала більше опанованою. Та все ж коли заговорила, очі її кілька разів глипнули у вікно.

— Сестро, — сказала Мейбел багато спокійніше, — будьте такі добрі, погляньте туди та скажіть мені, чи ви щонебудь бачите? Якщо скажете, що там нема нічого, тоді подумаю, що починаю божеволіти. Ні, не торкайте занавіс.

Ні, там не було нічого. Небо правда, виглядало темнішим, аніж звичайно, немов би заходило іржею. Але це правдоподібно, не було нічого іншого, лише серпанок хмари, та й ранкове світло мало трохи понуре забарвлення. Усе виглядало так, як звичайно перед весняною громовицею. Так сказала сестра, виразно і твердо.

Обличчя Мейбел розпогодилося цілком.

— Гаразд, сестро.... Отже?...

Вона звернулася до столика на якому сестра Анна поставила те, що принесла зі собою, як прийшла у кімнату.

— Покажіть мені, будь ласка.

Доглядачка вагалася.

— Чи ви певні, що не відчуваєте надмірного страху, моя дорогенька? Може вам принести щонебудь?

— Уже не маю нічого більше сказати — промовила рішуче Мейбел.

Сестра Анна швидким кроком повернулася до столика.

Там стояла біла емальована скринька з вималюваними квітами. Із неї виходила біла гнучка рурка, на кінці ширша, з двома сталевими спряжками, покритими шкурою. З одного боку скриньки, близько крісла, виставала порцелянова ручка.

— Тепер, моя дорогенька — говорила доглядачка спокійно, завваживши, що Мейбел знову глянула у вікно, але зараз же відвернулась — тепер, моя дорогенька сидіть тут, як сидите. Голову, будь ласка, відхиліть узад. Коли ж уже будете готові, заложіть оце собі на уста та затисніть пружини на потилиці. Так... Воно функціонує зовсім легко. Потім покрутите оцю ручку ось так навколо, доки буде обертатися. І це вже все.

Мейбел притакнула головою. Вона зовсім володіла собою і зрозуміла все доволі добре, але коли знову відізвалася, її очі повернулися до вікна.

— І це все, — повторила вона — а що потім? — спитала.

— Потім нічого більше. Дихайте як звичайно. Вам заразісінько захочеться спати. Потім примкнете очі і то вже все.

Мейбел поклала рурку на столик і встала. Вона була зовсім притомна.

— Поцілуйте мене сестро, — сказала. Доглядачка хитнула головою та ще раз усміхнулася до неї уже біля дверей. Одначе, Мейбел ледве запримітила це. Вона знов дивилась у вікно.

— Я вернуся через півгодини — сказала сестра Анна. Вона запримітила щось біле на середині стола. — Ах! Ще цей лист! — сказала.

— Так, озвалася Мейбел байдуже. — Будь ласка заберіть його.

Доглядачка взяла, глипнула на адресу, а потім на Мейбел. Вона все ще вагалася.

— Через півгодини, — повторила. — Нема чого спішитися. Воно не триватиме і п'ять хвилин. Прощавайте моя дорогенька.

Мейбел усе ще дивилась у вікно і нічого не відповіла.

3

Мейбел чекала тихесенько поки не почула, що двері замкнулися і ключ витягнено із замка. Тоді знову підійшла до вікна й ухопилася за підвіконницю.

З того місця, де вона стояла, бачила подвір'я, зелений майданчик посередині і кілька дерев. Усе те було виразне в ясному світлі, що падало туди з її вікна: далі понад крівлями нависало рудаво-чорне небо. Був це страшний контраст: земля, мабуть, могла ще мати світло, — небо його не мало.

Та й довкруги була якась дивна тишина. В домі у таку пору звичайно був спокій. Людям, що тут жили, було не до шуму й метушні. Але ж тепер було щось більше як тишина, було мертвецьки тихо. Так іноді буває перед бурею. Та хвилини минали, але грому не було чути. Раз лише почулося тихе гуркотіння наче б десь далеко котився великий віз. Мейбел здавалося що чує якісь нелюдські крики,

змішані з оплесками. Потім знову нависла тиша, ніби все обтулилося ватою.

Мейбел почала розуміти. Така темрява і такі голоси доступні не для всіх очей і вух. Доглядачка не бачила та й не чула нічого надзвичайного, а люди у світі взагалі не чули нічого. Для них, звичайно, це наближалася буря.

Мейбел не хотіла розрізняти, що суб'єктивне, а що об'єктивне. Їй було байдуже, чи те, що вона бачила та чула, витворив сам її мозок, чи вона схоплювала його новим, досі не знаним їй змислом. Їй здавалося, що стоїть уже зовсім далеко від світу, що втікав від неї, чи, вірніше, стояв на місці, але розтоплювався і прибирав іншу форму. А вся ця дивовижа не здавалася їй більш дивна, як ця невеличка, помальована скринька.

Потім, майже не здаючи собі справи з того, що говорити, глянула на жахливе небо і скрикнула:

— Ах, Боже! — якщо Ти справді там існуєш... справді там...

Її голос задрижав і вона вхопилася підвіконння, щоб не втратити сили. Їй стало дивно, що вимовила ці слова; чи розум і зворушення спонукали її до того? Все ж говорила далі:

— О, Боже, я знаю, що Тебе там нема, напевно Тебе нема. Та коли б Ти був там, то знаю, щó я Тобі сказала б. Сказала б, яка я безпомічна й утомлена. Ні, ні... Мені непотрібно того говорити Тобі, Ти знаєш усе. Одначе я сказала б, що жалую того всього. Але, і це Ти теж знаєш! Не потребую говорити взагалі. О Господи! Я не знаю, що маю сказати. Я хотіла б, щоб Ти зглянувся над Олівером і над усіми бідними Твоїми християнами. Ой, тяжкі часи їх ждуть... Боже, Боже... Ти знаєш усе...

І знову розлігся важкий рев незчисленних голосів, вже наче ближче... Вона ніколи не любила громової бурі, або крикливої юрби. Від них у неї завжди боліла голова.

— Отже, — сказала — прощавай, світе...

І зараз сіла на крісло. Так, оця гнучка рурка, так, це вона...

Сердило її, що руки дрижали, а спряжки двічі зісунулися з її гладкого волосся... Вкінці все наладнала як треба... і наче під легесеньким подувом вітерця опритомніла зовсім.

Переконалася, що може дихати легко, не відчувала невигоди — але якусь легкість. Не буде душитися... Простягнула ліву руку і торкнулася холодної ручки апарату, що була мабуть менш нестерпна від спеки в кімнаті. Чула удари крови в скронях і шум незчисленних голосів... Випустила ручку й обома руками рванула білий халат, який убрала сьогодні вранці. Тепер було легше. Так, вона могла краще дихати. Пальці знову простягнулися до ручки, знайшли її, і вкрилися р'ясним потом. Якраз тому неспроможна була обернути ручку. Та нараз ручка подалася...

В цю ж мить вдарив її солодкаво-млявий запах, і вона зрозуміла, що то був запах смерти... Та воля, яка привела її до того вчинку, знову взяла верх. Поклала руки на коліна, дихала глибоко й легко.

Обертаючи ручку апарату заплющила очі, але по хвилині відкрила їх знову. Цікава була знати, як перед нею зникатиме світ. Уже тиждень тому постановила, що так зробить, тож в цю останню хвилину не думала міняти постанови.

Спочатку не могла запримітити якоїнебудь зміни. Он там усе ще видно вершок в'яза, олов'яний дах і жахливе небо вгорі. Потім завважила голуба, — такого білого на тлі чорноти; — замаячів високо в небі, спустився вниз і за мить зник з очей.

Тоді почало діятися ось що:

Мейбел відчула раптом, що всі члени її тіла стали екстатично легкими. Вона пробувала піднести руку, але це виявилося неможливим. Пробувала відірвати погляд очей від широкої смуги фіялкового неба, але й це виявилося неможливим. Тоді зрозуміла, що її воля вже втратила зв'язок з тілом і що розторощений світ віддалився від неї в неозору далечінь. Сподівалася того, а все ж було їй дивно, що свідомість не перестала працювати. Правда, як і тіло, світ, який знала, також вислизнув з-під влади її свідомости, за вийнятком змислу слуху, що якраз дуже загострився. А все ж у неї було ще досить свідомости, щоб розуміти, що світ існує, що існують у ньому інші люди, які метушаться біля своїх справ, не знаючи того, що сталося. Та обличчя, імена, місцевості — все те вже зникло. Щодо себе самої, то була така свідома, як ніколи досі. Здавалося їй, що врешті відкрила притаєний закуток власної істоти, до якого досі заглядала через забруднене скло. Все це було дуже чуже і водночас дуже знайоме. Здавалося, що вона опинилася в осередку, довкола якого кружляла все своє життя. Та цей осередок був чимсь більшим від звичайної точки — це був визначений простір, обведений муром і замкнений... Саме в цьому менті зрозуміла, що і слух також її покинув.

Потім сталося щось дуже дивне. Їй завжди здавалося, що щось таке збудеться, хоч ніколи над тим багато не роздумувала.

Довкілля почало розпадатися з таким гуркотом, наче б розвалилося на частки, а довкола відкрився безмежний світ, неподібний до існуючого, повний купучого життя і руху. Він був живий, як живим є глибоко дихаюче тіло, очевидний, всепереможний організм. Він був один, але в ньому вміщувалося багато інших світів. Він був нематеріяльним, але й цілковито реальним у розумінні, про яке вона ніколи і не мріяла.

Однак цей світ видався їй знайомим, як видається місцевість, яку часто бачимо у снах. Потім щось подібне до звуку чи світла прорізало його без жодного попередження, і вона негайно зрозуміла, що це було єдине і неповторне явище.

Тоді вона побачила і зрозуміла...

П'ЯТА ГЛАВА

З того часу, як пропала Мейбел, Олівер переживав жахливі дні. Робив усе, що було можливе; допитував поліцію, але нічого не довідався. Щойно у вівторок, після того, як Мейбел пропала, містер

Френсіс, припадково довідався про Оліверів клопіт і повідомив його телефонічно, що розмовляв з його дружиною в п'ятницю вечором. Ця вістка ще більше пригнобила Олівера, особливо, коли довідався про що говорила Мейбел, хоч Френсіс запевняв, що з розмови з панею Бренд не можна було припустити, що вона думала обороняти християн.

Олівер бачив лише дві можливості: мабуть схоронилась у якогось католика, або (а ця думка найбільше його мучила) внесла десь прохання про евтаназію, навіть уже раз погрожувала. В такому випадку тепер була під охороною закону. Подібні випадки були звичайними від часу, як 1998 року ухвалено "АКТ ВИЗВОЛЕННЯ". Було воно тим жахливіше, що він не міг осуджувати цього "АКТУ".

У вівторок вечором Олівер сидів задуманий і вже сотий раз старався розібрати заплутаний клубок свого співжиття з дружиною за останні місяці, коли нараз озвався телефон і засвітився червоний напис "Вайтгол". Серце в Олівера забилося живіше, бо надіявся дістати якусь вістку про Мейбел. Та зараз після кількох слів ця надія розвіялася.

— Бренд, — почув він гострий, виразний голос — чи то ви?... Так, це я, Сновфорд. Вас негайно потребують — негайно, розумієте? В двадцятій годині буде надзвичайне засідання парляменту. Буде приявним президент. Розумієте, — це дуже пильна справа. У мене нема часу на довгу розмову. Приходьте негайно до моєї кімнати.

Але і ця вістка не відірвала його від чорних думок. Ні він, ні люди, не дивувалися вже несподіваною появою президента. Він з'являвся без попереднього повідомлення, подорожував і працював неймовірно енерґійно. Завжди зрівноважений і спокійний.

Минула вже дев'ятнадцята година; Олівер скоро повечеряв та чверть години перед двадцятою зголосився у Сновфорда. Там застав уже шість своїх товаришів.

Міністр, як видно, був схвильований. Підійшов до Олівера та забрав його зі собою на бік.

— Слухайте, Бренд, ви маєте промовляти перші після президентового секретаря, який відкриє засідання. Вони прийдуть з Парижу. Мова про цілком нову справу. Президент має відомості про місце перебування Папи... Виглядає, що знову є якийсь... Зараз зрозумієте, в чому справа. Ага, між іншим — став він говорити далі, поглядаючи цікаво на напружене Оліверове обличчя, — прикро мені було почути про ваш клопіт. Пембертон щойно розповів мені про нього.

Олівер раптовим рухом руки змінив тему розмови.

— Скажіть мені, якої промови від мене жадають?

— Ну, президент зробить внесення..., гадаю, що ви достатньо знаєте наші погляди. Попросту, з'ясуєте нашу позицію щодо католиків.

У цю мить Оліверові очі стягнулися так, що з-поза повік подобали на дві ясні лінії. Він притакнув головою.

Тепер увійшов Картрайт, велетенський, похилений старий чоловік, з перґаменовим обличчям, як і годилося найвищому судді.

— Ага, Бренд, що ви знаєте про чоловіка, що зветься Филипс? Він, здається, згадував ваше прізвище.

— Він був моїм секретарем, — відповів Олівер помаленьку. — А що з ним?

— Гадаю, що він мусів зійти з глузду. З'явився в суді та попросив, щоб його негайно переслухали. Суддя звернувся за вказівками. Бачите, "АКТ" щойно став обов'язувати.

— А що він такого зробив?

— Оце власне й питання! Він каже, що не може заперечити існування Бога, але й не може твердити що Бог існує. То він був вашим секретарем?

— Так. Я знав, що він схиляється до християнства, тому я мусів його позбутися.

— Гаразд, затримаємо його на тиждень. Може за цей час він прийде до розуму.

Після того розмова зійшла на інші теми. Прибуло ще двоє чи троє людей і всі допитливо поглядали на Олівера. Чутка про те, що дружина його покинула, вже повсюди розійшлася і тепер кожний рад був бачити, як він до того поставився.

За п'ять хвилин перед дзвінком двері з коридору відчинилися.

— Ходімо, панове, — сказав прем'єр-міністр.

Довга і висока перляментарна заля була на першому поверсі. Її стіни від підлоги до стелі заставлено полицями з книжками. Під ногами стелився ґумовий килим, що приглушував кроки. Тут не було вікон і заля освітлювалася штучним світлом. Довгий стіл, обставлений кріслами з поруччями, — по вісім з кожного боку, — займав усю довжину залі. Президентське крісло стояло на підвищенні перед головним кінцем стола.

Кожний з приявних мовчки зайняв місце біля свого крісла і стояв, очікуючи.

Без огляду на відсутність вікон, у залі панувала приємна прохолода, хоч надворі було нестерпно гаряче.

Та приявні не думали тепер про погоду: поява президента завжди була подією, що втихомирювала і найбільших балакунів. Крім того, всі знали, що сьогоднішній порядок набагато важніший, від звичайного.

У хвилину перед зазначеним часом, дзвінок ударив знову чотири рази і затих. На цей сиґнал кожний інстинктовно звернув очі в сторону високих розсувних дверей, що були позаду президентського крісла. У залі царила мертва тишина, а знадвору не доходив також ніякий звук. Великі урядові бюра мали люксусові апарати, які заглушували найменший шум; навіть гуркіт великих вантажних авт з віддалі триста стіп не міг продістатися крізь верстви ґуми. Лиш один-одинокий звук чути було, а саме: гуркіт грому; фахівці покищо не вміли заглушити його. Здавалося, що тиша з кожною секундою налягала сильніше, аж нараз відчинилися двері, пропустили спочатку дві постаті, а за ними — третю в чорно-багр'яному одязі.

2

Він пройшов простісенько до свого крісла, а за ним два секретарі, схиляв голову злегенька то в цю, то в ту сторону, сів і зробив незамітний рух рукою Тоді й усі інші посідали випростувані й уважні. Олівер вдивлявся у президента. Мабуть уже сотий раз чудувався його спокоєві, його вражаючій особистості. Він був одягнений у давні англійські суддейські ризи, — бо ж був і головою законодатної влади. Та чар вміщався у його особі, в атмосфері, що проміновала від нього. Його особа впливала на людей, наче запах моря, веселила, відсвіжувала, загрівала, оп'янювала, причаровувала так всевладно, як черешневий сад весною, так зворушливо, наче звуки струнних інструментів, а приковувала увагу, наче буря. Так говорили про нього письменники. Порівнювали той чар зі струмом свіжої води, із блиском дияманту, жіночим коханням. Часом забували взагалі про пристойність і без кінця впевняли, що в ньому втілена божественна природа.

Потім ті роздумування покинули Олівера, бо президент, зі спущеними очима вділ і головою похиленою вбік, легким рухом руки дав знак рум'яному секретареві, а цей, навіть не ворухнувшись, став говорити наче актор, що повторяє свою ролю.

— Панове, — мовив він рівним, звучним голосом — Президент прибув просто з Парижу. Цього пополудня Їх Величність були в Берліні, вчасним ранком у Москві, вчора — в Ню Йорку. Сьогодні вночі мусять бути в Турино, а завтра пічнуть поворотну подорож через Еспанію, Північну Африку, Грецію та південно-східні держави.

Це була звичайна формула таких промов. Сам президент рідко коли промовляв, але дбав, щоб його піддані були по можливості завжди поінформовані про події, подібні до тієї, що мала бути обговорена сьогодні. Його секретарі були бездоганно вишколені, і цей промовець не був вийнятком. Після невеличкої павзи він продовжував:

— Справа, панове, така: як вам відомо, минулого четверга уряд підписав у цій залі "ПРОВІРНИЙ АКТ", що був негайно поданий до відома всьому світові. О шіснадцятій годині Їх Величність одержали важне повідомлення від чоловіка на прізвище Долгоровський, який, як виявилося, є одним з кардиналів Католицької Церкви. Те, що він заявив, підтвердилося нашою розвідкою і справдило те, що ми давно підозрівали, а саме, що існує людина, яка називає себе Папою і яка іменувала (так звучить донесення) інших кардиналів зараз після знищення Риму, коли цього чоловіка вибрано Папою в Єрусалимі. Як виявляється, цей Папа відзначується великим державницьким хистом, і тримає своє ім'я та місце перебування в тайні навіть перед своїми найближчими співробітниками, за вийнятком дванадцяти кардиналів. Він довершив великого діла при допомозі одного зі своїх кардиналів і нового монашого Чину, а саме, переорганізував Католицьку Церкву і тепер живе собі преспокійно осторонь від світу.

— Їх Величність докоряють собі, що обмежилися тільки до підозрінь — а це привело до помилкового здогаду, що коли б дійсно

існував якийсь папа, то про таку новину можна було б довідатися з інших джерел. Бож, як відомо, вся структура Християнської Церкви спочиває на Папі, наче на скалі. Далі Їх Величність уважає, що слідство треба повести якраз там, де, як знаємо, Папа тепер проживає.

— Прізвище того папи, мої панове, Френклін...

Олівер здригнувся мимоволі, але зараз же оволодів собою, коли побачив, що президент кинув поглядом по залі.

— Френклін, — повторив секретар — живе він у Назареті, де, як кажуть, провів свої юні літа основоположник християнства.

— Отже, мої панове, Їх Величність, довідалися про те в четвер минулого тижня. Наказали повести слідство, а в п'ятницю одержали нові вісті від Долґоровського, що той папа скликав до Назарету собор своїх кардиналів і інших церковних достойників усього світу, щоб нарадитися, що треба робити у зв'язку з новим "ПРОВІРНИМ АКТОМ". Та в цьому Президент добачає необережну легкодушність, що її трудно погодити з попередньою обережністю папи. Отже згаданих церковників повідомлено спеціяльними післанцями і вони мають з'їхатися наступної суботи та по якихсь християнських церемоніях, у неділю ранком пічнуть свої наради.

— Звичайно, панове, ви бажаєте знати, що заставило Долґоровського сказати нам те все. Їх Величність уважає, що подані ним факти заслуговують на довір'я. Долґоровський попросту почав тратити віру в свою релігію, а навіть зрозумів, що ця релігія представляє найважчу перешкоду на дорозі до об'єднання людства. Тому прийшов до переконання, що його обов'язком є виявити все президентові. При тій нагоді варт згадати, що подібний випадок стався на початку християнства і такий же випадок, правдоподібно, доведе його до остаточної загибелі. Маю на увазі те, що один з чільних представників християнської віри доносить про місце перебування головного провідника та підказує способи, як можна його впіймати. І це дуже промовисте, що сцена, яка відіграється при упадку християнства, буде ідентична з тією, яка збулася при його народженні.

— Отже, панове, згідно з декларацією, на яку ви всі згодилися, президент пропонує таке: ескадра летунів вилетить уночі зі суботи на неділю до Палестини і в неділю ранком, коли всі ті людці будуть зібрані разом, має швидко й милосердно зробити справу, до якої ви приклали свої руки. Якщо всі уряди, запитувані в тій справі, вислали одноголосну згоду, то нема сумніву, що і решта поступить так само. Його Величнісаь у такій важливій справі не можуть брати на себе виключної відповідальности, бо ця справа не має льокального характеру, але буде спільним актом виміру справедливости, а наслідки його будуть далеко глибші, як може здаватися на перший погляд.

— Зайвим буде розглядати погляди президента. Ви, панове, їх дуже добре знаєте. Однак, перш аніж запитати про вашу гадку в цій справі, Їх Величність бажали би поінформувати, як на їх гадку, в разі вашої згоди, мусіло б усе відбутися. Тому пропонують, щоб кожний уряд узяв участь в останній, свого роду символічній акції.

Для тієї мети, як гадає Президент, було б добре, щоб кожне з трьох Міністерств Світу вислало стільки летунів, скільки є провінцій, що входять до кожного Міністерства; кажуть, що 122 повністю виконає своє діло. Ті летуни не повинні сходитися на наради, бо відомість про це могла б скоро дійти до Назарету за допомогою монахів Чину Розп'ятого Христа, які мають досконало зорганізовану шпигунську мережу. Тому місцем зустрічі мусить бути Назарет, і то не раніше, як у неділю, в дев'ятій годині за палестинським часом. Однак, подробиці цього пляну мусять ще бути обговорені і подані до відома після вашої остаточної згоди на цю пропозицію.

— Щодо самого способу виконання запланованої акції, то президент схиляється до думки, що буде милосерднішим — не вступати ні в які переговори з тими останніми християнами. Треба дати лишень можливість мешканцям села, якщо вони того бажають, покинути Назарет, після чого вибухові матеріяли фльотилі скінчать своє завдання, практично взявши, вмить.

— Їх Величність хочуть взяти особисту участь в акції, а навіть уважають, що перші бомби повинні впасти з Їх літака. Буде справедливо, щоб світ, який обрав Їх Величність президентом, діяв Їх рукою. З другого боку, такий учинок буде натяком на вирізнення забобону, щоправда, ганебного, але сильного, що досі мав змогу гальмувати правдивий поступ людини.

— Президент обіцяє вам, панове, що після здійснення цього проєкту ми вже ніколи не матимемо клопотів з християнством. Уже саме проголошення "ПРОВІРНОГО АКТУ" принесло чудові наслідки. Маємо на увазі факт, що продовж кількох днів десятки тисяч католиків, а навіть члени того фанатичного Чину зреклися своєї глупоти. Тепер головний нищівний удар, скерований у саме серце й голову Католицької Церкви, знищить її дійсне тіло, на якому тримається вся ця організація і внеможливить її воскресіння. Бо ж воно загально відоме, що, на випадок перерви тяглости Папів разом з тими, які можуть оту тяглість відновити, — навіть найбільші невигласи будуть змушені признати, що вимоги Христа нездійснимі і сповнення їх неможливе. Якраз тому і Чин, що створив потугу нового руху, не може більше існувати.

— Особа Долґоровського, щоправда, ускладнює справу, хоч напевно невідомо, чи один кардинал, що залишиться живим, буде спроможним відновити лінію тяглости Папів Все ж таки президент, хоч з великою неохотою, вважає необхідним, щоб після закінчення справи з іншими, милосердно знищити і Долґоровського, який, звичайно, не буде на соборі в Назареті. Таким лишень чином можна буде врятувати кардинала від небезпеки повороту в минуле.

— А тепер, панове, президент просить вас коротко висловити ваші погляди на ті справи, про які я мав змогу говорити.

По тих словах офіційно-спокійний голос замовк. Секретар, як почав свою промову, так і скінчив її, ні разу не змінивши інтонації. Мав очі постійно спущені вниз, а слова пливли у нього спокійно і стримано. Взагалі його поведінка була подивугідна.

Якийсь час панувала мовчанка, а пильні погляди всіх приявних звернулися на нерухому постать у червоно-чорних шатах і з обличчям барви слонової кости.

Нараз підвівся Олівер. Обличчя його зблідло, як папір, очі були блискучі й розширені.

— Володарю, — промовив, — я не сумніваюся, що ми всі тут одної гадки. Я не потребую говорити нічого більше крім того, що репрезентую своїх колеґ, і всі ми згідні на вашу пропозицію та передаємо її деталі у ваші руки.

Президент підвів очі й швидким поглядом перебіг по звернених у його бік напружених обличчях. Потім серед тиші, якої не порушив навіть людський віддих, озвався вперше своїм дивним голосом, безпристрасним, наче замерзла ріка:

— Чи хтось бажає ще щось додати?

У відповідь почувся лишень схвальний шепіт, а всі приявні повставали із своїх місць.

— Дякую, панове, — сказав секретар.

3

Доходила сьома година ранку в суботу, коли Олівер вийшов з ваґону, що привіз його до Вімбледону, і пішов угору сходами старого летовища, покинутого п'ять років тому. З огляду на велику таємницю було краще, щоб представник Англії вибрався для налету з мало знаної місцевости. Для тієї мети вибрано це старе, занедбане й невживане летовище, де іноді прилітали принагідні урядові літаки. Навіть ліфт не діяв, тож треба було іти пішки стоп'ятдесят східців.

Олівер не дуже був радий з того, що він є одним з-поміж чотирьох делеґатів, що мають брати участь у цій експедиції, бо він усе ще нічого не довідався про свою дружину. Думка, саме в таку хвилину покидати Лондон, здавалася йому жахливою. Взагалі він менш аніж будь-коли хотів вірити, що Мейбел рішилася на евтаназію... Говорив із одною чи двома її приятельками, і вони сказали йому, що вона ніколи навіть не натякувала на те. Знав, щоправда, що у справі евтаназії зобов'язує восьмиденний реченець, але не було ніяких доказів, що вона все ще в Англії. Якщо рішилася на такий крок, виїхала мабуть за кордон, бо там були легші умовини.

Роздумавши добре Олівер прийшов до переконання, що в Англії він нічого не висидить. Спокушувало його також бажання взяти участь в останньому акті виміру справедливости, яка змете з лиця землі кубло змовників, а з ними мабуть всю країну і Френкліна, Френкліна — цю пародію ВОЛОДАРЯ СВІТУ! Якраз у тому він годився зі своїми колеґами в уряді і ця дивна думка тепер не покидала його, що Фельзенбурґ був одинокою людиною, за яку в разі потреби варт було б умерти — все це, разом узяте, врешті перемогло. Бренд залишив удома свого секретаря з дорученням не щадити видатків, коли б у час його відсутности треба було з ним скомунікуватися, якщо надійшли б якісь вістки про Мейбел.

Того ранку була страшна спека. Спинившись нагорі сходів, Олівер побачив готову до відлету величезну алюмінієву потвору, що лежала на алюмінієвій підставі. В коридорі та кабіні вже працювали вентилятори, охолоджуючи повітря. Олівер поклав валізку і сів у кабіні. З розмови з вартовим, який, очевидно, не знав про мету експедиції, довідався, що решта ще не прибула. Тому вийшов на плятформу, дихнути свіжим повітрям і подумати на самоті.

Лондон на його гадку виглядав цього ранку дуже дивно. Нижче аеродрому розкинулося поле, спалене надзвичайною спекою, що вже тривала цілий тиждень. Воно тягнулося яких півмилі приблизно похило, помережане рівними смугами травників і купами дерев аж до міських дахів, що також губилися в оазах з рослинности. Далі виднілі вже аж до краю овиду тільки ряди домів, розділених в одному місці блискучою смугою ріки. Але не цей краєвид вражав Олівера, а якась особлива згущеність повітря, що нагадувала йому описи зі старих книг про дні, коли люди гинули від недостачі повітря. Тепер також у повітрі не було свіжости і прозорости ранку, і годі було сказати, звідки той морок, що скидався на заслону, починався, бо розстилався на всі боки з однаковою густотою. Навіть угорі на небі не було видно ні клаптика голубіні і воно виглядало наче замазане брудним пензлем, а сонце, ледве пробиваючись крізь мряку, було якесь каламутно-червоне.

— Так, — шепнув сам до себе Олівер утомлено, — так мусіло воно колись виглядати. Подобає на другорядний малюнок.

Справді, в тому краєвиді не відчувалося ніякої містерії прихованого міста. Воно виглядало просто нереальним. Тіні не мали виразности, а зариси предметів і їх розміщення не творили цілости.

— Потрібно бурі, — подумав Олівер, — а то навіть якогось землетрусу по другій стороні світу. Це встановило б рівновагу на земній кулі і зменшило тиск з того боку... Якби там не було, але подорож мусить бути цікава хоч би тому, що дозволить спостерігати кліматичні зміни, хоч напевно спека стане ще більш нестерпною, коли доїдемо до південної Франції.

По тих міркуваннях думки його знову повернулися до його особистого горя.

Минуло ще з десять хвилин і врешті він побачив червоне урядове авто з натягненою над ним заслоною від сонця. Авто наближалося зі сторони Фульгаму, а за п'ять хвилин з'явилися Оліверові товариші подорожі: Максвел, Сновфорд і Картрайт зі слугами — всі в білих фляпелевих одягах.

Ніхто з них не натякнув навіть словом про справжню мету подорожі з огляду на урядників, що метушилися довкола по плятформі: треба ж було вистерігатися зради. Кондуктор знав лишень, що літак вирушає в триденну подорож, і на ці три дні має бути забезпечений харчами.

Скінчивши подорож довкола світу та діставши від Світової Ради Безпеки погодження на свій плян, Фельзенбурґ негайно прислав делеґатам дальші вказівки. Коли всі чотири зібралися разом і гляділи

на місто, Сновфорд повідомив потиху своїх товаришів про зміст депеші а також додав іще кілька подробиць щодо самої експедиції.

В коротких словах плян виправи, принаймні для Англії, представлявся так: літак мав наблизитися до Палестини від Середземного моря з таким розрахунком, щоб на віддалі приблизно десяти миль від східнього побережжя Кипру бути в контакті з французьким літаком ліворуч і з еспанським — праворуч. Контакт мав бути нав'язаний около двадцять третьої години за східнім часом. О тій годині англійський літак повинен був подати нічний умовний знак: червону смугу на білому крузі. Коли б же в тій годині не зустріли Французів та Еспанців, то літак повинен залишитися на висоті вісімсот стіп і кружляти довкола, поки когось не зустріне або не одержить окремих вказівок. Для безпеки літака Президента йому буде товаришити інший літак надзвичайної швидкости, а його сиґнали треба вважати за безпосередні сиґнали Президента.

Як лишень літаки всіх держав світу створять коло, центром якого повинна бути долина Ешдрелону, проміром п'ятсот сорок миль, кожен з них має взяти напрям на центр і поступово знизитися до п'ятисот стіп понад морський рівень і наблизитися до своїх сусідів.

Посуваючись тим способом зі швидкістю п'ятидесяти миль на годину, коли числити від моменту створення кола, всі літаки наблизяться до Назарету около десятої години ранку.

Вислухавши тих подробиць, чотири делеґати стояли мовчки, і тоді до них підійшов кондуктор.

— Панове, — повідомив, — ми готові в дорогу.

— Що ви думаєте про стан сьогоднішньої погоди? — спитав його раптом Сновфорд.

Кондуктор затиснув уста.

— Гадаю, що будемо мати невеличку громовицю, — відповів.

Олівер з цікавістю поглянув на нього.

— Лишень громовицю? — перепитав.

— Можливо, що навіть і бурю, — відповів запитаний.

На ті слова Сновфорд ступив на місток, що вів до літака.

— Гаразд панове, — сказав,—від'їжджаємо. Ще матимемо досить часу на обдумування, коли того бажаєте.

Поки все було готове, минуло ще п'ять хвилин. З передньої частини літака доходили запахи страв, що готувалися на снідання, і з кухонного віконця виглянула голова кухаря в білому ковпаці. Всі чотири подорожні засіли в розкішній кімнаті, що містилася посередині літака. Троє стиха розмовляли, а одинокий Олівер, сівши окремо, мовчав. Кондуктор, обмінявшись кількома словами з кухарем, пішов до свого переділу спереду, перевіривши раніше, чи всі вже на місцях, за хвилину задзвенів сиґнал — і зараз же через усю довжину літака (а був це один з найбільших англійських повітряних кораблів) пробігло тремтіння пропелера, що обертався щораз швидше. Одночасно Олівер глянув у вікно, засклене грубою шибою і раптом побачив унизу сильветку летовища, що западалося вглиб, і довгу лінію лондонських будинків, таких блідих під понурим освіт-

ленням каламутного неба. На мить завважив також невеличку групу осіб, що дивилися здолу на літак, але й вони запалися також і зникли у вирі. Потім, блиснувши зеленню, зникло також і поле, а замість нього під літаком почали пересуватися доріжки дахів і довгі лінії вулиць, що скручувалися, як пружини величезного колеса. По якомусь часі дахи почали ріднути, розступаючись між зеленими латками і вподібнившись до каміння, що лежало тут і там по травниках. Але й вони врешті зникли, і під літаком відкрилася незаселена просторінь.

Сновфорд підвівся, трохи хитаючись.

— Мабуть треба, врешті, сказати літунові напрям, — сказав. — Тоді він не буде нам перешкоджати.

ШОСТА ГЛАВА

1

Сирійський священик пробудився від сну, в якому на нього дивилися звідусіль тисячі цікавих, жадібних і страшних облич. Задихаючись і обливаючись потом, сів він у кутку на плоскій покрівлі хатини. Спочатку був переконаний, що справді вмирає і знаходиться в царстві духів. Але стрясся, опритомнів і встав, глибоко втягаючи в груди задушливе нічне повітря.

Небо над ним було чорне й порожнє, наче бездонна яма, без найменшого натяку на світло місяця, що мусів уже високо піднестися. Чотири години тому назад священик сам бачив його червоний серп, що помалу випливав з-поза гори Тавор. Не було також видно рівнини, що десь там розстелялася за поруччям даху. Тільки на відстані кількох ярдів від хатини на нерівному ґрунті подвір'я лежав викривлений промінь світла, що продирався крізь непричинену віконницю. І більш нічого. Тьма на півночі, тьма на сході, і лишень десь на заході від покрівель будинків Назарету — трохи роз'яснена каламуть, що нагадувала кольором крило нічної нетлі. Коли б не той промінчик світла, священикові могло б здаватися, що він стоїть на вершечку високої вежі.

На даху все ж можна було розпізнати зариси предметів, бо ляда над сходами була піднесена і крізь отвір зі середини хатини прокрадалося трохи відбитого світла.

В одному з кутків даху виднівся білий клунок — мабуть подушка ігумена Бенедиктинів. Сирієць бачив його недавно, коли той клався спати. То могло бути чотири години тому, або чотири віки... При поруччі маячить якась сіра постать — мабуть чернець. Далі ще інші обриси лежачих...

Ступаючи дуже обережно, щоб не налякати сплячих, священик перейшов дахом до протилежного поруччя і розглянувся ще раз, бажаючи переконатися, чи він ще справді перебуває серед живих істот. Так, без сумніву, він ще на землі, бо поміж потовченим камінням бачив справжню, виразну пляму світла, а на ній — тонко ви-

різьблену, як на мініятюрі, голову й плечі людини, похиленої над писанням. У крузі світла можна було також пізнати ще й інші невиразні обриси: горбочки землі, на яких спочивали люди, кілька жердок, устромлених у землю, на яких мали бути натягнені намети; там знов купа клунків, прикритих рядном, а далі ще й інші постаті, ледве помітні в дивовижній темноті. Раптом людина, зайнята писанням, піднесла голову — і чудна тінь посунулася по землі. Одночасно за Сирійцем почулося хрипке виття, подібне до харчання придушеного собаки. Священик рвучко обернувся й побачив постать, що сиділа на даху й у сні захлиналася від стогону. На той стогін поворушилася і важко зітхнула інша постать, але той, що стогнав, уже знов упав на кам'яні плити і затих. Священик повернувся на своє давнє місце, все ще сумніваючись, чи це його оточення реальне, чи ні. І знов запанувала мертва тиша.

Зі сну без ніяких видив збудила його нова зміна. Із свого кутка побачив сонними очима ясність, якої, здавалося, не можна було витримати. Та ясність, коли придивився до неї, змінилася у звичайне полум'я свічки, за полум'ям з'явився білий рукав, а далі — бліде обличчя. Зрозумів і встав півсонний. То був післанець; мав забрати його зі собою, як було умовлено.

Проходячи покрівлею завважив, що стало сіріти, і що те страшне небо врешті можна було бачити виразно. Велетенське затьмарене склепіння, наче б то вигиналось і втікало у примарні горизонти, а там у далечині гори підіймали свої гострі, немов викраяні з паперу, шпилі. Перед ним була гора Кармель; принайменше, йому так здавалося, як подібна до голови і рогів вола, що рветься вперед, але раптом зупиняється на вид мерехтливого овиду. На небі не було ні хмаринки, ні ніякого іншого обрису, що зміняв би одноманітність склепіння, під яким, здавалося, в самому центрі, стояла оця мала хатина. Сходячи вниз, священик глянув через поруччя і побачив Ешдрелон, сумно оповитий хмарами, похмурий і відсунений у якусь невиразну далечінь. Все це було таким нереальним, як фантастичний образ, намальований малярем, який ніколи не бачив ясного соняшного світла. Страшна, бездонна тишина.

Крок за кроком пробивав собі дорогу поміж тінями, посуваючись униз сходами і коридорчиком за головою у білому каптурі; раз зашпортався за ноги якогось сплячого чоловіка, що підтягнув їх, як утомлений пес назад і важко застогнав. Пішов далі, пройшов попри слугу, що відступив набік, і ввійшов до хати.

Було там шестеро мовчазних людей, усі в білих одягах і стояли осторонь один від одного. Вони поклонилися, бо саме в цій хвилині крізь протилежні двері ввійшов Папа. І знову бліді й напружені, знерухоміли. Священик пробіг по них очима, зайняв своє місце за кріслом Папи і чекав. Він знав двох приявних, бо бачив їх попереднього вечора: смаглявого кардинала Русполі та стрункого австралійського архиєпископа. Крім них, знав також кардинала Коркрена, який стояв коло свого крісла біля папського стола, на якому були вже приготовані папери.

Сильвестер сів і легким рухом руки дав знак, щоб усі посідали. І відразу став говорити спокійним, утомленим голосом, знаним добре священикові.

— Еміненції — ми тут усі, гадаю. Не сміємо тратити більше часу... Кардинал Коркрен має щось сповістити... — Папа обернувся трошечки.

— Отче, сядьте, будь ласка. Воно забере трохи часу, — сказав Сирійцеві.

Священик підійшов до кам'яного стільця при вікні, звідкіля міг добре приглядатися обличчю Папи в світлі двох свічок, що стояли на столі між Папою і його секретарем.

Тоді кардинал став говорити, поглядаючи вгору від своїх паперів.

— Ваша Святосте, я краще зачну трохи з кінця, бо Еміненції не знають усіх подробиць...

— У Дамаску я отримав минулої п'ятниці запити від прелатів з різних частин світу, що треба робити у зв'язку з новою політикою переслідувань. Спершу не міг я їм сказати нічого певного, бо щойно після дванадцятої години кардинал Русполі з Турину подав мені точні відомості. Кардинал Мальтас потвердив їх кілька хвилин пізніше, а кардинал-архиєпископ із Пекіну о двадцять третій годині. Ще до полудня в суботу одержав я остаточне потвердження від моїх посланців з Лондону.

— Спочатку дивувало мене, що кардинал Долґоровський не повідомляв мене; а майже рівночасно з повідомленням з Турина отримав я дивну вістку від священика Чину Христа Розп'ятого в Москві. Та на неї я не звернув особливої уваги, бо це ж Еміненції, наше правило поступати так з неавторизованими інформаціями. Одначе, Їх Святість сказали мені провірити цю справу, то ж я довідався від о. Петровського й інших, що урядові плякати проголосили ті вістки в двадцятій годині нашого часу. Тому виглядає дивним, що кардинал Долґоровський не бачив їх; коли би бачив, то його обов'язком було повідомити мене негайно.

— Та з того часу потвердилися такі факти: Стверджено безсумніву, що кардинал Долґоровський приймав вечором гостя. Його капелян, який, — як Еміненції мабуть знаєте, — працював запопадливо в Росії для добра Церкви, повідомив мене приватно про те. А кардинал оправдує свою мовчанку тим, що він увесь час був сам один і що повелів, нікого не допускати до нього хіба в дуже важній справі. Це, само собою, підтверджувало підозріння Їх Святости, але я одержав доручення поступати так, наче б ніщо не трапилося, і запросити кардинала Долґоровського й інших членів Святішої Колеґії. На те одержав я відповідь, що кардинал Долґоровський приїде. Та вчора перед самим полуднем дістав я знову повідомлення, що йому трапився незначний нещасливий випадок, але він усе ж таки сподівається прибути впору на наради. З того часу не прийшли вже від нього ніякі вістки.

Залягла гробова тишина. Потім Папа звернувся до сирійського священика: — Отче, — сказав — то ви одержали вістку від кардинала? Чи маєте додати щось до того?

— Ні, Ваша Святосте.

Папа звернувся тепер в інший бік і промовив: — Мій сину, розкажіть прилюдно те, що ви вже Нам оповіли приватно.

Невеличкий, яснооокий чоловік виринув з тіні.

— Ваша Святосте, це я перевозив повідомлення до кардинала Долґоровського. Спочатку він не хотів мене прийняти. Коли ж я вкінці дістався до нього та передав йому доручення, він мовчав; потім усміхнувся і сказав, щоб я повідомив про його приїзд.

Папа й тепер мовчав.

Нараз підвівся високого зросту священик з Австралії.

— Ваша Святосте, — заговорив — я свого часу приятелював з тим чоловіком. Дякуючи мені він старався, щоб його прийняли до Католицької Церкви. Було це чотирнадцять років тому, коли здавалося, що щастя сприяло Церкві... Наше приятелювання урвалося два роки тому, і я на основі того, що знаю про нього, з певністю можу заявити, що.... — Голос його дрижав від хвилювання і врешті урвався, але в тій же хвилі Сильвестр підніс руку:

— Не хочемо обвинувачень. Навіть і докази тепер не мають вартости, бо що треба було зробити, те зроблено. Що ж торкається Нас самих то Ми не маємо найменшого сумніву: це той чоловік, якому Христос нашими руками дав шматок хліба зі словами: Що робиш, роби швидко. А він узявши хлібину, негайно вийшов. Саме тоді настала ніч.

І знов настала тишина, лишень з-поза дверей почулося довге зітхання. І те зітхання стало повторюватися без перерви в міру того, як почали прокидатися утомлені подорожні, що спали в сінях. Їхні зітхання були подібні до зітхань людини, яка, вийшовши з темноти, замість очікуваної ясности, знову попала в темінь.

Сильвестр почав говорити знову і при тому, підсвідомо, став дерти довгий папір зі списком імен.

— Еміненції, вже третя година ранку. За дві години будемо правити Богослуження і при Вашій участі давати Святе Причастя. Продовж тих двох годин поручаємо вам подати цю вістку до загального відома. Також надаємо кожному з вас зокрема й усім разом юрисдикцію, незалежну від усіх давніших постанов щодо часу й місця, крім того уділяємо повний відпуст усім тим, що сьогодні висповідаються й приймуть Святе Причастя. Отче, — звернувся Папа до Сирійця — тепер виставите Найсвятіші Дари у каплиці, а потім підіть у село та скажіть людям, що коли бажають рятувати своє життя, то нехай негайно покинуть місто — негайно, розумієте?

Священик пробудився з очманіння.

— Ваша Святосте — став говорити заікуючись, і простягаючи руку — списки, списки!

(Бачив, що з ними сталося). Але, Сильвестр усміхнувся тільки, кидаючи клаптики паперу на стіл. Потім устав.

— Не турбуйтеся, мій сину... Ми вже їх більше не будемо потребувати...

— Ще одно слово, Еміненції... Якщо тут є бодай одно серце, що сумнівається або попало в жах, то мушу сказати ще одно слово.

Він замовк на хвилинку та вдивлявся у звернені до нього обличчя:

— Я мав Божу візію, — мовив він ласкаво. — Опираюся вже не на вірі, а на тому, що бачу.

2

Годину пізніше струджений сирійський священик у гарячому присмерку повертався назад із села. За ним, у відстані яких двадцяти ярдів, ступало з півтузина мовчазних тубильців, цікавість яких перемогла недовір'я до принесених вісток. Частина мешканців села залишилася біля дверей своїх глиняних ліп'янок, а яких сто родин, обвантажених убогими домашніми пожитками, стікала рікою вниз по кам'янистій стежці, що вела до Хайфи. Одні проклинали священика і навіть погрожували йому, інші лишень супроводили його понурими поглядами, а ще інші кпили з нього. Фанатики кричали, що християни накликали Божий гнів на їхнє село і темряву на небо; сонце вмерло, бо ті собаки були негідні, щоб дивитися на нього і жити. Але були й такі, що не бачили в повітрі нічого надзвичайного.

За цю годину небо не змінилося, хіба трохи проясніло, бо сонце вже мусіло піднестися за тією непрозорою тьмяною пеленою. Гори, трава й людські обличчя видавалися священикові нереальними і більше скидалися на сонні примари. Навіть для інших фізичних змислів усе було нереальним. Він знову пригадав собі свій сон і почувся щасливим, що вже більше не почуває страху. А все ж ця німа тиша була чимсь іншим від простого заперечення звуків — це була тиша сама в собі: тиша, якої не могли порушити відгуки кроків, гавкання собак і людських голосів. Здавалося, що на світ зійшла тиша вічности й опанувала всю його метушню, а він, у розпачливих зусиллях ствердження свого існування, затримав усі рухи, звуки й віддихи для збереження свого буття. Те, що Сильвестер сказав годину тому, підтвердилось і на священикові. Відчуття піщаного ґрунту і розпеченого каміння під босими ногами видавалося йому чимсь відокремленим від свідомости, яка завжди ставить речі, що їх можна збагнути змислами, за щось очевидніше й реальніше від речей духового порядку. Матерія займала місце, була дійсна, але була і суб'єктивної природи, вислідом більш зовнішніх ніж унутрішніх сил. А священик і сам собі видавався ледве чимсь більшим, ніж пильна і вірна душа, зв'язана лише тонкою ниткою з тілом і світом, з яким ще мала зв'язок. Знав, наприклад, що існує нестерпна спека. Раз навіть засохла грудка трісла і засичала, мов доторкнена гарячим залізом вода, коли наступив на неї босою ногою. Чув жар на чолі й на руках, ціле тіло було обгорнене ним і насякло гаряччю, лишень він ставився до того всього з точки зору зовнішньої, як людина, яка терпить від невриту і має таке враження, що біль мі-

ститься не в руці, а в подушці, що ту руку підпирає. Так само було з тим, на що дивилися його очі, що чули його вуха, те саме було з гірким присмаком, що його відчував у вустах і ніздрях. Не відчував уже страху, ані навіть надії, уважав себе, світ і навіть огортаючу, жахливу Присутність Духа, як факти, з якими мав мало зв'язку. Його вже нічого не цікавило, а тим менше боліло. Ось перед ним була гора Тавор, чи принаймі, те, що було Тавором, бо тепер гора представлялася йому лишень величезним, притемненим обрисом, що відбивався на ситківці ока, а тим самим повідомляв його бездіяльний мозок про своє існування і форму, але насправді воно видавалося не більшим, як існування зникаючого привиду.

Тому вважав природним (бодай настільки природним, наскільки було ним усе інше), що, коли минув сіни й відчинив двері каплички, побачив підлогу, встелену нерухомими постатями, що лежали ницьма. Всі лежали там, подібні між собою, в білих бурнусах, що він їх сам учора роздав. І з чолом, спертим на долонях, наче під час літанії до Всіх Святих при обряді висвячення, лежала також постать із сивим волоссям і легко піднесеними плечима. — Постать, яку знав найкраще і любив понад усе на світі. На простому вівтарі горіло шість високих свіч, а поміж ними на невеличкому підвищенні стояла біло-металева чаша з Білим Осередком.

Тоді він також упав ниць і лежав так непорушно.

Не знав, скільки часу минуло, поки круговорот свідомости, лінивий потік образів і вібрація окремих думок не зупинилися і не заспокоїлися, як помалу заспокоюється поверхня плеса, розбурхана каменем, що вже давно лежить на дні. Та нарешті прийшов той чудовий спокій, можливий лише тоді, коли змисли фізично розбудяться — цей спокій, яким Бог може всього один-одинокий раз за все життя обдаровує спрагнену й вірну душу, абсолютний спокій у самому Джерелі всього буття. — в Джерелі, в якому котрогось дня Він нагородить на вічність душі своїх дітей.

Він не міг висловити словами того, що з ним діялося, ані проаналізувати своїх думок, ані вказати на напругу незвичайного переживання. Час роздумування над самим собою проминув. Вистачало, що зазнавав такого досвіду, хоч, правду сказати, він не звик глибоко роздумувати над самим собою. Він пройшов уже час, коли душа глядить на себе або на зовнішню метушню і опинився в царині спокою. Перша ознака, що світ промчав, наступила тоді, коли виразно почув та зрозумів слова, але так докладно, як докладно сприймає сонна людина доручення, — наче крізь заслону, через яку просочується лишень найсуттєвіша частина змісту.

Вся земля наповнена Духом Святим, Алилуя. Хто наповнює собою вселенну, знає Голос Всевишнього. Алилуя, алилуя, алилуя... (і голосніше). Нехай Господь постане і нехай розбіжаться вороги Його, а ненавидящі його нехай щезнуть геть на вид Його обличчя. Слава Отцеві...

З трудом підняв свою важку голову: перед ним стояла постать наче привид, або радше жила, вся в червоному, вона простягала

тонкі рамена, а біла шапка на білому волоссі видніла у спокійному мерехтінні свічок; друга постать, також у білому, стояла навколішках на вівтарній виступці. Господи помилуй,... Слава во вишніх Богу... Ці слова прогомоніли ледь чутно, зашелестіли тихонько, але він сприйняв радше світло, що дало їм почин. Почув далі: Господь, який сьогодні..., але його бездіяльний ум не реагував, ні не схоплював розуміння, поки не почув "Коли збулися дні п'ятдесятниці".

"Коли ж настав День Святого Духа, всі ученики прийшли туди; і нараз із неба почувся голос, наче б наближався могутній вітер і заповнив дім, у якому вони були".

Тоді пригадав собі і зрозумів... Це ж був День Святого Духа! І пригадуючи, став роздумувати. Де ж поділася буря, вогонь, землетрус і той таємний голос? Світ мовчав уперто у своєму останньому зусиллі здобути повну незалежність; не чути було тремтіння, яке вказувало б на те, що люди не забули Господа; не видно було світла, щоб розігнати темряву, яка налягла на море й землю, і доказати, що ВІН палав там у вічності, незрівняний і всемогутній; ба, навіть Його голосу не було чути. Якраз тоді священик зрозумів іще краще, що світ, якого потворну пародію бачив у ночі, був зовсім інший від того, що постав у його уяві: його світ був милий, а не страшний, приязний, а не ворожий; ясний, а не задушливий, рідний, а не чужий. Відчував приявність духів, але не таких, як ті ненажерливі і похітливі, що так мучили його вчора вночі... Схопив голову в руки, вдоволений, але й засоромлений і знову поринув у глибінь мерехтливого внутрішнього спокою.

Ще довго не здавав собі справи зі своїх учинків і думок, не знав також, що діялося кілька кроків від нього при вівтарі. По озері скла пройшла хвиля вогню й гуку, немов зоряна смуга, відбита на сплячому озері; наче дрижання струни в глуху ніч, — так теж і він, наче в дзеркалі, побачив, що його нижча природа ожила та водночас злучилася з Божою природою... І знов настав спокій, глибокий спокій, який таїться у глибині всіх речей. Нарешті опинився навколішках біля поруччя до Св. Причастя і тоді усвідомив собі, що лише Той, хто дійсно царить над землею, попровадить його в життя зі скорістю думки та з запалом Божої любови...

Коли ж Служба Божа кінчилася і він підняв свою спокійну і щасливу душу, щоб прийняти останній Божий Дар, у сінях розлягся крик, вчинилася колотнеча, а в дверях з'явився якийсь чоловік, що белькотав щось по-арабськи.

3

Але навіть на цей крик і видовище його душа ледве спромоглася стягнути слабенькі ниточки, що лучили її тіло зі змисловим світом. Він бачив і чув голосні вигуки і несамовиті очі й уста, викривлені голосним криком, і, як дивний контраст, — бліді екстатичні обличчя духовних князів, що відвернулися і дивилися в напрямі сіней. Навіть у цьому тихому, сповненому Божої присутности місці, де Богочоловік і вже майже одуховлена людина з'єдналися, прохо-

дила якась психічна зміна. Однак, усе те діялося так далеко від нього, як освітлена сцена і її драма є далекі від замкненого в собі глядача. У матеріяльному світі, тепер такому виснаженому, що подобав на привид-фатаморґану, йшла дія. Але, для його душі, всі ті речі і вся та дійсність були лише жалюгідним видовищем...

Знову звернувся до вівтаря, а там, — як він уже знав, — у ясному світлі царив спокій. Папа, якого бачив наче крізь розтоплене скло, поклонився, коли вимовляв тихо слова про Таїнство, що СЛОВО стало ТІЛОМ, потім приступив знову до середини вівтаря і припав на коліна.

І знову сирійський священик зрозумів, бо його думка вже не була витвором ума, а радше проблиском духа. Тепер він знав усе. І під непоборним поштовхом став співати голосно так, як співають квіти, коли вперше звернуть свої пелюстки до сонця.

О, Ти спасаюча Тайно,
Що небо усім відчиняєш...

Тепер співали всі, навіть магометанський катехумен, який тількищо ввійшов у каплицю, тримаючи високо сухорляву голову і зложивши руки навхрест з ними. Невеличка каплиця дзвеніла від співу сорока голосів, а широкий світ дрижав і слухав...

Священик, усе ще співаючи, побачив, наче б якась невидима рука поклала накидку на плечі Святішого Отця. Далі появилися якісь постаті, — тіні оточені твердою дійсністю.

Єдиному во Тройці Господеві...

Папа випрямився, був дуже блідий у яркому освітленні, а згортки шовкової накидки, наче проміння, опадали з його плечей. Руки закутав у накидку, голову похилив низько, і закрив її сріблом сяючої чаші і Тим, що в ній містився...

І нам дарував життя вічне,
мир і велику милість...

Тим часом нарід рушився з місця, а з ним поплив живий світ. Стільки ще встиг завважити. За хвилину і він опинився у сінях поміж блідими, божевільними і страшними людьми, що вп'ялили зір на те світло і раптом замовкли від грому і ясности тих, які прямували у вічне життя...

Опинившися в куті сіней, оглянувся ще раз і побачив, як шість невеличких вогняних променів просувалося вперед, наче воїни зі списами біля свого володаря, і як по середині горіло срібне проміння та БІЛЕ СЕРЦЕ ГОСПОДНЄ... Коли ж знайшовся надворі, побачив, що бій уже почався...

Небо, на яке глядів годину тому, змінилося з осяяної світлом темряви у ясність, закриту темрявою — з мерехтливої ночі в ДЕНЬ ГНІВУ — а ясність ця була червона...

З-поза гори Тавор, у промірі двадцяти миль, ген аж до Кармелю, розтягнулося понад горбами велетенське криваве склепіння. Від зе-

ніту до овиду воно не мало жадних відтінків — було суцільним багряним жаром, наче розпечене залізо. Нагадувало колір заходу сонця після дощу — коли щораз більш яскраві хмари передають далі велич, якої не всилі затримати. Над горою ПРЕОБРАЖЕННЯ світило сонце, бліде й крихке, наче освячена ЧАСТИЦЯ, а ген унизу на заході, де колись люди намарно взивали Ваала, серпом повис білий місяць. Але все те було лишень притьмареним світлом, що ламалося по різьбленому камені.

Пісню: "У ТАЙНІЙ ВЕЧЕРІ" співали тепер тисячі голосів.

Співали про те, як Христос разом з учнями святкував Пасху і як у часі святкувань Він віддав себе їм і нам на жертву.

Далі бачив як наче нетлі у світлі кружляли якісь дивні істоти, подібні до величезних риб, білі наче молоко, хребти яких горіли вогнем небесного гніву. Істоти ці мали крила, наче метелики, геть на півдні вони були манюсенькі, а зблизька виглядали як велетні, кружляючі поблизу, на відстані яких сто п'ятидесяти стіп. Не перестаючи співати, священик знову глянув угору і побачив, що коло затісню-ється, але вони там, угорі, покищо ще нічого не знали...

Слово сталося тілом, справжнім хлібом,
Слово перемінив у небесну їжу.

Тим часом літаки підлетіли ближче, так близько, що навіть під його ногами по землі просунулася тінь білого, невиданого і страшного птаха, який ще перед хвилиною знаходився над горою, і раптом закрив своїм велетенським тілом полиняле сонце, а потім знову повернувся назад і кружляв...

Якщо змисли не спроможні
Щире серце обновити,
Нехай віра їх заступить...

Священик затримався і повернувся до людського гурту. Йому здалося, що чує звуки струн гарфи і гуркіт небесних барабанів, а у просторі далі летіло рядочком шість полум'яних вогнів, наче викутих із криці у цій дивній рівновазі неба і землі. А поміж тими вогнями променіла срібна авреоля і Світлість Богочоловіка.

Оглушливо вдарили громи, а їхній гуркіт розкочувався колом від сил незміренної Дійсности — Тронів і Потуг, що проти світу були тим, чим матерія є проти тіні, а водночас були тільки тінню в порівнянні до Абсолютного Бога. Громи зірвалися з припон, потрясаючи землею, що тремтіла ницьма на краю своєї загибелі.

Цю велику тайну
І відвічну правду,
Що прибрала новий одяг,
Поклонившися славім!

Ах, так! Це надходила ЛЮДИНА ГРІХА, на яку Бог тепер чекав, — там високо, під тінню склепіння, жалюгідна відбитка неуявного

блиску, що примчала на швидкій колісниці, сліпа на все, крім того, у що віддавна вп'ялила свої очі, не помічаючи, що світ довкола неї розкладається. А тінь тієї людини посувалася, наче бліда хмара через ту повну примар, рівнину, на якій боровся Ізраїль ,чванився Сеннахериб — рівнину, освітлену тепер ще глибшим світлом, як небо, що горіло величньою прославою Духа — стримуючи водночас сили свише від остаточного Об'явлення.

Нехай віра скріпить силу
Там, де розуму не достає...

Він наближався тепер швидше, ніж будь-коли, спадкоємець минулих віків і вигнанець вічности, останній, жалюгідний КНЯЗЬ бунтарів, створіння противне Господеві, блідіше, ніж пригасле сонце і ниціше від землі в смертних судорогах. І коли наблизився, залишив геть навіть останню матеріяльну стадію і став незамітною духовою клітиною, що безтямно, наче якась фантастична птаха шукає пристановища на фантастичнім кораблі. Він надходив, а земля наче б то вже скорена його владою, роздиралася і ячіла в останніх зусиллях конання.

Надходив Антихрист, гордий ВОЛОДАР СВІТУ! і водночас величезна тінь залягла світ і розвіялася, а білі крила відмовили послугу. І в тій хвилині вдарив могутній дзвін, а тисячі голосів мелодійно співали далі, і спів цей у громах шаліючої бурі бринів ніжно й переможно:

Господеві і Христові
Нехай буде похвала,
Честь і пісні і чесноти
І подяка без кінця...
Рівна слава також Тому,
Що походить від Обох...

І ще раз:

Рівна слава також тому
Що походить від Обох...

І так проминув цей світ і його слава.

З англійської мови переклав
Михайло Лотоцький

Кінець.